

કાશી સ્મારક ગ્રંથમાળા : યોજના ૧ : વર્ષ ૧ : પુસ્તક ૩ : ૧૯૨૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮-૭૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ લોહાણા વીરોની વાતો.

વિષય ૬-૩

સ્વ. કાશી સમા-

-રક ગ્રંથમાળા

ચોજના ૧ વર્ષ ૧

પુસ્તક ૨ ઇ. સ. ૧૯૨૮

લોહાણા વીરોની વાતો

ભાગ ૧ લો

અને હિન્દી લશ્કરનો ઇતિહાસ

રા. રા. માવજી ગોવિંદજી શેઠના
પુસ્તક પરિચય સાથે

લેખક અને પ્રકાશક
જદુરાય ડી. ખંધડીઆ

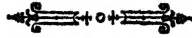
જન્માષ્ટમી ખીલડીંગ
ખેતવાડી, મેઈન રોડ
મુબઈ નં. ૪

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૧૦૦૦

મૂલ્ય સવા રૂપિયો

શ્રી લોહાણાજ્ઞાતિનું ત્રીતીય ગીત

(નોંધ: મને આશા છે કે લોહાણા જ્ઞાતિના યુવકો આ ગીત
પ્રાતઃસ્મરણીય ગણીને અપનાવી લેશે. કર્તા.)

રાગ ભૈરવ-તાલ દાદરો :

[જન મુજ બહાલા બાળ.....એ રાહ]

સૂર્યના સંતાન અમે, રઘુવંશી લોહાણા
ચુર સિંહ સમાન અમે રઘુવંશી લોહાણા
આદિ પુરુષ રામસુત લવનાં લોહારાણા...સૂર્યનાં ૧
જનની અને જન્મભૂમિ સ્વર્ગથીયે ગરિયસી
સરસ્વતીને તીર એવી માતૃભૂમિ જઈ વસી...સૂર્યનાં ૨
આર્થક્ષત્રિય રામરામ, હાક બોલે ભોમભોમ
અંગ અંગ અમારે વહે, પંચનદનાં જલજેમ...સૂર્યનાં ૩
પૂજે દેવ દરીયાલાલ, પંજાગતી સમર્થ પ્રજા
કમલપત્ર બદલ શીશકમલ દહ કરે પૂજા...સૂર્યનાં ૪
તન, મન, ધન, રાજકાજ, વેશ, વતન, જીવન લાજ
પ્રેમ, પ્રાણ સર્વ દીધાં, લીધાં ભેષ વટ કાજ...સૂર્યનાં ૫
પિતા એક પ્રભુ એક, રઘુવીરનાં વચન એક
વીર વટ વ્રતવારીઓના, અચલ અડગ એક ટેક...સૂર્યનાં ૬
જે લોહ-જીવન જીવી જાણ્યા મર્દ મોત મરી માણ્યા
નામ રહતા દાકરા, એવા એક અમે લોહાણા...સૂર્યનાં ૭
(કર્તા : જ. દુ. અ.)

મારા નીર્ઘર પિતા

ડા. દુર્લભજી વિક્રમદાસ ખંધડીઆ

[લાલ વાનપ્રસ્થ]

જન્મણે મને જન્મ આપ્યો, માફે જીવન ઘડ્યું,

જીવનમાં પીરસ પ્રેયો

જેમના ઉપકારોનું ઋણ દ્રાહ રીતે વળે તેમ નથી

તે જ્ઞાતા પિતાને દેવે પ્રમાણ સાથે અર્પણ.

આજ્ઞાકિત

જ. દ. ખંધડીઆ

પરિચય

ભાઈ જદુરાયે વીરક્ષેત્રમાં ખેતી આદરી છે. તેની વધામણી લોહાણા જ્ઞાતિને આપતાં માફે હેયું ગજગજ કુદે છે.

લોહાણાઓ પ્રાચીન સમયમાં ક્ષત્રિયો હતા. મધ્યકાલમાં રજ-પુત હતા, અને અર્વાચીન સમયમાં મોટે ભાગે વૈશ્ય બની ગયા છે. છતાં કચ્છ કાકિયાવાડમાં ઘણા જ્ઞાતિજન્યુઓને ઘેર મેં હથિયાર જોયાં છે અને અર્વાચીન લોહાણાવીરોની કથાઓ હર્ષભેર અનેક સ્થળે સાંભળી છે. કચ્છમાં તો તલવાર બાંધી ફરનારા લોહાણાઓ આજે પણ જોવામાં આવે છે.

આજે યુગ બદલાય છે, નવયુગનાં નગારાં વાગી રહ્યાં છે, તેવે સમયે ભાઈ જદુરાય જેવા ઉત્સાહી યુવકજન્યુને એ નવયુગના કુંદુલિ નાદથી નવી પ્રેરણા મળે અને તે પ્રેરણાનું મુર્તિમંત સ્વરૂપ જ્ઞાતિબાળકોને ચરણે ધરે તે પ્રસંગે મારા જેવાને હૃદયે જ્ઞાતિના ઉજ્જવળ ભાવિની આશાઓ બંધાય અને લોહાણા બાલ-વીરો અને વીરાંગનાઓ એ પ્રેરણા ઝીલે અને એ નવવીરત્વના ક્ષેત્રમાં ભારતના પુણ્યશાલી ભાવિને અર્થે પોતાના વીરત્વની અંજલિ અર્પે તેવી પ્રાર્થના છે.

ભાઈ જદુરાયનાં આમંત્રણ એ ભાવિને અર્થે વર્તમાનકાળનાં છે. વૃદ્ધોએ બની શક્યું એટલું કર્યું છે. લોહાણા યુવક સમાજને પોતાનું પાણી બતાવવાનું છે અને તેનું પ્રોત્સાહન આ વાર્તિકાઓમાંથી પામે એવી મારી અભ્યર્થના છે.

વૃંદાવન, શાંતાકુઠ

તા. ૨૩ : ૪ : ૧૯૨૮

માણજી ગોવિંદભાના

જય રઘુવીર સંમર્થ

કાશી સ્મારક ગ્રંથમાળાની બે અપૂર્વ યોજનાઓ

યોજના ૧

જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે તેવાં ૩૦
પુસ્તકો કુલ રૂ. ૧૬)માં

દરેક પુસ્તકના પાના ૧૫૦. હાફપાઉંડ
દરેક પુસ્તકની છુટક કીંમત રૂ. ૧૧
દર વર્ષે પાંચ પુસ્તકો બહાર પડશે.
કુલ છ વર્ષમાં ૩૦ પુસ્તકો બહાર પડશે.

પુસ્તકોનાં નામો વાંચો :—

- ૧ બુદ્ધિનું બળર !
 - ૨ ૯ નવી વાતો ભાગ ૧-૨-૩
 - ૩ દોઢ ડહાપણ સાગર !
 - ૪ માથામાં તોફાન
 - ૫ થોડીક મક્કત સલાહ
 - ૬ મીઠી મરકરીઓ ભાગ ૧-૨-૩
 - ૭ નવાઈની વાતો ભાગ ૧-૨-૩
 - ૮ હૃદયની રસધાર
 - ૯ ડા. સાહેબ !
 - ૧૦ સરળ સંગીત શિક્ષક
- વિગેરે વિગેરે

આ બહોરખબર સાથે રૂ. ૧૭
દાખલ રીનો તથા પહેલા વર્ષનું લવા-
નમ રૂ. ૫૭ મળી કુલ રૂ. ૧૭ મોકલ-
વાથી આ યોજનાના આહુક થઈ શકાય
છે. બદલામાં ૧૬ પુસ્તક તરત મળશે.
બાકીનાં ૪ પુસ્તકો હાલ છપાય છે જે
વર્ષે આખરમાં મોકલવામાં આવશે.
૨ જે વર્ષે રૂ. ૪૭ ૩ જે વર્ષે રૂ. ૩૭
૪ થે વર્ષે રૂ. ૨૭ ૫ મે વર્ષે રૂ. ૧૭
છઠ્ઠે વર્ષે કંઈજ નહિ
પરંતુ તમને દર વર્ષે પાંચ પુસ્તકો
નિયમિત મળ્યા જશે.

પહેલા વર્ષના

ત્રણ પુસ્તકો

૧. બુદ્ધિનું બળર !

૨. ૯ નવી વાતો

૩. દેવોને બુદ્ધિ પત્રો

પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે.

“ બુદ્ધિના બળર ”

માટે

વિદ્વાનોના

અભિપ્રાયો વાંચો

દરેક પુસ્તકની છુટક

નકલની

કી. રૂ. ૧૧

લેખકને ત્યાં તેમ જ

બધા આખરદાર

બુકસેલરોને ત્યાં

મળશે.

હમણાંજ લખો : જદુરાય ડી. ખંડીઆ લેખક અને પ્રકાશક

કાશી સ્મારક ગ્રંથમાળા

જન્માષ્ટમી બીલીંગ ખેતવાડી મેઇનરોડ મુંબઈ નં. ૪

પ્રસ્તાવના :

દ્વિત્રિય લોહાણા જ્ઞાતિમૈયાના અને “ સૂર્યના સંતાન ” સમા મારા જ્ઞાતિયંધુઓના ચરણક્રમણમાં આજે આ પુસ્તકની બેઠ ધસ્તાં મારા આત્મસંતોષનો પાર નથી. આશરે ૧૯૨૪માં “ સ્વ. હીડાઆ અને વક્રીલ સમારક ગ્રંથ ” બહાર પડ્યો ત્યારે તેમાં મેં લોહાણા વીર વાર્તામાળાના મથાળા નીચે લોહાણા વીરોની બે વાર્તા આપેલી અને ત્રીજી કુટનોટમાં લખેલું કે :—

“આ માળા, આગળ ગુથી શકાય ; અને ધૃશ્વરકૃપા

હશે તો ભવિષ્યમાં મારા જ્ઞાતિયંધુઓ સમક્ષ

એવી વીરતાની વાતો હું રજુ કરીશ. ”

ખરેખર તે ધૃશ્વરનીજ કૃપાથી આજરોજ માફે સ્વપ્ન સાચું પડે છે અને માફે આપેલું વચન પળાય છે તે જોતાં હું તે પ્રભુનો ખરેખર આભારી છું.

મારા કેટલાક વડીલો અને સ્નેહી મિત્રો અને કેટલીક બાબતમાં હડીલો ગણે છે ! પરંતુ આવી રીતે મોઢમ આપેલું વચન-લલેને ૪ વર્ષ પછી પણ પાળવામાં વાપરેલી શક્તિ જો હક ગણાતી હોય તો તે માટે મને પશ્ચાત્તાપ નથી થતો પરંતુ મગફરી થાય છે. કારણ કે તેવી હક દારા-જે ખરી રીતે ટેક ગણાવી જોઈએ-ઉલ્ટી ક્ષત્રીયતાજ સાબીત થાય છે અને તે બતાવે છે કે લોહાણાઓ, નાના કે મોટા, “ પ્રાણુ ભય કે કાળ વીત્યે પણ વચન નથી જવા દેતા. ” ધૃશ્વર મને એવો ને એવો લોહાણો અખંડ રાખે.

મારી કલ્પનામાં એક શ્રીમંત લોહાણો, એક વિદ્વાન લોહાણો, એક ફેશનેબલ લોહાણો, એક ધાર્મિક લોહાણો, તે આદર્શ લોહાણો નથી. ભલેને તેની પાસે ખાવા ધાન ન હોય, ભલેને તેનાં કપડાં ફાટેલ હોય, ભલે તે અભણ હોય; ભલે તે લક્ષ્મીવરનું નામ લેતાં 'લપસીદર' બોલતો હોય પરંતુ જો તે સાહસિક અને વીર હોય તો તે મારો દેવ છે. હું એવા લોહાણા બંધુના ચરણ પૂજી છું અને પૂજ્યા તૈયાર છું—એટલી શરત છે કે એ વીરતા ખરેખરી આર્થિક, પુણ્ય પ્રકોપમાંથી (righteous wrath) જન્મતી હોવી જોઈએ. એટલે કે નિર્બળોના, ગાય, ધ્રાહણ અને અબળાઓના રક્ષણાર્થે અથવા દેશ ગામ કે પાડોશીને ખાતર તે વીરતા વધરાતી હોવી જોઈએ અને નહિ કે વાડ થઈને વેલા ગળવામાં. તે રક્ષણાત્મક હોવી જોઈએ અને નહિ કે આક્રમણાત્મક. આ રીતે પ્રસંગ આવ્યે, સાદ પડ્યે, હાથમાં પ્રાણ લઈને **પરિત્રાણાય સાધુનામ** પવનાચ

ચ દુષ્ક્રુતામ જે લોહાણો પ્હાર પડે, જનમાલનું કે કાયદાની લટકતી તરવારનું જોખમ ખેડે તે બંધુને મારા કોટી કોટી નમન છે. એક બે નહિ પરંતુ આખી લોહાણા કોમના એકે એક બંધુને હું એવો વીર જોવાનું સ્વપ્નું સેવું છું અને મને આશા છે કે ઇશ્વરના ન્યાય પ્રમાણે સદા 'કલ્યાણનીજ ઇચ્છા રાખનાર જીવ કદી દુર્ગતિને પામતો નથી.'

મારા મતે લોહાણામાં વીરરસ રહેવો એ મારા જીવનનું ધ્યેય છે. લોહાણા યાત્રિ વિષેની મારી જાહેર પ્રવૃત્તિમાં મારી મુખ્ય પ્રવૃત્તિ એજ હતી અને એજ રહેશે. મારા જીવનમાંથી મારા લોહાણા બંધુઓને હું તો એ એકજ સંદેશો આપું છું. પરિષદો ભરાઓ કે ન ભરાઓ, મંડળો હો કે ન હો, પરંતુ જે દિવસે યાત્રિ વ્યક્તિગત તેમજ સામુદાયિક વીરતા સાધશે—છે એથી વધુ વીર બનશે—તે દિવસેજ મારો આત્મા સંતોષ પામશે.

ન્યાયથી મારો આ એક જ વિચાર બંધાયો, ત્યારથી મને મળતી દરેક તક મેં એક જ કારણને માટે વાપરી છે. 'લોહાણા વિજય' ના સહતંત્રી સ્થાને મેં મારાં કીર્મતી દોઢ વર્ષ ગાળ્યાં તે દરમ્યાન પણ લોહાણાઓને લશ્કરમાં જોડાવા વિષેનો વિભાગ મેં જ ખોલેલો અને તેમાં યથાશક્તિ જાણુવા જેવી હકીકતો મેં રજુ કરી છે. તે મુદતમાં પ્રસંગોપાત મારે કાઠીઆવાડમાં જવું પડ્યું ત્યારે રાજકોટ, પોરબંદર વગેરે ઠેકાણે ભરાયેલી સભાઓમાં મેં એ એક જ વાત પર ભાર આપ્યો છે. મેં રચેલા જાતીય ગીતમાં પણ પ્રધાન મંત્રી વીરતાનો જ પૂરો છે. આ ઉપરાંત ન્યારે ન્યારે વ્યક્તિગત લોહાણા વિદ્વાનો અને આગેવાનો સાથે ચર્ચા થાય છે ત્યારે મેં એ એક જ વાત કરી છે અને તે જ વાત પર ભાર આપ્યો છે. હુંકમાં મારું જીવન હું એ એક જ સંદેશને માટે વીતાવવા ઇચ્છું છું અને હવે છેવટ જ્ઞાતિ સમક્ષ આ ભેટ રજુ કરું છું, તેમાં પણ મારો એ એક જ હેતુ છે કે લોહાણા જ્ઞાતિમાં આવાં આવાં પુસ્તકો દ્વારા વીરરસનું જ સાહિત્ય ફેલાવી તેમની ક્ષાત્રવૃત્તિને જગાડવી—જગતી જ્યોતને વધુ સતેજ કરવી. આ હેતુ લક્ષમાં લઈને જ મેં આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટ તરીકે છેલ્લાં પાનાંઓમાં હિંદી લશ્કરનો ઇતિહાસ આપ્યો છે અને તેમાં કેવી રીતે જોડાઈ શકાય છે તેનો માર્ગ બતાવ્યો છે. મને આશા છે કે મારા પ્રયાસની આ યુગમાં લોહાણા બધાઓ કદાચ કદર નહિ કરે તોય આવતા યુગમાં તેમને એ પ્રયાસની કીર્મત સમજશે. પણ મારા સ્વભાવ પ્રમાણે મારા પ્રયાસની કદર થાઓ કે ન થાઓ, હું તો “ફળની ઇચ્છા વગર મારું કર્મ કરી ચૂક્યો છું” અને હવે આ પુસ્તકની એક એક નકલ લોહાણા જ્ઞાતિને ઘેરઘેર ફાળવેલ કરવી કે નહિ તે લોહાણા જ્ઞાતિએ જોવાનું છે. એક વાત ચોક્કસ છે કે નમાલી યુગારિક વાર્તાઓનાં પુસ્તકો ઘેરઘેર વંચાય તેના કરતાં આખું વીરતાપ્રેરક સાહિત્ય ઘેરઘેર વંચાય એ વધુ જરૂરી છે એમ દરેક વિદ્વાન કે શ્રીમંત બધું જોશે. મારી વિનંતી

જેમને મતભેદ હોય તેમને પણ મારી એક પ્રાર્થના છે કે મત-
ભેદો તરફ ન જતાં આ પુસ્તકમાંના સાહિત્ય અને તેના હેતુ તરફ
જોઈને જ મારી આ પ્રવૃત્તિને ટેકા આપાવવામાં પોતાની શક્તિ રોકશે.
આગેવાન લોહાણા બંધુઓ એટલું જ જોઈ લે કે આ પુસ્તક કંઈ
પૈસા પ્રકાશવા માટે જેવા તેવાના જીવનચરિત્રો નથી
પરંતુ ખરેખર વીરોની ગુણગાથા છે, તો મને ખાતરી છે કે
આ પુસ્તક લોહાણાની ગીતા સમાન ગણાશે અને તેના
પ્રચાર ઘેર ઘેર કરવાથી કુટુંબના આબાલવૃદ્ધ સભ્યોપર જે સક્રિય અસર
થશે તે લોહાણા જ્ઞાતિને જ લાભકારક થનાર છે. આથી વિશેષ
કહેવાથી કંઈ વીરતા આવે તેમ નથી એટલે મારી કલમ આ ઠેકાણે
આગેવાન વિદ્વાનોના અને શ્રીમતોના હાથમાં મુકી દઈ હું વિરમું છું.

છેવટમાં આ પુસ્તક ‘લોહાણાવિજય’ના ગ્રાહકોને ભેટ આપ-
વાનું જાહેર થયેલું, પરંતુ ‘લોહાણાવિજય’ના એકલા માલીક,
સરતંત્રી (?) સાથે મને ન બનવાથી મેં પોતે જ એ પુસ્તક
પ્રગટ કરવા હિંમત કરી છે અને તે મારા જ્ઞાતિબંધુઓને વિશ્વાસે.

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં મારા સ્નેહી મિત્રો લાઈ જીનલાલ
બારાઈ, ચિત્રકાર લાઈ છોટાલાલ જોશી, રા. મણીલાલ કાનજી,
લક્ષ્મીલાઈ રંગીલાલ દાસ દક્કર વગેરે બંધુઓ તરફથી મને અનેક પ્રકા-
રની ઝીણી ઝીણી મદદ મળી છે અને તેઓ લાઈઓના એ પ્રોત્સા-
હન માટે હું આભારી છું.

લિ.

જન્માષ્ટમી બીહડીંગ

જ્ઞાતિસેવક

ખેતીવાડી, મેઘન રોડ,

મુંબઈ નં. ૪

તા. ૧૫ : ૩ : ૨૮

જીવનચરિત્ર

લોહાણા વીરોની વાતો

એકાદ બે સૈકા પહેલાંની આ વાત છે.

ભડિયાદને ચોરે ભાલના દરબારે કસુંબો પાણી પીતા બેડા હતા. ઝાલાવાડનો વેપારી લોહાણો.....ચોળાની પોક ભરી વેચતો વેચતો ભડિયાદ આવેલો, તે ચોરા પાસેથી નીકળ્યો. ચોળાનું ખીજું નામ એ વખતમાં “ઝાલર” હશે, ભાલ અને ઝાલાવાડને, વીરો વચ્ચે હમેશ હોર્ષ શકે છે તેવો રત્નેહભાવ હતો !

દરબારોને લોહાણાની જરા મશ્કરી કરવાનું મન થયું. એ જમાનામાં મશ્કરી ચીજ જુદી હતી. એ જમાનો વીરપૂજનો હતો. જ્યારે મશ્કરીમાંય પ્રાણના સોદા હતા-ધઉં લીના નહિ. મશ્કરી કરનાર જો કેસરી હતા, તો મશ્કરી સામે મદમસ્ત હાથીઓ જ હતા. મલ્લેમલ્લના સામના થતા ને હસવામાંથી ખસ્યાં, એ જમાનામાં જ થતાં. આજે કદાચ હસવામાંથી દોસ્તી થતી હશે !

એક બાપુએ મુછને વીંછીને આંકડો ચઢાવતાં કહ્યું: “એસ્યા-તારા ઝાલા કેમ આપ્યા ?”

ભવાયા અને અનેક કંપનીઓએ લોહાણાના વેશ લીધા ત્યારે, દરેક જાહેર કે ખાનગી મશ્કરીને વખતે આજે પણ એક સાચા

ખીટીશ માફક પોતાનાં કાંડાં આવડાનું બળ ખતાવી આવવા બહાર ચઢાવી લોહાણા કામ કુદી પડે છે. આજસુધી પણ લોહાણા કામનો એજ કાયદો છે. સરકારનો કાયદો પાછળથી શિક્ષા જરૂર કરે છે, તો પણ તે સહન કરવાને તૈયાર રહીને પણ એક સાચો લોહાણા મશ્કરી કદી સાંખતો નથી. પરકામોમાં લોહાણા કામ આજે “કુંગળી અઈડ, હિંગનું ઝાડ, ખાંવદો, લલાલાઈ, ત્રણ પચાસીઆ” એમ વિવિધ ખીજને નામે ઓળખાય છે તેનું કારણજ એ છે કે:—

“કાઈથી એની, એના સ્વમાનની ને એના સ્વદેશની મશ્કરી ન થાય.”

આજે પણ એક લોહાણા મશ્કરી કદી ચલાવી લેતો નથી, ત્યારે એના પૂર્વજો શું એક ધડીએ સાંખતા હશે? તમે શું ધારો છો?

એણે જવાબમાં મીઠો ચામુક ઉલાળ્યો.

“બાપુ, સો લાલિયે એક ઝાલો.”

એ અલણ હતો તોય લોહાણા હતો, એટલેજ એક વીર રજ-પુતથીએ વધુ તેજસ્વી તેનો જવાબ હતો, કારણ કે એના રાજની મશ્કરી એને અસહ્ય હતી, લાલિયું એ સિક્કાનું નામ હતું, પણ એના જવાબમાં એનો અર્થ મર્મભેદક હતો.

ગુઢ મશ્કરી કરનાર આ ગુઢ જવાબ ન સમજે એ અસંભવિત હતું. લોહાણા જાણતો હતો કે તેણે સિંહની બખોલમાંજ આ ગર્જના કરી છે, પણ તેને સિંહના બાપનીયે પરવા નહોતી. સાચા સ્વમાનને મન પ્રદેશભેદ હોતા નથી, તેમ શરમ ને ભય પણ હોતાં નથી.

લોહાણાને મારી મારીને લોટ કરવામાં આવ્યો; વીખી નાખવામાં આવ્યો, પણ એનો જવાબ સુકાચો નહિ. નસીયે એને છોડ્યો.

અણગમને ખબર પડી. લોહાણાની વીરતાની કદર કરવાને તેમને ખીતાબો અને ડીમીઓ આપતાં નહોતું આવડતું, પણ એકજ માર્ગ તેઓ જાણતા હતા.

એમણે બડીયાદના દરબારે પર ચઢાઈ કરી, તેમને મારીને બડીયાદ લીધું. વીર લોહાણાને આ કદરથી જે સતોષ થએલો તે ખીમ કોઇ, ધનના ઢગલા, ખીતાબો, કે સુઆગીરીથી ન થએ હોત.

લોહાણાની મશ્કરી આટલી મોંઘી હતી.

હવે ?

વાર્તા ૨

પકકર તો કરવોતો ?

ગોપાળ હકર એક દોસ્તદાર સાથે ખેતરમાં પોંક ખાવા ગયેલા. પોંક અને ઉના ઉના ગોળની મઝા તો ખાનારજ જાણે. ગામડાના હિંદનું એ કમનસીબ છે કે શિયાળામાં રોજ સવારે એ આવી ઉજાણીયે (Pic-nic) જાય છે. ! ઠાઠ રવિવાર કે તહેવારેજ (Bank Holiday) ઉજાણીએ જઈ શકાય એ લાગેલા હિંદનું ટેટલું બધું સાફ નસીબ હશે !

સામેથી એક ગાડી આવતી હતી. એને જોડેલું ટાયડું શરીરમાં એવું હતું કે એક લાણેલો ગ્રેન્ડ્યુએટ તેની પાસે ઉભો રહી મગફર થઈ શકે ! ગાડીમાં ત્રણ “ બાપુ ” બેઠા હતા, પણ તેઓની માન્યતા જુદી હતી : “ તેઓ ગાડીમાં નહિ, સ્વર્ગના વિમાનમાં હતા ! ” લાલ પાણીનો એ પ્રભાવ હતો !

કાં તો એક ખાડો સામે આવ્યો કે કાં તો ખાડા પાસે ગાડી આવી ને તેમાંના કાદવમાં જમણું પૈડું ખુંતી ગયું. હાંકનાર દરબારને તો એટલી જાગર પડી કે પૃથ્વી સહેજ ડાબેથી જમણે ઢાળવાળી ત્રાંસી થઈ ગઈ છે !

ટાયડા પર ચાલુક પર ચાલુક પડવા માંડ્યા ને લોહીની ધારા ચાલી.

ગોપાળને ગોળ ને પોંક ગળે ન ઉતર્યા. તે ઉઘો ને પાસે આવી તેણે કહ્યું :

“એ બાપુ, પણ આમ તો જીવો, પૈકુ ગારામાં ખુંતી ગયું છે, તે ગાડી શે હાલશે? અમથા અમથા વગર વાંક ઘોડાને કાં મારો?”

રંગ ચહેલા વીરોને આ વિદ્વાન મેકાલેના બાપજીની જરૂર નહોતી. ગોપાળને માં ખેનની ગાળ સડાસડ પડવા માંડી:—

“ઓય માળો, અમને શીખ દેવા આવવાવાળો તું કાણુ? ભાગી જ...જ...નહિંતર ટાયડાને ટેકાણે તારે જોતવું પડશે.”

“પણ બાપુ ગાળ કાં કાઠો: મારો કાંઈ ગન્હો? હું તો સાચું કહું છું. તમે જરાક હેઠા ઉતરો તો આ હમણાં પૈડાને આવડું ઇ બહાર કાઢું.”

“બહાર કાઢને તારી સગીને.....” ને સડાક કરતો એક ચાણુક ગોપાળની પીઠપર પડ્યો. તેના બાવડાની કાઠને જરૂર નહોતી!

લોહાણા માટે આટલું અપમાન બસ હતું.

ગોપાળ વાષ માફક કુદ્યો. હાંકનારના હાથમાંથી ચાણુક ઝુંટવી દૂર ફગાવી દીધા ને તેની ગળચી પકડી હેઠા પાડ્યો. એને માટે એટલું જ બસ થઈ પડ્યું.

ખીજ એ જરા હોંસમાં હતા તે બન્નેએ મળી આ એક ગોપાળને પાછળથી સર્પચુડ જેવી બાથ લીટી. ગોપાળના બાવડામાં આ વખતે હનુમાનના બળે પ્રવેશ કર્યો ને બન્નેને અવળે હાથે બોચી પકડી એવા તો દાખ્યા કે તેમનાથી રાડ પડાઈ ગઈ. એ સાત વધુ મારી એમને જમીનપર ફેંકી દીધા.

ગાડીમાંનો ભાર ખાલી થતાં ટાયડાને જરાક જ પૈડે બળ ઇ. જોરે આપતાં ગાડી બહાર આવી.

પણ ગોપાળ દુશ્મન નહોતો. એણે પડેલાંઓને પાછા હાથ આપી ઉભા કર્યા, ગાડીમાં બેસાડ્યા ને ટાયડું તમેકી મૂક્યું.

જતી વખતે દરબારોની આંખમાં લોહી વરસતું હતું ; પણ
ગોપાળ આંધું હતી હાથ ખંખેરી રહ્યો હતો.

x

x

x

ખીજે દિવસે સાંજના ચાર વાગેલા.

લજ્યાવાળા રામશંકરની દુકાને ચુલાપર કકડતા તેલના પેણા-
માંથી ગરમ ગરમ લજ્યાં ઉતરી રહ્યાં હતાં. ગોપાળ રસ્તાપરના
ખાંકડાપર બેસી લજ્યાં ખાતો ગપ્પાં મારી રહ્યો હતો.

પાછળથી એક લાડી પડી-લીમની ગદા જેટલા જોરથી. ગોપાળ-
ના મોઢામાંથી લજ્યાં નીકળી પડ્યાં ને એ ભોંય તરફ બેવડ
વળીને પડ્યો. એણે સાંભળ્યું:—

“ ગોપાળીઆ, આ ગરાસીઆને વતાવવાનું કળ લે લેતો જા.”

ખીજી લાડી આવતી દેખાઇ. તે કળ ખાઇ ઉભો થયો ને એ
લાડીવાળાને કમરમાંથી પકડી ઉકળતા તેલના પેણા તરફ એવા તો
જોરથી પછાડ્યો કે તેલ ને પેણો, ચુલો ને ઝારી એક એકથી દૂર
જઇ વસ્યાં. એ દરબારના શરીરપર લોહીનાં લજ્યાં તરત જ ઉપડી
આવ્યાં.

પણ આ તો ગોપાળને મળેલી એક જ પળ હતી. ખીજી પળ
એને ન મળી. એના પગમાં, વાંસામાં, કમરપર, બે લાડીઓ સપાટા-
બંધ પડતી જતી હતી.

લોહીની નદી વહેતી થઇ, એનાપર કુલ ૨૩ લાડીના પ્રહાર
થયા હશે.

ગોપાળ જમીનપર મુઠદાં જેવો દેખાતો હતો.

આ દરબારોને વેરની વસુદાતની કંઈક ટાઢક વળી અને ગામ-
લોકે પણ બાપુને ઠંડા પાડી લાડી લઇ લીધી. બાપુઓ એ જ મહા-
રાજની દુકાને મુજપર હાથ નાંખી આમજો દેતાં બેઠા.

મહારાજ દુકાનમાંથી પાણીનો લોટો ભરી લાવી ગોપાળપર
છાંટવા બહાર આવ્યા.

વીરોને પાણીની જરૂર નથી પડતી. એમને એમનું પોતા-
નું જ પાણી હોય છે ; નીતરતા લોહી ભર્યું શરીર ગોપાળ બેઠો
થયો. એક પગમાં તો હાડકાં જ નહોતાં. બીજો પગ જોર કરી
આટલે બેઠો.

એના મોઢામાંથી એક જ વાક્ય નીકળ્યું:—

“આપુ, વેર ભલે લીધું, પણ આમ ચુડી પહેરીને ને ? પીકપર
ધા કરીને ને ? પકકાર તો કરવો તો ?”

x

x

x

છ માસ હોસ્પિટલમાં રહ્યા પછી ગોપાળ પોતાને ગામ પાછો
આવ્યો. શરીરને થીંગડાં માર્યાં હોય તેમ એક ફાટેલાં લુંગડાં જેવો
એ વીર હજી હોય છે.

વાર્તા

૩ ::

ધોળાપર ધોંગાણું

અને લીંબા ભૂપતાણી

એને વાર હતી; જ્યે કે પ્લાટફોર્મનો દરવાજો ઉઘાડો હતો, છતાં પેસેન્જરોને પ્લાટફોર્મ પર જવા માટે દરવાજો ઉઘાડો નહોતો ! એટલે કે તેમને જવા દેવામાં આવતા નહોતા. અંદરના ભાગમાં એક પહેલવાન જેવો કાઠિયાવાડી જુવાન બગલમાં નાની છોકરીને તેડી તેને રમાડી રહ્યો હતો. નીચે મુકેલી ટ્રંક પર તેની વહુ લાલ લુગડાનો છેડો જરા નાકની ડાંડી મુધી પેંચી, લાજમાં ખેંઠેલી જણાતી હતી.

દરવાજા પર ટીકીક માસ્તર અને એક સિપાઇ ઉભાં ઉભાં ટાળ-ટપ્પાં કરી રહ્યા હતા. બન્નેની નજર આ કાઠિયાવાડી કુંડુંબ પર હતી અને એ પરથી જણાતું હતું કે તેમની હઠામશ્કરીનો વિષય આ કુંડુંબની રીતભાતનો હતો.

પેલો માસ્તર સિપાઇને કહેતો હતો:—

“ સાલો માલ છે, હં રમજન ! ”

સિપાઇએ લાજમાંથી મોઢું બરાબર ધારીને જોવા માટે નજર તીરછી કરી ને રહેજ નીચો નમ્યો. મુઠપર હાથ નાંખી એકાદ વળ ચઢાવતાં કહ્યું:—

“ માસ્તર, તમારી આંખ જબરી લાગે છે. વાત ખરી છે. કાંઈ શ્રીમાળી વાણીઓ બાણીઓ લાગે છે.”

“ ના, ના; હવે કાં તો મુઠરેલો બરાસીઓ હોય અથવા લુહાણો.”

“ હોયા, હોયા, હવે ! માસ્તર લખણુ તો નથી જણાતાં. ”
જરા જોરથી સીપાઇએ કહ્યું.

“ એલા ધીમેથી બોલ, એનો લાયકો હાંલજો છે. કતડા જેવો છે. ક્યાંક મારશે. ”

આ વાતચીત દરમ્યાન પેલી બાઇ, આ પોતાની મસ્કરી છે એવી ગંધ આવવાથી મોઢું કટાણું કરી પીક ફેરવીને બેઠી. એના પતિએ ઇસારતથી “ આમ કેમ ? ” એમ પુછ્યું તેના જવાબમાં તેણે ઇસારતથી પાછળ હાથ કરી બતાવ્યો. મદની આંખ ફરકી.

અહીંઆ સિપાઇનો ગિજશ ફકર્યો ! તેણે માસ્તરને કહ્યું :—

“ માર્થો માર્થો હવે, ઇ હું મારતું તું ? દેખાવમાં જડો વધી જાયો છ ઇજ. હું એકસો એક પૂંક માઈ ત્યાં ઉડી જાય છમ છે. ”

“ કપાળ તાર, ઉડાડ્યા તે—નકામો બડાશ હાકે છે. ”

“ માસ્તર લાગી હોડ ત્યારે. હું ઇની મસ્કરી કરું ને કહ્યો જગાડું ને જો ઇ પાછો હડે તો માઈ ને તમાઈ બેઘનું રહ્યું. ને ધીંગાણું થાય ને જો ઇને હું પછાડું તો તમે રૂપીઓ દીઓ, નકર હું દઉં. ”

માસ્તર લાલ પીળું લુગડું જોઇને રંગમાં આવી ગયેલા, એટલે પરસેવાના રૂપીઆનું જોખમ બેડયું ને સીપાઇને તો ક્યાં એક રૂપીઆની નથી નવાઇ હતી ? એને તો રોજની પરચુરણ આવકમાં એવા કેટલાય ધોળા ચકરડા મળતા ને હારતે તો એમ માની લે તે કે વગર ટીકીટનો એક પાસીજર એછો મળ્યો તો ! થયું, શસ્ત્ર લાગી. એક પારકી બાયડીની નિંદાની વાતપરથી, વાત મદોની વાતપર ગઈ ને ધીંગાણું કરવા તરફ ઉડવા લાગી. હસવામાંથી ખસવાં થાય છે પણ આ તો હસે કોંક ને તેય તે જણી જોઇને ખસવા તૈયાર થાય ! માસ્તરે અને સિપાઇએ એ કદાવર માણસને ખીજવવા

સંકેત ક્યો. કહો કે સુતેલા સાપને છંછેડ્યો. સિંહની બખોલમાં હાથ ધાક્યો

ગાડી આવી ગયેલી. પેસેંજરોની ગીરદી ખુબ હતી. સૌ હાંફળા હાંફળા દીકરી બતાવી બહાર નીકળી ડબ્બાઓ તરફ જગ્યા ગોતવા દેડતા. આપણા આ જુવાનનો વારો આવી ગયો હતો પણ સિપાઈએ તેને જવા ન દેતાં “ ઉભો રહે, માલીપા ક્યાં ધુસે છે ” કહી છેડતી કરી, ને તેને અટકાવી બીજાને જવા દીધા. બીજા વાર જુવાન જરા બેર કરી સ્ત્રી સામાન અને હાથમાંનું બચ્ચું સંભાળી આગળ ધસ્યો આ વખતે તેણે સિપાઈને વિનંતિ કરી “ લાઇ મને રોકી બીજાને કાં બવા દે ? જરા બચરવાળા માણસ સામું તો બે ? ”

પણ સિપાઈએ આ વખતે જરા છેડ વધારી, તેની છાતી પર ઉંઘો હાથ મારી કહ્યું:—

“ લાજ્યો લાજ્યો મોટો બચરવાળો દોકરો. તને નવાઈની આવડી હશે કાં ? ”

પણ આ વખતે એ ઉંઘો હાથ છોકરીના કપાળ પર વાગ્યો ને છોકરીએ ચીસ પાડી. જુવાનનું લોહી કપારનું બિડળી રહ્યું હતું. પણ શું કરે ? પરદેશમાં, સ્ટેશનની સરહદમાં માસ્તરો ને સીપાઈઓ જેવા અમલદારો સામે, એક કુટુંબવાળા મુસાફરને જરાકમાં કબજો બહારવે નજર પરવડે; ગમ ખાઈ જવી પડે. બાહુ તો ધસાય ફરકતા હતા, પણ ઉપલી બુદ્ધિ જરા લગામ તાણતી હતી અને વળી મોટી શીકર તો બે ઝગટે થાય તો બીજું તો ઠીક પણ ગાડી ચુકાશે અને ધંધો ધાપો તેને ઠેકાણે રહેશે તેનું શું ? વળી પોતે પોલીસ થાણામાં તણાય તો પરદેશમાં આવડીનું કાણુ બેલી ? આ બધા સંજોગોની ચિંતા બેતાં તેણે બીજાવાર ગમ ખાધી. છોકરીને રોતી શાન્ત કરવા માંડી. પણ છોકરી કેમેય શાન્ત ન રહે. પેસેંજરો બધા બહાર આવી

ગયેલા. આ એકજ મુસાફર બાકી હતો, જ્યાં સિપાઇ આડો ઉભેલો. ગાડી હમણાં ઉપડશે એમ લાગતું હતું ને બીજી બાજુ ઊકરી ચીસાચીસ પાડી રેતી હતી. એવટે જુવાને ઊકરીને કહ્યું:—

“ લે બેટા, જાની રહે હોં. તને જેણે મારી તેને આપણે મારશું—હતી કરશું હોં. ”

આ શબ્દો બોલતો એ વળી દરવાજા બહાર નીકળવા આવ્યો. પણ સિપાઇએ ગાળ કાઢી:—

“ માર્યા માર્યા તેં (કલાણા) એમ ઊકરાં રખાતાં હશે ? તારી રંભાને દે. ઈ તને બણાવશે. ખસ, પાછો ; ગાડીને વાર છે. ”

આટલું બધું બોલી એણે વળી પેલા જુવાનને ધક્કો દીધો.

લીલામમાં એક બે ને ત્રણ થાય એટલે કાંઈ ચીજ હાથમાં નથી રહેતી. આ ટાણે પેલા જુવાન બેધ જેવા જુવાનની આજરેનું લીલામ થઈ રહ્યું હતું. ત્રીજવાર તેની આજરે જ્યાં બેઠી ત્યારે તેના મિત્રશ હાથમાં ન રહ્યો. તેના માથા પર લોહી દોડી આવ્યું. આંખો લાલધુમ થઈ ગઈ. કસ્તુરના હાથમાં તેણે ઊકરીને ફેંકી ને તે વાઘની માફક સીપાઇના શરીર પર કૂલ્યો.

“ મારી થા, મર્દ હોય તો ધર્મ જા સાબ્દો ”

ત્રણ પડકાર એક સિંહ જેવા જુવાનને ખસ હતા. બૈરી ઊકરાના ને ગાડી તેમજ ધંધા ધાપાના બધા વિચાર કોરે મુકી તેણે ક્ષાત્રવટનું શરણું સ્વીકાર્યું. સીપાઇને કમરમાં એકજ હાથની આંટી મારી બાળકની માફક ઉપાડી લીધો ને બીજે હાથે બૈરીને બહાર કાઢી પ્લાટફોર્મ પર સીપાઇને પાણીની માફક પછાડ્યો. સીપાઇના હાથમ છુટી ગયા. ટીકીટ માસ્તર તો ઉભો ઉભો થરથરતો હતો. બાઇ ખુણે ઉભી ઉભી ઊકરીને શાન્ત કરતી હતી. તેનાય પગ ધૂજતા હતા, પણ મોઢાપર પતિની વીરતા બેઈ ઉલ્લાસની રેખાઓ જ્યાં હતી. પણ હજી ધણું બાકી હતું.

ખીજ ત્રણ સીપાઇ દોડી આવ્યા અને એક સરકારી સીપાઇ પર હુમલો થતો જોઇ, કારણ જાણ્યા વગર તેમણે જીવાન પર હુમલો કર્યો. હવે આ જીવાન, જાણે કેાતરમાંથી વાધ છુટે તેમ, બધુકમાંથી ગોળી છુટે તેમ, વીસમીસદીનો આ બીમસેન હવે છૂટ્યો. તેણે ત્રણમાંથી બે સીપાઇને એક બાથમાં લઇને એવા તો દાખીને જાયડયા કે તેમના મોઢામાંથી રાડ પડાઇ ગઇ. દરમ્યાન ત્રીજાએ બીમજીના નાક અને જડયાપર જેતણ મુક્કા લગાવી દીધા ને કાંમતી લોહીની ધારા જોઇ વાધ વધુ છેડાયો. એણે પેલા બેને વળી પડતા મેલી, પેલા ત્રીજાને છાતીમાં એક એટલા તો જોરથી મુડી લગાવી કે પાછળ દરવાજાના સળીયાપર તે અથડાઇને પડ્યો. એને મુકી ન એણે પહેલા સિપાઇપર લાતોનો વરસાદ વરસાવી એનું ગુમાન ઉતારી દીધું.

માણસો હસતા હતા. સ્ટેશન માસ્તર, ગાર્ડ, એજીનીયર વગેરે બેળા થઇ ગયા ને જીવાનની સામે આવ્યા. મોટા મુદ્દસ્થ અમલદારો જોઇ એણે તેમની સામે ન થતાં પોતાનું બાવડું પકડવા દીધું. બધા અમલદારો તેને સ્ટેશન ઓફીસમાં લઈ ગયા. સરકારી માણસોને આમ મારવા મટે તેનાપર સૌ ખીજાઇ ગયેલા. તેનો ખુલાસો કેાઇએ ન માન્યો. ખીજ પોલીસો બોલાવી તેને થાણે પહોંચાડવાનો બદોખસ કરવડ તેમણે તૈયારી કરી. દરમ્યાન ચારમાંથી બે સીપાઇ એ હાથમાં ચાલુક અને ફકરી લઇને આવ્યા. શરણે આવેલા શત્રુપર એ બાયલાઓમાંથી એકે પીક પર ચાલુકની લાકડીનો ધા કર્યો.

બધા માસ્તરો હસતા હતા.

“સીપાઈ સામે બાઝવાનાં જો આ ફળ; હજી તો સહેવાનું બાકી છે. તાકાત બહુ છે તે ચાલ્યામાં ખજર પડી જશે. મારી મારીને ઓકાની ન દે તો...” આ શબ્દોથી સિપાઇઓને જોર ચઢ્યું ને તેમાંના ખીજ સિપાઇએ વળી લાકડી ઉઠામી. પણ બહાર ખીચારી બીમાની વહુની આંખમાં નિર્દોષ પતિની આ વિચિત્ર સ્થિતિથી આંધુ વહેતાં

જોઈ દીકરી માસ્તરનો આત્મા રડી ઉઠ્યો. તે સ્ટેશન માસ્તરની ઓફીસમાં વચ્ચે પડવા આવ્યો અને બીજા પોલીસનો હાથ પકડી લા કરતો તેણે અટકાવ્યો.

તેણે બધા ખુલાસો કર્યો. કેવી રીતે તેણે અને સિપાઈએ મસ્કરી આદરેલી, કેવી રીતે શરત લાગી, ને એ શરતમાં સિપાઈનાં પાણી આ જુવાને ઉતાર્યાં વગેરે હકીકત કહી.

જુવાનનો ખુલાસો કોઈ પહેલાં તો માનવું નહોતું. પણ આ ઇશ્વરી મહદથી બધા અમલદારો આ મુસાફરની નિદોષતા જોઈ શર- માયા ને પેલા સિપાઈને સારી રીતે વઢયા. કેસ કરવાની વાત પડતી મુકાઈ ને જુવાનની પીઠ માગડી માસ્તર તેને ગાડીપર મુકવા આવ્યા.

ગાડી ઉપડી. માણસો એ જુવાનની તાકાત, અને તેની સહન- શીલતાપર આફરીન ઘર્ષ ગએલા.

એક બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થે તેના મોઢા માથાપર પાણી નાંખી લોહી બંધ કરવા સૂચના આપી અને પીઠ દાગવા તેની વહુને કહ્યું. પણ મઈ બચ્યો બોલ્યો: “એ તો શેક, ધૂળ ખંખેરાઈ ગઈ, ધૂળ : મને કાંઈ થીયું નથી.”

એક વાણીઆ શેકે હસતાં હસતાં કહ્યું:—“તમને તો શું થાય ? પણ પેલા બચારા ચાર જાણુ સાત દિ સુધી ઉભા નહિ થઈ શકે.”

“કરશે હવે ફરીવાર કે.ઈની મસ્કરી ?” એક ગરાસીઆ બોલ્યો:

“તમે કેવા છો ? તમારું નામ ?”

“લોહાણા છીએ. મારું નામ બીમો જુપતાણી.”

“અરે...રંગ છેરે રંગ, લોહાણા તારી ક્ષત્રિવટને. જન્મ દેના- રીની લાજ રાખી છે...હો.”

ખરેખર ! બીમાએ ખરી લોહાણાવટની લાજ જ રાખેલી. હજુ પણ એ લોહાણા ઘેર માથું મુકીનેજ ફરે છે.

વાર્તા

: ૪ :

એક હાડકીના પ્રતાપ !

યાને મલમારૂ માકો

એનું અસલ નામ માણેકલાલ. પણ નાની ઉમરથી તેનું તોફાન વધી જવાથી માણુકાને બદલે આખું ખતલવાડ ગામ તેને ' માકડા ' કહીને બોલાવતું. માકડા ઉપરથી કાઠ કાઠ માકો પણ કહેતું, પરંતુ મલમારૂ માકા થતાં પહેલાં તેને જાનનું જોખમ ખેડવું પડેલું.

તે નાનો હતો ત્યારે દરેક જાતના ઝાડપર સપાટાબંધ માંકડાની જેમ ચઢી જતો.

અનેક દુખળી સ્ત્રીઓના ખજુરાના ટોપલા ચોરી ઝાડપર સંતાઈ જતો અને જ્યારે તે ખીચારી ગરીબ રાત્રીપરજ કરગરતી, ત્યારે જ તે નીચે ઉતરીને તેમના ટોપલા તેમને પાછા દેતો. અલખત તેમાંથી અમુક ખજુરા તો જરૂર ઓછા થતા ! પણ તેની આ રમતથી ખતલવાડા ગામ તેને ગોપી અને કૃષ્ણની રમત કહેવાને બદલે માકડાનું તોફાન કહેતા. ખીચારા ગામડીઆ, ગોકુલ ને વૃંદાવન વિષે શું જાણે ? તોફાની કર્નયાનું તેમણે નામ પણ સાંભળ્યું હોય તો તેમનાં ધનભાગ્ય !

જીવાનીમાં ઝાડપર ઝટ ચઢી જવાની તેની શક્તિ વધવાથી તેણે તો તેને પોતાનો ધધો ડરી મેલ્યો. થાણા જીલ્લામાં મુખ્ય ઝાડો તાડ, નારીયેળી ને ખજુરા અને મુખ્ય ધધો પણ એના જ ફળોનો ;

એટલે લોકો તેને એ ઝાડોપરથી તાડી, નાળીયેરી વગેરે ઉતારવાનાં કામ સોંપતા ને પૈસા દેતા. કેટલીક વખત તો ખીજ ચઢનારાઓ સાથે સ્થરત ચાલતી ને તેમાં તે જ જતતો.

આ કળા તેને ઇશ્વરી બક્ષીસ હતી અને તેની નિશાની તરીકે તેના કાંડામાં દરેક માણસને હોય છે તેમ બે હાડકાં હોવાને બદલે એક હાડકી જ હતી તે હતી—એમ લોકો માનતા. શરીરે તો સાવ સુકસકડી, દુર્બળ અને પહેલી નજરે તો પવનની પુકે ઉડી જાય તેવો લાગતો, પણ આ એક હાડકીને કારણે કે ગમે તે કારણે તેના શરીરમાં એટલી બધી તાકાત હતી કે ઝાડપર ચઢીને તે ઝાડનાં ઝાડ હલાવતો ત્યારે લોકોને ખીજ તો ઠીક પણ તેના પોતાના જનની શીકર લાગતી. એક વખત લોકોને મૂખાં બનાવવા તે તાડના ઝાડપર ચઢ્યો. ઝાડ મૂળમાંથી સડી ગયેલું, ને બાકી હતું તે તેણે મૂળમાં થોડા કુહાડાના ધા કરીને પુરું કરેલું ! પછી લાઇથી ઉપર ચઢ્યા ! લોકોએ તેને ધણો વાર્યો.

‘ અઈલા, માકા રે પોયરા,

વું રે’વા દે. કાય કરવા

મસ્વાજતો છે રે.’

પણ ‘ તીણે નો માઈનું’ ને તે ‘ ચઈદો ’ ! ઉપર પહોંચી તેણે જરા તાડજાને હાથ લગાડી પછી હીંચકા ખાવા માંડ્યા. લોકો મલ-રાયા ને ‘ ઓ પછડો રે...આહા પછડો.’ ને જરેખર ઝાડે પૂર્વ તરફની દિશા તરફ કમર વાળી. લોકો માકાની થનારી હાલતથી ભય ખાઈ આંખો મીંચી ગયા પણ એક ધ્યાકા થયો ને લોકોએ આંખો ખોલીને જોયું તો એકલું ઝાડ પડેલું જણાયું.

‘ માકો કયાં ?’ એમ બેઘડી સૌ આશ્ચર્ય પામી ગયા, જરા આંધ્રે નજર કરતાં તેમને જણાયું કે એ તો હાથે બાંધેલા તાડજાનો પાંખ તરીકે ઉપયોગ કરી ઝાડપરથી ઉડતો ઉડતો નીચે આવતો

હતો ! ઝાડના પડયા પછી ભાઈશ્રી જે મીનીટમાં નીચે કાગડાની મા-
ફક ઉડતા ઉડતા આવીને ૨૫-૩૦ ડગલાં દુર પડયા ! લોકો આમ
મૂર્ખા બનવાથી તેની પાસે જઈ ખીજાઈ ઉઠ્યા:—

• અઈલા મકસરી (મરકરી)

કરેલા કે ? પોયમ, તું તો

બોલુ કાઢિદા દેહું •

પોયરો ઉભો ઉભો હસવા ‘લાઇગો’ ને સૌ લોક વીખરાયા. આમ
ને આમ એની જીવાની વીત્યે જતી હતી. પણ ઈશ્વરે એક દિવસ
એની કસોટી કરી.

*

*

*

*

માણેકારી પુનમની રાત હતી. સૌ મુઠ ગયેલા. માત્ર ગામમાં
ક્યાંક ક્યાંક કુતરાં ભસતાં અને શિયાળવાં રોતાં, તેનો અવાજ આ-
વતો. આ વખતે માકાની પાડોશના ગલ્લુ ડોસાના ઘરની વંડી ઢેકી
એક કાળો આકાર વાડામાં કુદ્યો. એજ કાળો આકાર વાડાની નારી-
યેળીપર ચઢવા લાગ્યો અને જેમ તે ઉંચે ચઢતો ગયો તેમ તેમ
ચાંદનીમાં તે વધારે સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો. તે એક ગરીબ દુખળો
હતો. પણ અડધી રાતે તેને આ રીતે પારકી નારીયેળી સાથે શું કામ
પડ્યું તે કંઈ કળાતું નહોતું.

તેને ટોચપર પહોંચ્યાને પાંચ મીનીટ થઈ હશે ને તેણે તોડેલા
નારીયેળામાંથી એક તેના હાથમાંથી સરકી અચાનક નીચે પડ્યું. એ
અવાજ થતાં ગલ્લુ ડોસા ઘરમાં જાગી ગયા ને વાડામાં આવી જોયું
તો પામી ગયા કે ‘ચોર આવેલા છે.’ તેણે જીમ પાડવા માંડી ને
લોકો ઝાડ નીચે ભેગા થઈ ગયા. તેમાં મકો પણ આવેલો. ચોરને
જીમો પાડી કે ‘નીચે ઉતર, નહિ તો મરી ગયો જાણજે.’ પણ
ચોરને હવે જાંદગીની ધાસ્તી લાગી. નીચે ઉતરી શરણે થવાં તેની
હીંમત ન થઈ. જે પાંચ દિવસની સજાની તેને બંદીક નહોતી. પણ

પોલીસને સોંપતા પહેલાં ગાંડા થયેલા લોકો તેનો રાટલો કરી નાંખશે એથી તે ખેંચી. તે નીચે ન ઉતર્યો એટલે લોકો ખીખ્યા ને તેને પકડવા માકાએ કમર કસી. તે ઝાડપર ચઢ્યા લાગ્યો. લોકો એકી ટસે લડાઈ ભેંધ રહ્યા હતા. ચોરે હવે જાણ્યું કે ‘હું મુઝો છું.’ એટલે માકા ઉપર આવી તેને પકડે તે પહેલાં તેણે નસીબપર હાથ દઈ ઝાડપરથી પડતું મેલ્યું.

ખલાસ. એક નારીએળી ખાતર તેણે જાન બેળો. તેના બેળા-આમાં જીવ નહોતો, અને તેનું શરીર ઢગલો થઈને પડેલું. માથામાંથી લોહી પણ ખુબ વહી ગયું. પોલીસને ખબર અપાણી, ને પોલીસે પંચક્યાસ કર્યો. પુનાની કોર્ટમાં પોલીસે ઉદ્દેશ ગણ્યું ડાસા અને માકાપર ખૂનની કાશીય કરવાનો આરોપ મેલ્યો. ચોર મરતો ગયો ને મારતો ગયો ને જન્ને પાડોશી શીકરમાં પડ્યા. ચોર શરણે આઓ હોત તો પશ્ચિમના નિર્દય ગોરાની માફક સીનેમાઓમાં બને છે તેમ તેમનો, તેને મારી મારીને લોટ કરવાનો જરાય ઈરાદો નહોતો. ઉદ્દેશ તેને એક બે નારીએલ દઈ વિદાય કરત, પરંતુ આ તો નસીબ દેનીએ ઉંધો પાસો ફેંક્યો ! કાસ્મત !

થાણા જીલ્લામાં આ વખતે ટ્રેન નહોતી, અને આ જન્ને આરોપીને પુના માડામાં જવાનું હતું. કેસની તારીખ આવી પહોંચેલી ને જન્ને જણ્યું લાથું લઈને નીકળ્યા. પુને પહોંચ્યા, પણ ઉતરવું ક્યાં ? ખીચારા અલથળ લોળાઓ જજને ઘેર જ પુછતાં પુછતાં ગયા ને

“ જાહે ન, કેમ થીએકો તે અમે આવેલા.
 હું હાથબંધવાનો છે, ને અમે આજની
 રાત તારે તાં નહિ તો ખીજ કાને તાં
 કાલવાના ? ”

જજ ખીચારો કર્યો, ને તેમને બંધાના ઓટલાપર પડી રહેવા રમ્યા આપી.

ઓટલાપર જજના બે પહેલવાન દક્ષિણી મણો એક થાંભલેથી ખીજે થાંભલે આંદા મારી ચોકી કરતા હતા. થાંભલે પહોંચતાં જ

ખન્ને જણુ થાંભલાપર બાહુ પછાડી “ભ...મ...મ...મ” કરીને અવાજ કરતા, જેથી પોતાની ખબરદારી ટકી રહે ને સુનારા હુશીયાર રહે. રાતના દશ વાગ્યા સુધી તો આ અવાજો આ ખન્ને જણે સાંખ્યા. પણ પછી તેથી ઉંધ ન આવવાને લીધે કંટાળ્યા. માકાએ એકવાર મલ્લોને વિનાંતિ કરી, ત્યારે મલ્લોએ “ચોપ રહો” એમ તિરસ્કારથી જવાબ સુણાવ્યો. વળી ખીન્ને અડધો કલાક પાસાં ધસવામાં માકાએ કાઢ્યો અને હવે તેનું માથું ફર્યું. તેણે કહ્યું:—

“કુતરાઓ સસરીના, થાંભલા છામે કાય
જેર કાઢતા છે? જેર હોય તો મારા
છામે કાલ ખતલવજેની.”

મલ્લોને તો આ અપમાન માથાના ધા સમાન લાગ્યું, ને તેનો ટોટો પીસી નાખત, પણ જળના મે'માનને શું થાય? તે વખતે તો તેમણે ગમ ખાધી, પણ સવારે તેમણે જળ પાસે ફરિયાદ કરી, કુસ્તી માંગી. “કાં તો કુસ્તી કરે નહિ તો મારી નાખશું.” જળે માકાને ખોલાવ્યો. તેનું શરીર જોઈ જળે મલ્લોનું અપમાન કરવા માટે તેને ઠપકો આપ્યો. પણ માકાએ તો રાતવાળી જ ગાળ કાઢી ને કુસ્તી માટે ખીકું ઝડપ્યું. જળે તેની વાતને હસી કાઢી. પણ માકાએ કહ્યું:—

“છાહેજ રે, તું મછકરી કાય કરવા ગણી
કાઠે? હું સાચું કેહું છઉં; મરી જવા
તો હું મરી જવા; લીમાં તારા બાપનું
કંઈ જવાનું?”

જળ પણ આ તુંદરાથી ખીજાયો ને તેણે કેસને, કેસને ઠેકાણે રાખી કુસ્તીનું પ્રોગ્રામ ગોઠવ્યું. ગામમાં દાંડી પીટાવી, ને લોકો આ ‘અગડ જોવા આવ્યા. ભરમેદનીમાં માકો આવી ઉભો. મલ્લો સામે આવી ઉભા. લોકો તો આ કળેકું જોઈ હસવા લાગ્યા. પણ માકો હડે ચડેલો એટલે ઉપાય નહોતો. કુસ્તીની શરૂઆત પહેલાં તેણે ૧૦૦ પાણીયાં નારીએળ માગ્યાં. જળના હુકમથી નારીએળ હાજર થતાં જ તેણે બધાં બે હથેળીમાં ફેાડી તેનું પાણી દીયવા માંડ્યું. ૧૦૦ નારીએળનું પાણી પી હવે તે તૈયાર થયો, અને પહેલા મલ્લો

સામે તેણે બાથ બીડી. દાવપેચ જાણે તો તેના જ બાપના સમ ! મક્ષ તો પાડા જેટલા જોરથી તેની છાતીમાં માથુ મારી તેને પાડી નાખવા આવ્યો, પણ માકાએ તેનું માથું ઝાલી એટલા તો જોરથી ઉંચકી ઉઠાવ્યો કે હવામાં તેને ઉંધે માથે અદ્ધર રાખ્યો ને પછી પટક્યો. ત્રણે દાવમાં તેણે આમ કાંડાની એક હાડકીના જોરે ઉંચકી ઉંચકીને જ પછાડ્યો. બીજા મક્ષના પણ એ જ હાલ ! અને આમ જજનો સેંકડો રૂપીઆનો પગાર ખાનારા કતડા જેવા પહેલવાનો, એક દુબળા શરીરના ગામડીઆથી હારી જવાથી, થએલ જહેર નામોશીથી, મેદાન છોડી ગયા. જજ તો આ સુકલકડીની તાકાત જોઈ આનંદધેલો થઈ ગયો. બપોરે કોર્ટમાં કેસ તપાસી તેણે પ્રાથમિક તપાસમાં જ ગુન્હો ન જણાતાં કેસ કાઢી નાખ્યો ને સાંજે માકાને 'ગામ' જતાં પહેલાં અંગલાની ચોકી કરવા માટે નોકરી કરવાની ઓફર કરી. પણ માકા કહે:—

“છાહેમ, પણ અહીં નારીએળીના ઝાડ ની મળે તે મને રોજ સવારે ઝાડપર ચઢીને પાણી પીવાનું ની મળે. હું તો નોકરી બાકરી ની કરવાનો. મારી નારીએળી હારી.”

જજે રાજી થઈ તેને ફીમતી કપડાં અને ૨૦૦ રૂપીઆ રોકડા ધનામ આપી વિદાય કર્યો.

* * *

પુનાથી ખતલવાડા જઈ રહેલા બે મુસાફરો જંગલમાં ખુબ આનંદથી પંથ કાપતા હતા. એ બન્ને લોહાણા હતા. એક મલ્લુ ડોસો ને બીજો એક હાડકીવાળો માકા: ગામમાં તે દહાડથી તે 'મક્ષમારૂ માકા' કહેવાયો.

હવે તે સ્વર્ગમાં ગયો છે પણ ત્યાં નારીએળીનાં ઝાડ હશે કે નહિ ને તેને ગમતું હશે કે નહિ તેની ખબર નથી ! પણ લોકો તેને યાદ કરી રહ્યા છે.

વાર્તા

: ૫ :

વાઘ સાથે બાથખાંધ

યાને અનોપ કાકો

થાણા જિલ્લામાં નારગોળ નામે ગામડું આવેલું છે. ત્યાં આપણી વસ્તી ઘણીજ થોડી છે. આબુબાબુ તાડ અને ખબુરાના ઝાડ વચ્ચે ક્યાંનું ક્યાં એક એવે ખૂણે એ સંતાયલું છે, કે જ્યાં “ રવિ ન પહોંચે ત્યાંય દ્રષ્ટિ પહોંચાડનાર ” નવલકથાકારો અને ઇતિહાસકારોની દ્રષ્ટિ નથી પહોંચતી ! એ ગામને એમ જન્મતની નજરે ચઢવાની જરૂર પણ નથી. એને પોતાને પોતાના એકાંત જીવનમાં, પારસીઓના ધાર્મિક સ્થાન સંજ્ઞાણુ જેવા પવિત્ર પાડોશમાં, સાગરને કિનારે, બારઢના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ડુંગરની છાંયામાં અને રાત્રીપરજ-ફુલળા વાલ્લા પ્રજા જેવી જોળામાં રમતી સરળ, નિર્દોષ પ્રજા વગેરે કુદરતી વાતાવરણમાં પુરો સંતોષ છે. પણ આમ જગતને એક ત્યજાયલે ખૂણે પણ વીરો પાકે છે; કારણ કે વીરો પેદા કરવાનો કાંઈ પણ સ્થાને ઇબ્બરો નથી લીધો !

એ ગામમાં અનોપ કાકાની ધાક વાગતી. ઉમ્મર તો ખાસ્સી મજેની ૪૫ ની આસપાસ હશે પણ એને જોઇને કાંઈ એને ૪૫ નો ન કહે.

સામેથી એને આવતો જોઇ;—

“ કેમ છે રે કાકા, તું મઝામેં તો છે ને ” કહી ખસીને માર્ગ આપતા. ગામમાં અનેક મારામારી, સાહસ, શૌર્ય અને ભન જોખ-બના કામમાં એ કાકો આમળ પડતો; એટલે સૌ કાંઈ એના ઉપકાર

નીચે, દબાવવા-ઝેટકુંજ નહિ પણ તે ખીમય તો “ મારી લાખા, જો ” એવી એની એક રાડમાં જીવન મરણનો સોદો રહેતો. ગામમાં એરી થઈ હોય કે ધાડ પડી હોય, કાંઈ સીપાઈ ખીપાઈનો ભુલમ હોય કે ચાર છ જણુ દારૂ પીને અથવા અમથા અમથા મારામારી કરતા હોય એ બધે વખતે રોગમાત્રની દવા ‘અનોપ કોકો’ હતી. તેના નામથી છોકરાં તો શું, પણ મોટા મદદ બચ્યા પણ શાન્ત થઈ જતા.

“ એ અનોપ કોકો આપવો ” ઝેટલા સીગલમાં તો બધા પુતળાની માફક થંભી જતા. કહે છે કે એનું જોર ઝેટલું બધું હતું કે નવી નક્કર સોપારી અંગુડાને આંગળી વચ્ચે લીસ દબને લોટ જેવો લોટ કરી નાંખતા ! એ નારીએજ એ બગલમાં ને ગોડણા નીચેના ખાડામાં ખીજાં એ નારીએજ મુકી એવા તો જોરથી ટુટીયું વાળીને ભચડતા કે ચુરો કરી નાંખતા. વળી એ હાથ માથા પર મુકી આવડા પર ચાર માણસોને લટમવી કુદડી કરતા ત્યારે માણસોને ફેર આવતા ને જીમ મારતા ત્યાં સુધી મુકતા નહિ. પણ એમણે ખરૂં જોર તો એકવાર જંગલમાં બતાવેલું.

ખેતર પર સારા વરસાદથી ડાંગર ઉગી ગયેલી ને પોતે તેને તપાસવા માટે ગામમાંથી પગે ચાલી નીકળ્યા. ખેતરે બપોરે પહોંચી, જરા જોઈ કરી કંડે પહોંરે પાછા ઘેર આવવા નીકળ્યા. રસ્તામાં ખીલામણું જંગલ પોતે એકલા હાથમાં લાકડી સિવાય ખીજું કંઈજ હથિયાર નહિ. પણ એમને મતે તો એમનો હાથ એજ એક મોટું હથિયાર હતું. એક નાળા પાસે આવતાં કંઈક ધુરકતું હોય તેવું એમને લાગ્યું. આભુઆભુ નજર કરી જોઈ પણ કંઈ દેખાયું નહિ. કાકા સમજ્યા કે કુલદે-શિવાળું કંઈક હશે. એમ ધારી નિશ્ચિંત જીવે આગળ ચાલ્યા. પુરાં પાંચ ડગલાંય આગળ નહિ દીધાં હોય ત્યાં પાછળથી એક ચિત્તા વાથે ખાડીમાંથી નીકળી આવી. તેમની પીઠ પર ચાપો માર્યો. સારે

નસીબે એજ વખતે કાકાને પગે ઠેસ વાગવાથી જરા આગળ વળાઈ જવાયું એટલે પીકપર ખરોખર પંખે લાગતો રહી ગયો. માત્ર ડગલી ફાટી ને થોડો ઉઝરડો પડ્યો. ચીત્તો નિશાન ચુક્યો ને કાકાની આગળ જઈ પડ્યો. કાકા આફત સમજી ગયો.

“ઓત તારી, આ તો જંગલનો કુતરો સસરીનો” આટલું જ બોલી આ માનવસિંહે વળી સામે આવતા ચીત્તા સામે પોતાનું એક પાવડું ધ્રુવું ને તેનો ધા ઝીલ્યો, પણ બીજો હાથે તેનું મોઢું પકડી લીધું ને તેને એક હાથે ઉંચકી રાખ્યો. ખરોખર લાગ જોઈને બે હાથે બે જડ્યાં તેમણે પકડ્યાં. દરમ્યાન ચીત્તાએ તેમના શરીર પર પંખ ચલાવવા માંડ્યા પણ કાકાનું માંસ ધણું કીંમતી હતું. તેમણે હવે વધુ ઠંડક ન રાખતાં ગુસ્સાના આવેશમાં બે જડ્યા પકડી એટલા તો જોરથી પહોળા કર્યા કે ચીત્તાનું મોઢું ઉભું ને ઉભું જેમ કાપડીયો લુગડું ચીરે તેમ ચીરી નાંખ્યું. ચીત્તો ઢગલો થઈને પડ્યો. કાકાને ચાર પાંચ ધા પડેલા. પાસેના નાળામાં લોહીવાળા કપડા બોળી જરા સાફ થયા. ઢાણી પાસેના મસલમાંથી માંસનો એક લોચો ખ્હાર નીકળી પડેલો તે પોતાને હાથે ખ્હાર કાઢી નાંખી ઉપર પોતાનો ખેસ જોરથી બાંધી દીધો ને કાકા એવી ધાયલ અવસ્થામાં ઘેર છેક રાતે ૧૦ વાગે આવ્યા. શહેરી માણસોને ફેલ્લી થાય છે ને ઓપરેશન કરાવવા દિવસના દિવસ હોસ્પીટલમાં રહી આવે છે. પણ કાકાને હોસ્પીટલ જોરથી ટકાવી કંઈ જ રહી નહોતી. ધા બાજરીયું લગાવી હાથે પાટા બાંધી દીધા ને જાણે કંઈ જ થયું નથી તેમ બીજો દહાડે મવારે કાકા ગામમાં નીકળ્યા. ગામમાં આ વાત ફેલાઈ જવાથી બીજો દહાડે પોલીસના માણસો અને ફેટલાક જાણુઓ તે નાળા પર જોવા ગયા. ખરેખર ત્યાં ચીત્તાનું મુઠ્ઠું, કાકાના ફાટેલ લુગડાંના ચીરા વગેરે પડ્યું હતું.

એ લોકો એ મુડકું ગામમાં ઢસડી લાવ્યા અને ખજર વચ્ચે અનોપ કાકાની ખઠાદુરી ખતાવવા તેમણે નાખ્યું. ફેટલાક સુંવાળા માણસોને તો મરેલો વાઘ જોવાનીયે હીંમત ન થઇ ! વખતે એણે મુડકાનો પાઠ બજવ્યો હોય ને લાગ જોઇ ઉભો થઈને મારી નાંખે તો ? !

ગામ લોકો અનોપકાકાને શાઆશી દીધી. કારણ કે એજ વાઘે એ નાળા પાસે ફેટલાય ગામલોકોના જનવરો માર્યા હતા અને સાંજે વખત કે વખતે માણસની, ત્યાંથી નીકળવા હીંમત નહોતી થતી. તે જખરો ત્રાસ રૂપ હતો. એને મારવા માટે એક યુરોપીઅન મુસાફર બે દહાડા સુધી માચડા પર બેસી બેસીને હેરાન થયેલો પણ તે હાથમાં નહિ આવેલો. આ કાકાએ એ ત્રાસ જનને જોખમે દુર કરવાથી ગામને નિરાંત થઇ અને જે કાઠ સામું મળે તે કાકાને કહે:—

“તે તો ધણું હાર કરેલું રે કાકા. જીવતો રહેજે
ને આમ વાઘ—ખાગ મારતો રહેજે.”

પણ આ જાતનું માનપત્ર એક બહુલ દોઢાલાને ન ગમ્યું એટલે તેણે ગામની સભા ભરી કાકાને જાહેર માનપત્ર આપવાની ખટખટ કરી. ગામમાં છાપખાનું નહિ તેથી માનપત્ર છપાય તો ક્યાંથીજ ? એટલે તેણે પોતાને હાથે એક પ્રુટરકેપ કામગીરી, નિશાળમાં શીખેલા ડોઈગની મદદથી જરા બોર્ડર બનાવી અંદર લાલ સાદીથી પોતાને આવડ્યું તેવું ઘસડી કાઢ્યું અને લોકોને તે દહાડે સાંજે ભેગા કર્યા. કાકાને માનપૂર્વક વચમાં બેસાડ્યા ને બહુલા જીવાને રીતસર બાપણ કરી માનપત્ર વાંચવા માંડ્યું. તે વખતે તેને ખજર પડી કે કાકા શી ન્યાતનો છે; તે પ્રથમ ખજર નહિ હોવાથી તેણે એટલી જગ્યા ફેરી રાખેલી. એટલે તેણે કહ્યું:—

“ભાઈઓ, માનપત્ર તૈયાર છે પણ આપણા કાકા, જેમની ખઠાદુરી માટે માનપત્ર તો થું પણ વિકટોરીયા કોસ પણ આજે

અણાચ તેમની ન્યાત શું તે મને યાદ નહિ હોવાથી—” કાકા વચમાં ખીજાને બોલી ઉઠ્યો: “અઈશ પોયરા! તું તો બાઈણો પણ મધણો નહિ. ગામમાં રેણ ને કાકાની નાતબાત ન જાયણી તે ખીજું કાંય જાયવાનો? એ તો પહોંંચ્યા તારા માનપાતરાં. અમે હુલાણા, ખીજું કાંય કરવાના? માનપાતરાં મલે કે નોય મલે...અમે તો માથું ધુકીને જીવી જાયવાના, હામજાને?” બધા હસી પડ્યા ને તેનું માનપત્ર તેની પાસેજ રહેવા દઈ સૌ ઉભા થઈ ગયા. બધા બોલતા હતા:—
 નં: ૧:—“ પોયરાને વરી કાકાની જાત હાથે કાય કામ પડેલું ?
 નં: ૨:—“ પોયરી બોયરી પરણાવવી ઓહે...”
 નં: ૩:—“ આપણે જાત હાથે કાય કામ ?

કાકા લોહાણો હોય કે દુબળો...

કાકા અટલે કાકા !

બોળા ગામડીઆ ખરેખર જાતિભેદ ન જોતાં ગુણ લક્ષણોની પૂજા આ રીતેજ કરે છે. માન-આંદ, ઇશ્કામ-ખિતામ તેમની બાધામાં નથી. અત્યારે કાકા ગુજરી ગયા છે પણ લોકો હજી તેની વીરતાને યાદ કરે છે, એજ મોટું માનપત્ર.

વાર્તા

: ૬ :

નાટકમાં તોફાન

યાને દુલભદાસની ટાળી

અ. વાતને ૩૦-૪૦ વર્ષ થયાં. દુલભદાસ એક લોહાણા ખાન-
દાન કુટુંબના ફરજંદ હતા.....ગામમાં તેમની આખરે ઇજ્જત ધણી
હતી. તેમના મોટા ભાઈ એ ગામમાં વકીલાત કરતા અને
તેમના પિતાશ્રીએ પાંચ ગામ હાથે નાતો કરેલી. નાચક, કાશી,
જગન્નાથ વગેરે તીર્થસ્થળોનાં મંદિરોમાં કામથી યાદ રહે તેવાં ધર્મ-
દાન તેમણે કરેલાં. માતાપિતા આમ બહુ ધર્મનિષ્ઠ હતાં.

દુલભદાસ પોતે નાનપણથી એટલા બધા માતૃપિતૃ ભક્ત, કે તે-
મને ખાતર પોતાનો પ્રાણ આપવા તૈયાર. આમ પુત્ર-ધર્મનિષ્ઠ હતા
એટલું જ નહિ પરંતુ તેમની સાતિ-ધર્મનિષ્ઠા તો અપૂર્વ હતી, અને
તે નાની ઉંમરથી જ તેમણે જણાવવા માંડેલી. માથાના ફાટેલ તો
એવા કે ગામના છોકરા તેમનાથી ત્રાસ પામતા. પણ તેમના તોફા-
નમાં એક તત્ત્વ ધણું પ્રશંસનીય હતું અને તે એ જ કે જે પહેલે સત્ય
અને ન્યાય, તે પક્ષની સરદારી પોતે લેતા ને જુલમગાર ટાળીને કાંડ
ખાવડાનો સ્વાદ ચખાડતા !

હોળીમાં તો તેમની ટાળી માથાં ઘેર મુકીને કામ કરતી. એ
ગામમાં સાધારણ કાદવ કે ગુલાસ અથવા ગાળભેળ ઉડાડીને હોળી
ખેલાતી નહોતી, પરંતુ ખરેખર પત્થરા સામસાગી હોયતા અને તેમાં
અનેકનાં માથાં રંગાતાં. ખરેખર માનવીશોહી રીડીને હોળીધણીની
પૂજા કરનાર અનન્ય ભક્તોમાંના એક તે દુલભદાસ હતા. એમના

કપાળપર એક ચીરો હતો, તે આવી ભક્તિની નિશાની હતી. ગમે તેટલા ધા પડ્યા હોય તોય તેમની ટોળી કદી પાછી પડેલી નહિ અને તેમની શેરીની હોળી એ આખા ગામમાં બહાદુરીમાં પહેલે નંબરે ગણાતી. આખા ગામની હોળીવાળા બીજે બધે લડવા જતા, પણ આ શેરીનું નામ ન લેતા. નાનપણમાં ગામમાં દુલભદાસનો આમ સિક્કો વાગેલો.

પછી તો સૌને જીવાની દોડતી દોડતી આવી અને સૌને માથે સંસારવ્યવહારની શીકર પડી. એટલે એ ટોળી વીખરાઈ. ૧૪ વર્ષની ઉંમરે તો તડકા જાંયાના નિયમ અનુસાર દુલભદાસને માથે ધરનો કારભાર આવી પડ્યો અને વૃદ્ધ માતાપિતાની સેવા તેમણે જાત ધ-સીને કરવા માંડી. બહાદુરી અને લોહાણાવટ બતાવવાના પ્રસંગ હવે વહી ગયા હતા, પરંતુ તેમના હૃદયમાં વસેલી વીરતા કંઈ વહી ગઈ નહોતી અને એક દિવસ તેની કસોટીનો ખરેખરો પ્રસંગ પ્રભુએ મોકલી આપ્યો.

ગામમાં મોરબી નાટક કંપની પહેલવહેલી સ્થપાયા પછી આવી પહોંચી. ગુજરાતી ઇતિહાસમાં નાટક કંપની એ પહેલવહેલી હોવાથી, ને તેનો ખેલ પણ પહેલો હોવાથી આખા ગામમાં એ જોવા માટે તીવ્ર વૃત્તિ ફેલાઈ. દુલભદાસ પણ એ વૃત્તિમાં તણાયા ને તેમણે પોતાની સ્થિતિ અનુસાર ચાર આના કડવા કરી એક સીટ પીટ-કલાસમાં મેળવી.

ખેલમાં બધું નવું નવું હતું પણ એક વાતે તો દુલભદાસનું ગંભીર ધ્યાન ખેંચ્યું. એમાં એક લુકાણાનું ફારસ હતું અને તે પાત્રે ખાંધે કુંગળીનો ખડીઓ નાખી, મોઢામાં કુંગળી ચાવતો આવતો હોય એવો વેશ કાઢેલો. દુલભદાસનું લોહી ઉતાવળી ગતિએ ફરવા માંડ્યું. તેને થયું:—

“ મારા હુદાણાઓ ડુંગળી ખાય છે; બકાહું વેચે છે.
પણ આ રીતે તો નહિજ; ને બીજાઓ ક્યાં નથી
ખાતા ? ”

પોતાની દામનું આ અપમાન થયેલું જોઈ તેનું કાળજીવીધાર્
ગયું. પડદો પડે કે ન પડે- તે તો ગુસ્સાના માર્યા સીટ છોડી બહાર
નીકળ્યા ને રોજના બારણા પાસે ‘ મેનેજર ’ ક્યાં છે-પુછતા પુછતા
આવ્યા. બારણા પર એક બાલકજી ગૃહસ્થ ખુરશી નાખી બેઠેલા.

દુલ્લભદાસે ફરિયાદ કરી:—

“ સાહેબ, હું એક હુદાણો છું
ને મારી ફરિયાદ એટલીજ છે કે તમે
જે આ હુદાણાનો ખસબ વેશ
કઢાવો છો તેથી મારી જીવનું
અપમાન થાય છે. મારી વિનંતિ
એટલીજ છે કે આ ફારસ બંધ
કરાવો. કોઈ ભવાઈમાંય મેં અમારો
વેશ નીકળ્યો હોય તેનું નથી જોયું.”

મેનેજરે કહ્યું: “અરે ભાઈ, આ તો નાટક છે નાટક, અમથા શું કામ
ગુસ્સે થાઓ છો ? ”

દુલ્લભદાસ: “ પણ કાંઈ જોટાં નાટક તે હોય ? ”

મેનેજર: “ તેનું તમને શું કામ છે ? જાઓ; તમારાથી થાય તે
કરી લો. ફારસ બંધ નહિ થાય ”

દુલ્લભદાસની વિનંતિ ફાગટ ગઈ એટલે તેમણે તે જ વખતે
પાનનું બીડું ઝડપ્યું:—

“ તો એલા મેનેજર, કાલે
જમનજીવી બંધ કરાવીશ,
તેવાર થઈ રહેજે.”

બધાં આ તરંગી માણસ પર હસી પડ્યા. દુર્લભદાસ કપાળે પરસેવો આવેલો તે લુછતાં લુછતાં ચિંતાતુર ચહેરે બહાર નીકળ્યા. આખી રાત ઉંઘ ન આવી ને એક પેંતરો ઘડી રાખ્યો.

ખીજે દિવસે સવારથી તેમણે જુના લંગોટીઆ ટાળી-મિત્રોને આંગણે બટકવા માંડ્યું ને પોતાનો સકેત સમજાવી દીધો. સાંજના ૭ વાગ્યા સુધીમાં તો બધી તૈયારી થઇ ગયેલી. ઘેરે માખાપે પુછ્યું:—

“ એલા દુલભા, કાલ રાતે ક્યાંક ગીયો’તો ને પાછો આજ ક્યાં જાય છે ? ”

“ બા, આજ જાઉં છું; પછી કોઇ દિવસ તમારી રજા વગર નહિ જાઉં. ”

નાટકશાળાપર એવોને એવો દરોરો હતો. પણ આજ એક વિચિત્ર બાબત એ હતી કે ઘણા માણસોને માથે ઘોળી ટોપી હતી, હાથમાં એક રૂમાલ ને એક લાકડી હતી. તેમાંના કોઇ ખીજા વર્ગમાં તો કોઇ ત્રીજામાં તો કોઇ ચોથામાં એમ દાખલ થતા હતા. પણ દુર્લભદાસને કેમ જાણે આજે લખખોની આવક થઇ હોય તેમ માથે જરીની ટોપી ને હાથમાં લાકડી સાથે તે પાંચ રૂપીઆની સીટમાં ખીરાળ્યા હતા !

એક શરૂ થયો. એ પ્રવેશ ગયા ને ત્રીજો પ્રવેશ ઉઘડ્યો તેવોજ ખાંધે ખડીઓ નાખી લુહાણો દેખાવો. લોકોએ જરા હસી લીધું ને હાસ્ય શાન્ત પડ્યું, તેવાજ જરીની ટોપીવાળા દુલભદાસ ઓડીઅન્સમાં ઉભા થયા ને ત્રાડ મારી:—

“ એલા ભવાયા, તું પાછો જા, પાછો. લોહાણાનો વેશ લેતાં ક્યાંક માથું ખોરી. ”

પણ પેલો ન ગયો ને હસી પડ્યો. પણ આગળ બોલવા પામે તે પહેલાં વળી પાછા જરીની ટોપીવાળાએ ત્રાડ મારી કે:—

“ જાય છે કે નહિ ? ”

તે તો હવે ખરેખર બીધો. અંદરથી મેનેજર સ્ટેજ પર આવ્યો.

“ શું કામ તોફાન કરો છો બાઈ ? ”

ત્યાં તો આખા ઓડીઅન્સમાંથી શ્રુમ પડી:—

“ લોહાણાનો વેશ બંધ કરો. ”

કેટલાક શ્રુમો પાડી: “ એલા...ચાલવા દ્યો. ” ને જ્યાં વાળંવાળાએ વળી સૂર કર્યા કે દુલભદાસે હવે જરીની ટોપી ઉઘી કરી. થયું. લાડાઈનું સીઅલ અપાણું. પેલી બધી ઘોળા ટોપીઓ લાકડી સાથે ખુરશીઓ કુદી કુદી સ્ટેજ પર આવી પહોંચી. આ ટોળાએ પડદા ફાડ્યા. એકટરોને માર્યા. લુહાણાનો વેશ લેનારને તેમજ મેનેજરને જરા ગડદાપાટુના સ્વાદ ચખાડ્યા. બત્તીઓ ફેડી ને ધાંધલ મચાવી મુકી. અંધારૂંધાર થયું ને સૌ પલાયન થઈ ગયું. નાટક આમ અડધેથી બંધ રહ્યું.

દુલભદાસની ટોળા, ધાયું કરીને ચાલતી થઈ.

બીજે દિવસે પોલીસતપાસ થઈ. માત્ર એક દુલભદાસ સિવાય બીજું કાંઈ પકડાયું નહિ.

દુલભદાસે બચાવ કર્યો:—

“ મેં કાંઈને બોલાવેલા નહોતા.

લોકોને મારા શબ્દોની અસર થઈ ને મારા પક્ષમાં ફેડી આવ્યા. મને મારી કામનું અપમાન લાગ્યું તે માટે મેં આગલે દહાડે તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું; પરંતુ તેમણે ન માન્યું ને મારે બીજે દિવસે જાહેરમાં વિરોધ ઉઠાવવો પડ્યો. હું તો માત્ર વેશ લેનારને પાછો મોકલવા માટે જ સ્ટેજ પર ગયો હતો. જ્યારે તોફાન કરનાર બીજા લોકો સાથે મને લેવાદેવા નથી.”

ખરેખર, તેમના ગુન્હા માટે પુરાવો નહોતો. જજે તેને સારી ચાલ ચલાવવા માટે નોટીસ આપી છોડી મેલ્યો. સાથે નાટકવાળાને પણ એ ફારસ બંધ કરવાનો હુકમ કર્યો.

દુર્લભદાસ ઘેર આવ્યા. પોલીસમાં જવું પડવાથી માખાપને શીકર થઇ હતી. તેના સલામત ઘેર આવવાથી માએ બધું પુછ્યું ને દુર્લભદાસે અથથી છતિ વૃત્તાંત કહી દીધો. પોતે કોર્ટમાં સોગન પર જુદું બોલ્યો હતો તેનો એકરાર પણ કર્યો.

જે કે પુત્રનો જ્ઞાતિ-ધર્મ પ્રશંસનીય હતો, છતાં તે જુદું બોલ્યો તે ન માફ થાય એમ હતું; એટલે માએ કહ્યું:—

“આજથી પ્રતિજ્ઞા લે કે નાટક

નહિ જોડે ને જુદું નહિ બોલું”

દુર્લભદાસે ખરા હૃદયથી પાણી મેલ્યું.

ચાર પછી આખી જાદગી તેમણે એ બેમાંથી એક પણ પ્રતિજ્ઞા તોડી નથી.

હાલ તેઓ વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે સાધુવૃત્તિ રાખી ઇશ્વરના ભજનમાં આયુષ્ય વિતાવી રહ્યા છે.

ખરેખર, પરિણામ ભોગવવાને તૈયાર રહીને પણ એક લોહાણો પોતાની કામનું અપમાન કદી સાંખતો નથી તેનો આ એક પુરાવો છે.

વાર્તા

: ૭ :

લગ્નમાંથી મુક્તિમાં !

યાને હાડોરાણો વીર પરશોતમ

પરશોતમના પિતાશ્રી મીકાઇના ધંધામાં પાંચ પૈસે મુખી હતા. પરંતુ એ પાંચ પૈસા પ્રાપ્ત કરવામાં જે હોય તેના કરતાં વધારે ધનભાગ્ય તો એક વીર પુત્ર હતો તેમાં હતું. ખરેખર એ પુત્ર આત્મભોગથી અપૂર્વ વીરતાનો દાખલો બેસાડી કુળ અને કામને ઉજવળ કરી બતાવ્યું છે.

પરશોતમ ઇશ્વર ઇચ્છાવશાત્ વિધુર થયો, ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજીનો અસહકાર દેશમાં ફેકારો કરી રહ્યો હતો. તેની ભરતીમાં સૌ તણાયા હતા અને બધે “સ્વરાજ મળું મળું” થઈ રહ્યું હતું. પરશોતમે આ ભરતીથી ભીંજાઈને વિદ્યાવતી કપડાં ઉતાર્યાં ને બદલ્યાં, હવે શુદ્ધ ખાદીનું કુરતું ને ટોપી એ આ જુવાનનાં “હજાર નૂર કપડાં” હતાં. વિધુરાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, પરંતુ દેશદાઝ અતિ તીવ્ર હોવાને કારણે એ ચિંતામાં તે અંગત શોક ભૂલ્યો. તેને સંસારી બનાવો માટે ઝાઝો હરખ શોક ન રહ્યો.

આ સંજોગોમાં ૭ મહિના પછી તેનાં બીજાં લગ્ન લેવાયાં. પરશોતમની હાથે નહોતી તેમ ના પણ નહોતી. સંસારધર્મ જે કાંઈ હોય તે નિર્લેપભાવે બજાવવા તે તૈયાર હતો ને તેણે વડીલોની ઇચ્છાને માન આપ્યું. પણ એક વાતપર વડીલો સાથે તેને કલહ થયો.

“પરશોતમ, આ તારી ખાદીખાદી

ઉતાર ને આ રેશમી કપડાં

પહેર-વરરાજ આવા મવાલી વેશે

પરણવા જાય, એમાં તારું ને

અમારું નાક કપાશે.”

પરશોતમની ફાઈઆએ “ જનમાં કાંઈ જાણે નહિ ને વરની ફાઈ હું ” એ રીતે ડાશીશાસ્ત્ર ખાલી કર્યું ! પણ પરશોતમે સાફ સંભળાવ્યું:

“ ફાઈઆ, પરણાવવો હોય તો પરણાવો,
નહિ તો રહેવા લો. ક્ષત્રિય હથિયાર
ઉતારે તો મારી ખાદી ઉતરશે. ”

ઘેરાંઓમાં વધુ કાલાહલ થયો ને તેના પિતાશ્રી આવી પહોંચ્યા.
હકીકત જાણી ને તેમણે ત્રાડ મારી:—

“ ચાલો, મુકા તમારી ઘેરાંશાહી પંચાત.
મવાલી લાગશે તો લલે, મારો દીકરો
મવાલી લાગશે. લલે મારું નાક કપાય.
પણ એને ત્રાણ સમી વ્હાલી ખાદી નહિ
ઉતરે ”

પુરૂષના હાંકારાથી ઘેરાંઓ અળડીને ઝેરી રહ્યાં ને જન
ચાલી કાઠીઆવાડ.

રસ્તામાં ફાઈઆના શવને કેમેય એન ન પડે. એટલે તેણે ઘાટ
ઘડી રાખ્યો.

કન્યાને માંડવે સામેયા, હસ્તમેળાપ, ફેરા વગેરે થઈ ગયેલું અને
આખું ગામ આ વરરાજનો પોશાક જોઈ કૌતુકનું માર્યું જોવા આવેલું.
કન્યાના બાપ કરતાં તેની માને આવા ભીખારી જેવા જમાણ જોઈને
કાંઈ કાંઈ થયું ને તેણે ‘ વરની ફાઈ ’ને પુછ્યું કે આમ કેમ ?
જરા એને આ લાગજ જોઈતો હતો ને તેણે સોગડી મારી:—

“ મોટો દેશસેવક થઈ ગયો છે. પેલા ગાંધીએ ગાંડો
ખનાવી મેલ્યો છે, ને સેવા તો કાંઈ કરી નથી. જેલનો
સિપાઈ જોઈને તો બ્હીએ એવો છે. કાંઈક ગાઓ
એટલે રાયાને અજર ખરે. ”

થયું; હોળીમાં ઘી રેડાયું. ને વેવાણોએ ભેગી થઈ ગાવા માંડયું:

(બહાલાજી કહું વાતડી રે-એ રાહ)

આવ્યો વેશ કાઢીને વરવા રે
ગોત્યો ભુખડી-ખારમ્મ શું કરવા રે
આવો કેવો જમાઈ લીખારી
વેવાઈ, તારે ખાવા જહેરફડો કરવા રે
ખાદી પહેરે પણ જોલ જવાની ખાધા રે
એવા દંભીને કેમ દધએ રાધા રે

x

x

x

પણ વરરાજનું હૃદય આ મેંણાથી ઉછળું ઉછળું થઈ રહ્યું હતું
એટલે તેણે ભર મંડળમાં ઉભા થઈ ખેરાંઓ સામે હાથ કરી શાન્ત
થવા નિશાની કરી ને ફટાણું આગળ ગવાતું અટકાવ્યું.

તેણે કહ્યું:—

“ મુરખીઓ, તાતા લોહાણાને
એકજ વેણુ ખસ છે. હવે હું
દંભી છું કે સાચો દેશસેવક છું,
તે આજથી સાતમે દહાડે સાખીત
કરી આપીશ— ”

જાનૈયા અને માંડવીઆઓમાં “ હં...હં... ” થઈ ગયું. ગમે
તેમ હોહા થઈ, પણ એ તો ક્ષત્રિયની પ્રતિજ્ઞા.

જન ૪ દિવસ રોકાઈ ને પાછી વળી ત્યારે કન્યાની માએ
ધણું લખાવ્યું કે “ એ તો ગવાય, કાંઈ એમ થાય છે ખરું? જો
જો અમારાં ખેરાંના વેણો સામું જોઈ કાંઈ આકું અવળું કરે તો
તમને મારી રાધીના સમ છે. ”

ક્ષત્રિયવરે મુંગા રહી મસ્તક નમાવી એટલું કહ્યું, કે “ ખન્ને
કુળની કીર્તિ વધારીશ, પણ ઘટાડીશ નહિ. ”

ઘેર આવતાં ૭ દિવસ પુરા થયા. આ ક્ષત્રિય બચ્ચાએ મુંબઈ આવીને તે ૪ દિવસે કોંગ્રેસ કમીટીમાં નાગપુર રાષ્ટ્રીયધ્વજના યુદ્ધમાં સત્યાગ્રહી સ્વયંસેવક તરીકે નાગ નોંધારી બીજે દિવસે જવાનું માગી લીધું.

ખરેખર, એકવચ્ચની રઘુકુળનો આ સંતાન મીંઢળો હાથ પર બાંધેલાં રાખી બીજે દિવસે નાગપુર તરફ પ્રયાણ કરી ગયો. ને સત્યાગ્રહને દારણે જે વર્ષની જેલ સ્વીકારી. પહેરેલી ખાદીને, વેવાણના મેણાને અને બન્ને કુળને ઉજળાં કરી જતાવ્યાં.

ચિતોડમાં, ત્યારે દીદહીને બાદશાહ ચઢી આવતો હતો ત્યારે ત્યાંના હાડા રાણાએ આગલી સાંજે પરણીને ઘેર આવી બીજે દહાડે સવારે મીંઢળ સાથે યુદ્ધ પ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું હતું; તે ઇતિહાસમાં નોંધાયેલી બીના છે. આ વીર પરશોતમે વીસમીસદીમાં એજ ઐતિહાસિક ઘટનાની પુનરાવૃત્તિ દ્રઢ નિશ્ચયથી કરી જતાવી, લોહાણા જ્ઞાતિનું નામ રાખ્યું છે. ધન્ય, ધન્ય, વીર પરશોતમ, ધન્ય તને, તારી જનેતાને અને તારા પિતાને.

ત્રણ મહિનામાંજ ત્યાંના ગવર્નર સાથે વલ્લભભાઈ પટેલને ગ્રંધી થયા પ્રમાણે એ બધા દેશભક્ત રાજદ્વારી ફેદીઓને છોડી મુકવામાં આવેલા. આવા વીરો હજી પણ ભવિષ્યમાં શું નહિ કરે તે જોવાનું છે.

વાર્તા
: ૭ અ. :

લોહાણા “ રોળીનકુહ ”
કચ્છીવીર ખટ્ટો મહાધ #

એનું ખરું નામ ખટ્ટાઉ. જ્યારે મુંબઈ આધ્યાવરથામાં હતું અને જ્યારે સાહસિક કચ્છી લોહાણાઓ જેવા કે શેક પ્રાગજી દયાબ હરિયાણીના વડદાદા વગેરે ખંધુઓએ મુંબઈ શહેરને ઉછેરવામાં ફાળો આપવા માટે કચ્છથી આવેલા વડાણમાંથી આ શહેરની ભૂમિપર પગ મેલ્યો ત્યારે—આશરે ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં એ ખટ્ટાઉ અહીં આવેલો. એ જમાનો નજરે જોનાર અને આ વાતની સાખીતી આપનાર કચ્છી વૃદ્ધ વડીલો હજી હયાત છે.

એક કવિએ ગાયું છે કે :—

“ કાં લુહાણી, કાં મીંચાણી એ જ સાચી વીયાણી
અને બીજી તો અમથી વીયાણી ”

ખરેખર, જે શુગ્ગીર કચ્છી લોહાણીને પેટ ખટ્ટાઉ જેવા વીર જન્મે તે લોહાણી ક્ષત્રાણી માટે ઉપલું કાચ્ય અને તો તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. જુના જમાનામાં વીરોને માનપત્ર આપવાની એ જ એક ફેશન હતી.

એનું નામ ‘ ખટ્ટો મહાધ ’ પડ્યું, તે એ જ કારણે કે અન્યાયની વાત આવે ત્યાં એનું શૌર્ય ઉશ્કેરાતું—એનો મિગ્નશ ખાટો થઈ જતો અને તેથી જ તે ‘ ખટ્ટો ’ કહેવાયો. અને જ્યારે તેને ન્યાયનો પ્રસ કરતાં ક્રોધ વ્યાપનો ત્યારે જલીમનું મુઠકું પાડ્યે જ તે છૂટકો કરતો અને એથી જ તે ‘ મહાધ ’ યાને અન્યાયનો ખૂની

— જિવિદાન ખંધુ રા. માવજી ગોવિંદજી રોડે કહેલી હકીકતોને આધારે તેમના કહેવા પરથી તેમજ અન્ય ખંધુઓ સાથે વાત થતા જણાવે છે, કે લોહાણા વીરોની આવી સે કડો વાર્તાઓ છે. તો જે ખંધુઓ આવી વાતો બહુતા હોય તેઓ લખી મોકલશે, તો લેખક તરફથી બીજા લાગમાં પ્રસર કરવામાં આવશે.

— લેખક

કહેવાતો. ક્યાં એ ધર્મવીરો અને ક્યાં આજના શબ્દવીરો ? આજે તો કેટલાક યુવકોને ક્રોધ વ્યાપશે તો બહુ બહુ તો પોતાનું માથું ખંજવાળશે અથવા દુશ્મનની પાછળ અડધો કલાક ગાળો જોખીને શાન્તિ પામશે ' વીર ખટાઉ સ્વર્ગમાં બેઠો બેઠો આ જુવાનીઆઓની તાકાત અને વંરતા પર હસતો હશે કે રોતો ? મને તો લાગે છે કે શરમના માર્યા ને આંખે હાથ દેતો હશે કારણ કે જે મુંબઈની ભૂમિ પર તેણે ન્યાય ખાતર લોહી લીધું છે ને દીધું છે, તે ભૂમિ પર આજ લોહી જોઈને ગભરાઈ જનાર લોહાણા યવકો ફરતા જોઈ તેનો આત્મ! કંકળી ઉઠેનો હશે. એવા વીરોના આત્માને શાન્તિ આપવા ખાતર પણ લોહાણા જુવાનીઆઓએ જીવનમાં અનેકવાર હસતાં હસતાં મરી અતાવવું જોઈએ અને પોતાનો " ગૌ-બ્રાહ્મણ અખળા " પ્રતિપાલનનો ધર્મ બજાવવો જોઈએ.

ખટાઉને માટે કહેવાય છે કે તેની આશરે ૨૦૦ માણસની ટોળી હતી. તે દહાડે પોલીસ કાયદો અને વ્યવસ્થાનું જોર આજના ગુજરાતી જુવાનના જોર જેવું હતું: એટલે મુંબઈના પૂર્વ લક્ષમાં - દાણાખંદર, માંડવી વગેરે લતામા તે દાદો કહેવાતો. તેનું રાજ ચાલતું. પણ તે રામરાજ્ય હતું. કોઈનાપર જીલ્લમ કરદા માટે તેણે આ તોફાની લશ્કર જમાવ્યું નહોતું. કોઈ નાની પ્રજાને ગુલામ બનાવી તેનો દેશ પચાવી પાડવા તેણે ટોળાં નહોતાં ઉતાર્યાં. તે તો **પરિત્રાણાય સાધૂનામ્ વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્** જન્મ્યો હતો, જીવ્યો હતો અને દાદો બન્યો હતો.

ખડકપર કચ્છી દશા એસવાળ જૈન વણિક કોમની મહાજનવાડી હતી પણ ખટ્ટા મડાઈની વીરતાને પ્રતાપે જીવતીજગતી રહેલી છે. તે જીવે છે, તે ખટ્ટાને જોરે. એ કોમની એ વાડીને એ લક્ષમાં જીવનદાન આપનાર ખટ્ટો છે. બાપત એમ બની, કે એ લતામાં ખોળ કોમ પણ રહેતી અને હજીયે રહે છે. એ વખતમાં કેટલાક તોફાની ટીખળી

ખોળ જીવાનીઆઓએ એ કોમનાં ખેરાંઓની મસ્કરી આદરી. ધણી દિવસ સુધી આમ આપ્યું. વણિકો શું કરે ? તેમણે સાંખી લીધું. પણ તે ક્યાં સુધી ? તેમનો ધીરજને હદ આવી અને તેમની કોમના પાંચ શેડીઆઓ ખટાકિને શરણે આવ્યા. ખટાકિએ તેમને અભયદાન આપ્યું ને ૨૪ કલાક તેમના દુઃખનિવારણ માટે મુક્ત માંગી લીધી.

ખટાકિનું વેણ છટ્યું, તે જાણે કસકરી પ્યુગલ. તેના ૨૦૦ ખડાદુરો હાજર થઇ ગયા. તેણે તરત જ ખોળ કોમના શેડીઆઓને ફરિયાદ કરી ને કીધું, કે કાં તો તમારા જીવાનોને વારો નહિ તો અમારે વારવા પડશે. ખટાકિને બરોબર દાદ ન મળી. તેણે લડાઇની હાકલ કરી.

ગલીને બન્ને નાકે તેના ખડાદુર જીવાનીઆઓ ગોડવાઇ ગયા. ખટાકિએ એક હુકમ ખઠાર પાડ્યો “બાળક, સ્ત્રી અને વૃદ્ધ” મુકીને તમારાથી બને તેટલા ખોળ જીવાનીઆઓને અખળાની મસ્કરી કરવાનો સ્વાદ અખાડો.” કહેવાય છે કે એ લોહાણાની સરદારી નીચેનો હિંદુઓનો હલ્લો ૩-૪ કલાક ચાલ્યો, ખોળ જીવાનીઆઓએ પણ પોતાનું હિંદુ-ઇસ્લામી ખમીર બતાવ્યું અને એ મલ્લેમલ્લના જુદામાં આખરે ખોળ આગેવાનોને નમતું આપવું પડ્યું અને તેમની જમાતે ખાત્રી આપી, કે “હવેથી હિંદુ મુસલમાન બે ભાઇ બનીને રહેશે અને હિંદુ સ્ત્રીઓ તે અમારી બહેનો છે.” તે પછી જ ખટાકિને હુમલો પાછો ફર્યો. હજી પણ એ વાણિક કોમ આ વીર લોહાણાને યાદ કરે છે.

એકવાર ખટાકિ જમવા બેઠો હતો. એક પ્રૌઢ કચ્છી અખળા આવી. એ ‘અખળા’ તો એક શબ્દ છે, બાકી તે એ જ ક્ષત્રાણીની દુહિતા છે, જેણે સિંધમાં હાથના બલોચે બલોચે લુંટારોને માર્યા છે. બે સામે એક બે જલ્દીમ હોય તો વીર લુહાણી કોઇ મર્દના બાવડાની આશા ન કરતાં પોતાનું જ પાણી બતાવી આપે છે. પરંતુ આ લોહાણીને આજે લોહાણાવીરને હાકલ કર્યા વગર છૂટકો નહોતો.

તેણે કહ્યું:—

ખટ્ટા, ખાવા શું બેઠો છે? તારી
બેન દીકરીયુંની લાજ હુંટાય છે ને
તને ખાતાં શરમ નથી આવતી?
ધાસ ખા ધાસ! દાણો તેં લજવ્યો છે.”

ખટ્ટાએ કાળીઓ પાછો મેલ્યો. અન્નદેવને હાથ બેડી ઉભો
થયો. તેનું માથું કાલકાટ થતું હતું. તેણે કહ્યું:—

“ખા, બહેન, પણ વાત શું છે તે મને કહે.
તાં ફુ:ખ દુર કરે તો જ ખાઉં નહિ તો મારે
અનાજ પાણી હરામ છે.”

આજે આવા વીરો ક્યાં છે? પારકાના દુ:ખને ખાતર અનાજ
પાણી હરામ કરનાર લોહાણાઓ આજે ક્યાં છે?

લોહાણીની વિધવા પુત્ર વધુની એકબીજા લોહાણા દાદા ‘શીવી’
એ જરા મશ્કરી કરી હતી. ‘શીવી’ ની પણ ટોળી હતી. તેય
લોહાણો હતો. વીર હતો, પણ તે ઉધે માર્ગે વળેલો હતો. તેની
વીરતામાં કાળા ડાઘ હતા. તેણે એક અબળાની તેમાં પણ વિધવાની
અને તે પણ પોતાની જ બહેનની મશ્કરી કરી હતી. ક્યો લુહાણો
તેને માફ કરી શકે? તેમાં પણ ખટ્ટો મડાઇ તેનો યુનો માફ કરે
તો તેની જનની-તેની કામ લાજે તેમ હતી. ‘શીવી’ની ટોળી ખટ્ટાની
ટોળીની મદદગાર હતી, છતાં ખટ્ટાએ ધર્મ વિચાર્યો. તેણે ધર્મખાતર
ભાઇ સામે જુદા જાહેર કર્યું ને પણ લીધું કે “શીવીને મારીશ
નહિ, પણ તેને કચ્છમાં વળાવું તો જ ખાવું, નહિ તો ખાવું હરામ
છે.” શીવી પણ લોહાણો એટલે તેણે પ્રતિજ્ઞાને નમતું ન આપ્યું.
ને તે હઠે ચડ્યો.

ખપોરે રણતડકે બે ટોળી વચ્ચે જામી. શીવીએ કહ્યું:—

“ખટ્ટા, એમ કચ્છમાં ન જાઉં. તારું ને મારું
જેર અજમાવ. કાં હું જાઉં છું ને કાં તું જા.”

શીવી ને ખટ્ટા વચ્ચે જીવસટોસંટની જાગી. બે કલાક ગયા. ખન્ને મહારથી હતા, પણ ધર્મ ખટ્ટાને પક્ષે હતો. ખન્નેનાં શરીર-માંથી લોહી વરસતાં હતાં. આખરે શીવીનું જોર પડ્યું. તે પડ્યો. ખટ્ટો હવે એકજ ધા કરે તો શીવી સ્વદેશમાં તો નહિ, પણ સ્વધામમાં પહોંચે તેમ હતો. પણ ના; તેની પ્રતિજ્ઞા જાનથી મારવાની નહોતી. વળી ક્ષત્રિયો પડેલા દુશ્મન પર કદી ધા કરતા નથી. તેણે ચાર કચ્છી વડીલોને કીધું:—

“ હમણાંજ મારી નજર પાસેથી
આ શીવીને લઈ જઈ કચ્છના
વહાણમાં નાંખો ને વહાણ
હંકારો, નહિ તો મારાથી કંઈક
અવળું થઈ જશે. ”

કચ્છ તરફ વહાણ હંકારાયું. તેમાં શીવી હતો, પણ તે બેભાન હતો ! જાનમાં હોય તે લોહાણો કદી હારીને સ્વદેશ જાય ખરો ? એ વહાણ ચાલ્યા પછી જ ખટ્ટો ઘેર ખાવા જતો હતો. પણ તેને, જહેને પોતાને જ ત્યાં તેડી જઈ ઓવારણાં લઈ એક ખાલો પાણી પાયું એ પાણીમાં ક્ષત્રિયતાનો સાચો ખોરાક હતો. આવાં તો અનેક પરાક્રમે ખટ્ટાનાં છે અને તે કચ્છી જગત્ યાદ કરે છે. તે તો હવે ગયો છે, પણ આજનું કચ્છી દરીઆસ્થાન જે તેણે જ બધાવેલું છે, તે તેનાં શૌર્ય, તેની ઉદારતાની સાબીતી આપતું હિલ્લું છે. એ કચ્છી રઘુવંશીને કાટિ કાટિ જય રઘુવીર.

મંથમાળાના માહક થવાથી આ અને દરેક પુસ્તક આઠ આને પડશે.

“બુદ્ધિના ખબર”

માટે

છાપાંચો શું લખે છે ?

Bombay chronicle ‘The humour is quixotic’
 મુંબઈ સમાચાર : ... ‘સાફ હાસ્ય જમાવે છે’
 સાહિત્ય (વડોદરા) ... ‘જન્મેલા હાસ્ય લેખક’
 નવચેતન (કલકત્તા) ... ‘હાસ્ય અને ચાતુર્ય ભરેલું’
 ગુજરાત (મુંબઈ) ... ‘આનન્દ આપે તેવું છે.’
 ગુજરાતી (,) ... ‘કુતુહલ ને નવીનતા તેમાં છે.’
 સૌરાષ્ટ્ર (રાણપુર) ... ‘હસાવવાનો હેતુ સફળ થયો.’
 નૂતન ગુજરાત, (અમદાવાદ) ‘(વાંચવાથી) મોટા પ્રમાણમાં ફાયદો.’
 ગુજરાતીપંચ (,) ‘મૂંઝામાં હસાવે તેવા મર્મોળા કટાક્ષ.’
 ગુજરાતમિત્ર. (સુરત) ‘જીજ્ઞાસા પ્રેરીતે ખરેખર હસાવે છે.’
 પ્રજામિત્ર કેસરી. (મુંબઈ) ‘મૌલિક સર્જન, ઉત્તમ હાસ્ય’ વિગેરે
 સયાજીવિજય (વડોદરા) ‘ખરેખર આનન્દ અને આરામ આપે છે.’
 સ્વલ્પદેશ. (રંગુન) ... ‘વખત અને કીંમત વસુલ છે.’
 સૌરાષ્ટ્રમિત્ર. (રાણપુર) ‘કંટાળેલા મગજને આનન્દ આપે છે.’
 ખડાયતામિત્ર. (અમદાવાદ) ‘શ્રીમત મગજને પ્રયુક્ત બનાવે છે.’
 નવરોઝ (કલકત્તા) ... ‘મલકાવે, હસાવે, પેટ પકડાવે છે.’
 વિલાસ. (મુંબઈ) ... ‘જ્ઞાન ને ગમ્મત, તેમની કલા’
 લોહાણાહિતેચ્છુ. (રાજકોટ) ... ‘હાસ્યસૃષ્ટિમાં અમર’
 સમાજજીવન. (મુંબઈ) ... ‘વેગવંતી કલ્પના’
 અભ્યુદય પ્રકાશ. (ઝરીઆ) ... ‘બુદ્ધિબળ વધારે છે.’

—આવા અનેક અભિપ્રાયો:—

(કીંમત છૂટક નકલનો રૂ. ૧૧. ૮. ખ. સાથે)
 (ખધા આખરેદાર બુકસેલરોને ત્યાં મળે છે.)

—: અગર લખો :—

જહુનાય ડી. ખધડીઆ લેખક અને પ્રકાશક: કાશીરમારક મંથમાળા
 જન્માષ્ટમી હાલિસ, ખેતવાડી મેઘનરોડ, મુંબઈ નં. ૪.

અંધમાળાના ગ્રાહક થવાથી આ અને દરેક પુસ્તક આક આને પડશે !

“બુધ્ધિના બજાર”

માટે

વિકાનો શું કહે છે ?

J. Kajiji Though broad there is humour

રા. ખખરદાર ... ‘એનું સ્થાન સર રમણભાઈની બાબુમાં’

રા. મસ્ત ફરીર ... ‘સારી છાપ પાડી છે...ના કરતાં ધણું સાફ’

રા. જાગીરદાર ... ‘મોટેકીસ્ટો કરતાં વધુ સારી તેમાં એક કદપના છે.’

રા. શયદા ... ‘પાટીયું લખવામાં કમાલ કરી છે.’

વાંચકો શું કહે છે ?

‘આનન્દમ પ્રદદાતિ સર્વ જનના ચિત્તેઽન્ન યદ વાચિતં
શોકો નશ્યતિ નૈવ કાપિ હૃદયે ચિંતા તથા તિષ્ઠતિ
હાસ્યમ્ યાતિ મુખા ચ્ચ નાશમતિલા ગચ્છન્તિ રોગ નૃણા
મેનદ્ ‘બુધ્ધિબજાર’ નામ નહિ કિમ કુર્યાત્ સત્ત્વે પુસ્તકમ્

રા. વ. ભ. ગણાત્રા (કાવ્યતીર્થ...)

‘જુલાઈની ગરજ સારી’ !!! રા. ભવાનીદાસ. B. Ag. મદ્રાસ

‘પત્રવ્યવહારમાં તમારાં વાક્યો વાપરીએ છીએ’

રા. હરખચંદ ને નેના મિત્રો (મુંબઈ)

‘જે સમજે તેજ સમજી શકે કે તેમાં કીમતી વીતેલ છે.’

રા. હીરાલાલ શાહ.

‘ઉદાસીનતાનાં દર્દીઓને આ ચોપડી દવા તરીકે વાપરવા ભલામણ કરું છું.’

ડૉ. લાવાણી. M. B. B. S.

‘અતિ હાસ્યને લીધે વાંચી ન શકાયું’ રા. હમીર

‘અતિ હાસ્યને લીધે રોતો જઈ ને વાંચ્યો જઈ’ રા. વૈકુંઠરાય.

આવાં અનેક અણમાર્ગ્યાં સર્ટીફિકેટો ચાલ્યાં આવે છે.

ખીજાઓ હસી ચૂક્યા છે; તમારે હસવું હોય તો હમણાંજ મંગાવો.

છૂટક કીમત રૂ. ૧૧. બધા ખાખરદાર બુકસેલરો વેચે છે.

—: અગર લખો :—

વૈકુંઠરાય ડી. બુધ્ધિઆ લેખક અને પ્રકાશક: કાશીસ્મારક અંધમાળા
જન્માટમી હાઉસ, ખેતવાડી મેઘન રોડ, મુંબઈ નં. ૪.

કાશીરમારક અથમાળાની બે અપૂર્વ યોજનાઓ

યોજના ૨.

ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપે તેવી
 ૨૫ નાની લોલી જ્ઞાનપોથીઓ ૩. ૫) માં
 દરેક પોથીનાં પાનાં ૬૪
 દરેક પોથીનું પુટું લીલું
 દરેક પોથી જાડીટના ખીસામાં સમાશે.
 દરેક પોથીની છુટક કીમત પાંચ આના
પોથીઓનાં નાના વાંચો:
 ૧. દુકાની વાતાં કેમ લખવી ?
 ૨. સીનેમા પ્રીલમ કેમ લખવી ?
 ૩. ઉત્તમ જાહેરખબર કેમ લખવી ?
 ૪. લાખણ કેમ કરવું ?

લેખકની લાલકાલ

લેખકે અમદાવાદ સાહિત્યસભાની પરીક્ષા
 પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી છે. લેખકે શાસ્ત્રીય
 જાહેરખબરના વિષયમાં મુંબઈ ઈન્ડિયન મર્ચન્ટસ
 એસોસિયેશનની પરીક્ષા માન સાથે પસાર કરી છે

૫. તર્કશાસ્ત્ર વિષે કંઈક.

૬. અર્થશાસ્ત્રમાંથી કંઈક.

૭. મરણ એટલે શું ?

૮. યુરોપીયન એડીક્ટ વિગેરે.....વિગેરે.

૩. ૫) પુરા અગાઉથી મોકલવાથી આ યોજનાના ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

કુલ બે વર્ષમાં આ પોથીઓ ગ્રાહકોને આપવામાં આવશે.
 બન્ને યોજનાની વધુ વિગત માટે એક આનાની ટીકીટ ખીડી પુઝાવવું.

હમણાં જ લખો:—

જદુરાય. ડી. ખંડીયા લેખક અને પ્રકાશક: કાશીરમારક અથમાળા
 જન્માણી ખીલ્ડીંગ, ખેતવાડી મેદન રોડ મુંબઈ નં. ૪.

વાર્તા

:૮:

ટીકી નાટકની કે નરકની ?

યાને ચીમન હાવડો.

ઓળખાણ

મુંઝઈની ઘોઘારી નાતના સ્વર્ગસ્થ શેઠ હરજીવનદાસ આણુંદણ વહાણના દલાલનો એ પૌત્ર ચાચ. એના પિતાશ્રીનું નામ દામોદરદાસ. નાની ઉંમરથી જ સુખડવાલા, સી. વી. વકીલ, બનાતવાળા, લવા બાદશાહ વગેરેના ઉંચા વાતાવરણમાં એ ઉછરેલો. લવા બાદશાહ કુટુંબની કન્યા શશી સાથે એનું લગભગ પ્રેમલગ્ન થયેલું, એમ કહીએ તો ચાલે.

મોટા જીવાન થયો ત્યારે મઝેનો ગોરો, નમણા અને કામળ-મુખી લાગતો. પણ સસીર ધરતી ધમધમાવે તેવું કદાવર. આંખો સિંહની હતી. એનું મોઢું જોઈ ચીઓ લાન બૂલતી. પણ એની આંખો જોઈ પુરૂષો ચરચરતા. ઉંચાઈમાં પુરો જ હાથ. એવો એ લોહાણો જીવાન ગુસ્સામાં આવતો ત્યારે એની સિંહમર્જના સ્ત્રીને ઉભા રહેવાની લલલલામાં તાકાત નહોતી. ખરેખર એનું શૌર્ય, એનું સાહસ, એનું ક્ષાત્રતેજ અનેરું હતાં. તાકાતમાં ભલે તે એક ટનનું કાટકું ન ઉંચકી શકતો હોય, પણ તેની કદાવર જાલી, મણખંધી હીમત અને જે લાલ આંખો એ એક મરણીઆ સરની મોંઘી મીલકત તેને ખસ હતી. તે ખરેખર સૂર્યનો સંતાન અને લોહાણો ક્ષત્રિયતાનો એક નમૂનો હતો. આ રહી એની સાખીતીઓ :

x

x

x

x

x

છેલ્લા સાથે ચુક

૧૯૧૦-૧૧માં એની પોતાની નાટક કંપની સુરતમાં હતી. એ જમાનામાં ખુદાળખસ નાટક જોવાની જતિ ઘણા માણસોને થતી

અને હજી પણ મફતની પાસો કે ટીકટો મળતી હોય તો કોઇ ખીસામાં ઓછોજ હાથ ધાકશે ! આવા અનુભવો નાટક કંપનીવાળાને એટલા બધા થયેલા હોય છે, કે જ્યારે પણ ઓડીઅન્સ ચીકાર જીઓ ત્યારે તેમની અદેખાઇ ખાવાને બદલે તેમની દયા ખવાય ! એમાં અડધો અડધ તો બસ મફતીઆ માનવા !

પરંતુ સ્નેહભાવ કે ઉપકારવશ થઇને મફત પાસો મોકલાય તે જીદી વસ્તુ છે. કેટલાક અમલદારો ઓહાની રૂઢિએ અને કેટલાક મવાલીઓ તાકાતની રૂઢિએ જખરજસ્તીથી પાસો મેળવે છે અને નિર્બળ કંપનીમાલીકાને તેને તાબે થવું પડે છે. સુરતમાં આમ કાંડાખાવડાના બળથી જીવનાર ‘દાદા’ તરીકે ઓળખાતી “ મહમદ અને રશીક ” ની એક જીગલ જોડી હતી. આખું સુરત એ બે ‘દાદા’ થી ત્રાસતું ત્યાં સુધી કે પોલીસો પણ એની સામે અવાજ કરતાં પહેલાં જરા વિચાર કરતા. આ નાટક કંપની સુરતમાં આવી એટલે પહેલાં ખેડ પછી ળીજીજ દિવસે આ બે “ તાજ વગરના રાજાઓ ” પોતાના હમેશના ધંધા પર જવા નીકળ્યા !

થીએટરના કંપાઉન્ડના મોટા દરવાજા પર ચીમન દાવડો, તેનો મેનેજર હરિદાસ અને એક ત્રીજો ગૃહસ્થ એમ ત્રણ જણ પુરશી નાખી બેઠેલા. ૧૧ વાગ્યાનો સુમાર હશે. ઉત્તરગરને લીધે હમણાંજ ઉઠેલા હોઇ પહેલાં બે જણ આહ પીતા હતા. દરવાજાનું ખારજી ઝાલી ‘માનંદ’ લેયો લાકડીના ટેકા પર ઉભો હતો. લેવાએ સામેથી ‘મહમદ-રશીક’ ને આવતા જોઇ ચૈદને (ચીમન દાવડાને) કહ્યું :

“ શેઠજી, વો લોક આતે હે...”

“ કોન લોક ? ”

“ સાલે બદમાસ હે, સુરતકે ; મુફતકે એક દો પાસ માંગે ગે...જરા સમાજના, આદમી અચ્છે નહિ હે...”

ત્યાં તો બન્ને આવી પહોંચ્યા ને લેવાને જોરથી અવાજ કરી કહ્યું :

“ કયું બે, કીધર હે તુમારા મેનેજર ? ”

લેયાએ સામે આંગળી કરી બતાવ્યા. એટલે મહમદે ચીમન તરફ મોઢું કરી કહ્યું:—

“ સલામ કૈક, એક ખાત—”

ચીમને જરા આંખ કાઢી કહ્યું:

“ અબી જરા સા બેડીએ. દેખતે નહિ હેં દુસરે સે ખાત કર રહા હું ; લેયા, ઉન્ક ખુરશી દો.”

મહમદે બાણ્યું—આ સીકત કોઇ જુદી છે. પહેલાંની નાટક કંપનીના માલીકો જેવો આ કોઇ વાણીઓ બામણુ ન્હોતો. પણ હલકટ માણસોને મીનશનો પાર નથી. લેયાએ ખુરશી લાવી દીધી, તે જોરથી પછાડી ઉપર બેસતાં તે બગડ્યો:—

“ દેખા...બડા ખાત કરનેવાલા...

તું પીછાનતા નહિ હે...”

ચીમન ઉભો થયો.

“ક્યા હે ક્યા ? કયું મીયાં ! બોલના વો શીખા નહિ હે...ક્યા કામ હે બોલો.”

“ ક્યા બોલે અબે, પાંચ પાસ ધર દે. ”

“ તું કાન હે...પાસ લેનેવાલા ”

“તું મુઝે નહિ પીછાનતા ? જરા તેરા

લેયા કું પુછ. પીછે ખાત કર.”

ખરેખર, વાણીઓ બામણુ માલીક અહીંથી આગળ ન વધતાં પાંચ પાસ કડવી કરી નાંખત. પણ મહમદ સુરતનો દાદો હતો તો ચીમન મહમદના દાદાનો દાદો હતો. એક તો તેનો તુકારો ને વળી “ પાંચ મકાન ” પાસ જોઈએ, એ ધટતા આ લોહાણા દાવડથી

સહન ન થઈ. તેનું માથું ફાટ ફાટ થયું અને પહેલો લા પરમેશ્વરનો ગણી— “ તેરા બાવાક માલ હે ? હે યે પાસ ”

એટલું કહીને તેણે જમણાહાથની ઉપાડીને એક મહમદના ગાલ ઉપર ઠોકી.

થઈ રહ્યું. લડાઇ જાહેર થઈ. રશીકે ચીમનને પાછળથી એક મુકેકો માર્યો, પણ ચીમને પગમાં આંટી મારી તેને પાડી એક લાત પેટમાં લગાવી. દરમ્યાન મહમદને કમરમાંથી ઉપાડી તેને પટક્યો ને એક લાત સાથે દરવાજા બહાર ફેંક્યો. જાન્યે હતા તો પવનની કુકે ઉડી જાય તેવા, પણ એવા મરણીઆ ને ઝેરીલા કે દુશ્મનને જાનથી માર્યેજ છૂટકો કરે. ચીમન જેટલી તાકાત નહોતી એટલે શરીરજળ તો નકામું હતું; એટલે રશીકે છરો જ કાઢ્યો ને ચીમન પર ધસ્યો, પણ ચીમને તેનું કાંડુ રાક્ષસી જોરથી દાબ્યું. મહમદ પણ છરો કાઢીને આગળ વધ્યો પણ બૌયાએ તેને બાથમાં પકડી રાખ્યો. તોફાન થતાં માણસો ભેગા થઈ ગયેલા ને પોકીસો આવી લાગેલા. જાન્યે સમજાવી પટાવી તોફાન સમાવવામાં આવ્યું ને પાછા વાળવામાં આવ્યા, પણ મહમદ જતી વખતે કહેતો ગયો—

“ અમે યાદ રખ, બનીયા, કબી મેં તેરા

જાન ન લઉં તો મેરા નામ મુહમદ નહિ. ”

તે વખતે તો પત્યું.

કંપની બીજાને દીધી ને ચીમન છુટો થયો. એ વાતને ૧૭ વર્ષ પીત્યાં અને તે મુંબઈમાં વેપારી ધધે લાગી ગયો હતો. એ પહેલાનું જીવાનીનું જોર નહોતું, છતાં તેનું શૌર્ય એક તોફાનો પણ ધટ્યું નહોતું.

એક દિવસ ગીરગામ એકરોડ પર તે શાક લઈને ઘેર જઈ રહ્યો હતો. સામેથી એક મુસલમાન ચાલ્યો આવતો હતો, પણ ચીમનની નજર નહોતી. પાસે આવતાં મુસલમાને ચીમનનો ખભો પકડ્યો.

“ઢાણુ એ સાલે, લો કંપનીવાલા !” ને એણે કમરમાંથી સર્પની જીલ જેવો જરો કાઢી જાતી પર ધા કર્યો, પણ ચીમને શાકની ઝોળા આડી દઇ જાતી બચાવી; બીજને ધા પાછું ફરી પીકપર ઝીલ્યો ને લોહીની ધારા ચાલી. ચીમને શૌર્ય એકધું કયું. શાક નીચે ફેંકયું ને મહમદનું જરાવાળું કાંડુ પકડી એવું તો મરડયું, કે જરો હાથમાંથી પડ્યો. ચીમને તે ઉપાડી લીધો ને મહમદના હાથ પર ને મોં પર કુલ ત્રણ ધા કર્યાં. મહમદ પડ્યો. ચીમન તેને મારી નાખત, પણ લોકો વચ્ચે પડ્યા ને બન્નેને પોલીસ ચાણે લઈ જવામાં આવ્યા. ડાયરી થઇ ને મહમદ પર કેસ મંડાયો. મહમદને જેલ સિવાય બીજું શું હોય ? પણ જેલ કરતાંય તેને એક ધા કરવા માટે ત્રણ ધા લેવા પડ્યા હતા, એ મોંઘી કીંમત તેને અસલ હતી. જર રસ્તા વચ્ચે તેના ઉતરેલા પાણીનો વિચાર તેને અસલ હતો. ફરી તેણે ચીમનને મોઢું નથી જતાલ્યું.

x

x

x

x

x

દાણુવાળાનો હમ્મમ

ધરમાં નાળીએર જોઇતું હતું. ચીમન પૂજન કરતો હતો. શરી જતે નીચે દાણુવાળાને ત્યાં નારીયેળ લેવા દોડી. લઇ આવીને ફેડયું તો ખોટું નીકળ્યું. શરી ખીજાણી. પાછી ગઇ ને કહ્યું:—

“ભાઈ, મેં તને ન્હોતું કીધું, કે

ખોટું દર્શક મા ? શું હરામખરામના

નાણા આવે છે ? આ રહ્યું, તારું

ખોટું નારીયેળ; બદલી દે.”

દાણુવાળો જરા માથાફટક હતો—એવો કે એના પૈસા કાઈ ધાલી શકતું નહોતું. ઉધરાણી માટે એણે કદી દીવાની દાવો નહિ મડિલો ! એનું કાંડુ એજ એનો જખતી કરનાર બેલી હતો. એક

આપડીના મોઢામાંથી ‘ હરામનાં નાણાં ’ સાંભળતાં તે જાતપર ગયો ને તેણે પોત પ્રકાશ્યું. મોઢામાંથી ધબ બિલત્સ ગાળ કાઢી કહ્યું—

“ જા...તારા માટીને કહે કે નથી

બહલી દેતો.....નો માલ આવે છે ? ”

શશી ભોંડી પડી. પાછી ગાંધ ને ઘેર જઈ રોઈ પડી. ચીમને વાત જાણી. કઠારજીને ભોંય પર પડતા મેલી ખોદું નારીએજ લાઇ ઉઠાડે શરીરે તે નીચે દોડ્યો:—

“ એજ સુવરના બચ્ચા, નારીએજ

બહલી દે છે કે નહિ ? ”

દાણાવાળો:—“ તારો બાપ...”

થઇ રહ્યું. એજ નારીએજ ચીમને એટલા તો જોરથી દાણા-વાળાના કપાળપર માર્યું કે માર્યું કુટ્યું. તેના નાના ભાઇએ ચીમન સામે બશેરનું લોઢાનું કાટલું ફેંક્યું, પણ એજ કાટલું બાલ માફક ઝીલી લઈ ચીમને તેનીજ સામે ફેંકી, તેનું પણ માર્યું ફાડ્યું ને પોતાને હાથે નવું નારીએજ લીધું. ઘેર જતાં કહ્યું:—

“ કાંઈ ગૃહસ્થની ઝેરીને બિલત્સ

ગાળ હવેથી દેજે—તારી

માએ શેર ચુંક ખાધી હોય તો ! ”

એ ઘેર આવ્યો. અડધા કલાકમાં તો પોલીસ વગેરે આવી ચઢ્યા ને ચીમનને થાણામાં જવું પડ્યું. બન્ને દાણાવાળા હોસ્પીટલમાં પડ્યા હતા. જુઆનીમાં પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરને જણાવ્યું, કે કળ્યે નાનો હતો અને ચીમને “ Under grave provocation ” ગાળ અને અપમાનને લીધે જ હાથ ઉગામેલો. એણે કેસ માંડવાળ કરાવ્યો ને ચીમને તેમજ દાણાવાળાએ દરેકે પચ્ચીસ પચ્ચીસ રૂપીઆ ધર્માદામાં દીધા.

વગર મદતનો રૂપીઆનો ખર્ચ થવાથી દાણાવાળાની વહુ

એના વર પર છેડાઇ ને જ્યારે એ હોરપીટલમાંથી ઘેર આવ્યો ત્યારે તેની વહુએ ખબર લીધી:—

“ જાસમાં માખણ ગયું ને વહુ કુવડ કહેવાઈ. એવો ધંધો તમને કાણે કરવા કહ્યોતો ? કોઈ સારા માણસની વહુને એમ ગાળ દેવાય ? આજ તો તે છે ને કાલે તમારી વહુને કોઈ ભાંડી જશે તો ? ”

દાણાવાળો પસ્તાયો. તે ચીમનને ઘેર આવ્યો ને તેણે શશીને “ જ્હેન ” કહી મારી મારી. ચીમનને જે રૂ. ૨૫) ધર્મોદ દેવા પડ્યા હતા, તેમાં રૂ. ૫) બીજા ઉમેરી રૂ. ૩૦) લુગડાંના દીધા. ચીમન ઉપકારના ભાર નીચે દબાયો. દાણાવાળાને માફ કરીને પુછ્યું:—“ તમે ક્યા છો ? ”

તેણે કહ્યું:—

“ કચ્છી લોહાણા. ”

લોહાણો શબ્દ સાંભળતાં ચીમન પણ એને પગે લાગ્યો.

તે દિવસે દાણાવાળાના આખા કુટુંબે ચીમનને ત્યાં લાપસી ખાધી ને બન્ને કુટુંબ બેટ્યાં! ધન્ય, લોહાણા, ધન્ય.

તખીયત બગડતાં ચીમન દાવડો ૧૯૨૨ માં આ ફાની દુનીઆ ત્યજી ગયો છે, પણ તેનું શૌર્ય લોહાણા ઇતિહાસમાં તેની સાક્ષી આપવા હમેશ ઉભું રહેશે.

વાર્તા

: ૯ :

આનું નામ તે લોહાણો જુવાન

યાને સ્વમાની વીર વસાણી

[નોંધ : શાલુપુરથી મગટ થતા 'સૌરાષ્ટ્રમિત્ર' કાર્યાલય તરફથી લેટના પુસ્તક તરીકે 'જ્વાહર' નામનું હમણાં એક પુસ્તક ખંડાર પડ્યું છે. (એ પુસ્તક હાલ મળવાનું ઠેકાણું : રા. અરવિંદ ટાણાકર. આનંદકુટિર મુ. ટાણા, શીલોર થઇને, કાઠીયાવાડ) એ કૃતિ સ્વ. ટપુભાઈ વસાણી નામના એક જવાંમદ લોહાણા જુવાનનો સાહિત્ય-સંગ્રહ છે અને તે મિત્રધર્મે દીધેલા પોતાના વચન અનુસાર 'જુજરાતના એક વિદ્વાન બાંધુ રા. હેલશંકર દ. બ્યાસે કર્તાના અવસાન પછી મગટ કરાવેલો છે. એ પુસ્તકમાં કર્તાનું જીવન 'બાલયોગી' મહાળાથી રા. બ્યાસ હૃદયના તાર ડોલાવે એવી શૈલીમાં આવેલો છે અને તે વાંચતાં ધીરસર સોઝ થઈ જાય છે કે 'આવો લોહાણો સૂર્ય આમ આધારે મગદીને એલવાય ?' એના જીવનમાંથી લોહાણાજગતને બહુ શીખવાનું મળે છે અને અમારે મતે એક આદર્શ લોહાણા જુવાનના સાચા ચિત્રપરથી પડકો દુર કરી રા. બ્યાસે ખાસ કરી લોહાણા જ્ઞાતિની અમૂલ્ય સેવા કરી છે જે મઠિ અમારી કામ તેમની સદાની ખાણી રહેશે. એ લોહાણા જુવાનના જીવન-માંના વીરતાના બનેલા પ્રસંગોનું અહીં અવતરણ કરીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે લોહાણા જુવાનો આ વીરજીના અમકારા જેવા તેજસ્વી જુવાનનાં આદર્શ તેજ ઝીલી જુવાની દીવાવશે. જ. દુ. ખ.]

એનું નામ ટપુભાઈ ત્રિજીવનદાસ વસાણી. બાવીસ ત્રેવીસ વર્ષનું એ કુમારજીવન કેટલી બધી ભવ્યતા વડે મટાયું છે ?

કાટકાપીડાના રહીશ મૂળજીભાઈ વેલજીભાઈના એ પૌત્ર. વડદાદા વેલજીભાઈ જેમણે એક ચારણે નાંખેલા ૫૦૦ રૂપિયાના શુકનને વધાવી લઈ નિસ્વાર્થ ભાવે રૂપિયા ગણી દીધા અને પાછા લેવાની ના પાડેલી-એવા હિદાયિત મેર-વડવાએના

ઉડાંઓને પ્રભુએ ચીતરવાં નજ પડે. વીરતા અને ઉદારતા સાથેજ વસે છે. વીરતા હોય ત્યાંજ ઉદારતા હોય અને એ ન્યાયે આ ઉદાર વડલાદના પ્રપૌત્રમાં ઇશ્વરે ઉદાર—વીરતા ઉતારી. નાનપણથી એણે struggle for existence તો નહિ પરંતુ struggle for honourable existence એટલે કે સ્વમાન સાથે જીવવાનું યુદ્ધ માંડ્યું—કહો કે એ દેહની અંદર રહેતો લોહાણો આત્મા તેને ટોક ટોક કરી રહેલો હતો.

એ જુવાનમાં સ્વમાન માટે પ્રાણ પાથરવાની વીરવૃત્તિનાં બીજ એક દહાડો આમ વધ્યાં :—

“ x x એકદિન મેઘાં કપડાં પહેરી તે પોતાના તાલેવન્ત સંબંધી જનને ઘેર રમવા ગયા હતા. શ્રીમંત ગ્રંથંધીએ શ્રીમંતાદના કેશમાં કિશોર ટપુની અવહેલના કરી કહ્યું:—‘ આદે મદે કપડે અમારે ત્યાં આવીશ નહિ. ’ ઘણાં બાળકો અપમાન ગણી જાય છે અથવા રોતાં રોતાં ઘેર જાય છે, પણ સ્વમાની સિંહના બચ્ચાએ કહ્યું—‘ હીક કાકા, હવે જ્યારે તમારાથી ઉંચેરા મહાશ અને તમે બોલાવવા આવશે ત્યારે જ તમારા આંગણમાં પગ મુકીશ. ’ આખરે એ કાકાને નમવું પડેલું! અહીં એનામાં સ્વમાનનું બીજ વધાયું.

અમરેલીમાં અભ્યાસ કરતા ટપુભાઈને એક દિવસ અચાનક મહાવીર હનુમાનજીનો પડકાર સંભળાયો. તેનું શરીર લદ્દ નહોતું. કાંઈ તોફાની વિદ્યાર્થી સાથે લડતાં તેને શરીરબળની જરૂર દેખાણી: તેને થયું: “ શા માટે હું દશવીશ જુલમગારોના માથા ન ભાંગી શકું ? ” ખસ: એના બીજને અહીં ખાતર-પાણી મળ્યાં અને તેણે શરીરની ખેડ આદરી.

થોડા માસમાં તો એ માનવ સલેકકું એક બીમકાય પહેલવાન બન્યો. પંદર પંદર લાડીધારી માણસોના ટોળામાંથી એ લાડી ફેરવતો ક્ષત્રિય બચ્ચો વગર ઈશ્વરે આરપાર નીકળી જતો. પણ એની ખરેખરી

શકિતઓ તો હજી કોઈએ જાણી નહોતી. શરીરવિકાસ ક્યાં સુધી થઈ શકે છે તે તેણે જુનાગઢ કોલેજીયનેના વાર્ષિકાત્સવમાં બધાને જાણ કરીને બતાવ્યું. એ ઉત્સવમાં સાધારણ નિરસ રમતો ગમતો જ હતી તેમાં તેણે છાતી પરથી ગાડું ચલાવી, વજનદાર પથ્થર ફેંકીને રસ પૂર્યો અને જગતને લોહાણા પહેલવાનની હસ્તીનો પૂરાવો આપ્યો.

હવે આ જુવાનની જુવાની ફાટફાટ થતી હતી. તે ક્યાંય માંતી નહતી, અને જ્યારે જ્યારે તેના સ્વમાનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો ત્યારે તે પોતાનો ક્ષાત્રધર્મ જાળવવા ચૂકતો નહિ. એકવાર આ સ્વમાનપ્રિય લોખંડી જુવાનનું એક મોનીટરે અપમાન કર્યું. તેથી ટપુએ તેને જરા સ્વાદ ચખાડ્યો. મોનીટરે માસ્તર પાસે ફરિયાદ કરી. માસ્તર છેડાયા ને ગેરહાજર ટપુ જોવો આવ્યો તેવો જ માસ્તરે તેને સોડીથી ઉધડો લેવા તૈયારી કરી. પણ ટપુએ ઉગામેલા હાથને એટલા તો જોરથી પકડ્યો કે માસ્તર સ્થિર થઈ ગયા. ટપુએ એટલું જ કહ્યું: “આ પક્ષપાત થાય છે, હું સાવ નિર્દોષ છું, દોષિત હોઉં તો તમારી દશ છુટો ખાવા તૈયાર છું પણ નિર્દોષ છું એટલે તમને મને મારવા નહિ દઉં.” ફરિયાદ આથી આગળ વધીને હેડમાસ્તર પાસે ગઈ ને ત્યાં પણ આ લુહાણા જુવાને “સ્વમાન પહેલું. વિદ્યા પછી:” એ અસ્ટીમેટમ સંભળાવી દીધું. સૌ મ્હાત થયા અને તે પછીથી વિદ્યાર્થીઓના કળ્યા ચુકાવવા ટપુભાઈને લવાદ નીમવામાં આવ્યા. પણ એમની વીરતા અહીં જ અટકી નથી.

એકવાર મેટ્રીકની પરીક્ષા આપીને ટપુભાઈ પોતાના બે મિત્રો સાથે ચાલ્યા આવતા હતા. રસ્તામાં ત્રણ મજુરોને એક બાર ભરેલી હાથગાડી મહા મુશીબતે ખેંચી જતા જોઈ તેમને દીલમાં દયા આવી ને લાગી આવ્યું: “વૃદ્ધ ગરીબો આવી કાળી મહેનત મારા દેખતાં કરે તો પછી મારા જેવા તાકાતવાન જુવાનીઆ કરશે શું?” તેમણે મજુરોને તરત જ દુર કરી રેંકડી વેપારીને ત્યાં પહોંચાડી, પાંચ પાંચ

મહુની મુજો ખાંધે ચઢાવી વખારમાં ચપ્પી મારી ગોઠવી દીધી ને પૈસા લઈ મહુરોને દઈ દીધા ! ખરેખર ! શરીરખજ કંઈ બધી જ વખત માણસોને મારવા માટે નથી વપરાતું, પરંતુ ઘણી વખત તેમને આમ તારવામાં પણ વાપરી શકાય છે એ વાત આ લોહાણા પહેલવાને જગતને સાબીત કરી આપી. વિદ્યાર્થીજીવનમાં આમ તેણે પ્રહાર્યના પ્રતાપે મેળવેલા શરીરખજથી અનેક જીવાનોને કુસ્તીમાં મંદાત કરી અનેકનાં કામો કરી આપી હવે તેણે જગતને આંગણે મોટા “ જીવન રણક્ષેત્ર ”માં પગ દીધો. લાંબા છેલ્લશંકર કહે છે :—

“ સ્વમાનની લાવના અલંગ જળવવા માટે જન જોખમાવનાર આ વિદ્યાર્થીની કિશોર અવસ્થામાં બનેલી આવી ઘટનાઓ તેનામાં લડાયક વૃત્તિઓ Fighting tendencies હોવાની સાક્ષી પુરે છે ”

અને તે લડાયક લોહાણા ક્ષત્રિય જાતિનું સંતાન હોવાથી આ વૃત્તિઓ તેનામાં નડેત તોજ નવાઈની વાત હતી. આમ તેણે ક્ષત્રિય-જન્મને સાર્થક કર્યો—એ લાઈ વ્યાસની ચિકિત્સા અસરશઃ સત્ય છે.

જગતને આંગણે પગ દીધા પછી આ સાહસિક યુવાન વધારે મોટાં સાહસો ખેડે છે. લાઈ વ્યાસ એક પ્રસંગનું વર્ણન આપતાં લખે છે :—

“ કાઠિયાવાડમાં કાડી એટલે બહુ લાગે ઝેરીલી ને કિનાખોર જાત. તેનાથી લલલલા મારીઓ કડપ ખાય. જીવાન ટપુલાઈને એક ફાટેલા કાડીનો બેટો થયો. અમરેલીની એક શેરીમાં આ કાડીએ ટપુલાઈનું અકારણુ અપમાન કર્યું. મારૂતિના ઉપાસક આ જીવાને ફડાક કરતો રાડોડી તમાઓ એ ફાટેલા કાડીના ગાલપર ચોડી દીધા. કાડી સમસમી ગયો : ‘ ચાદ રાખજો ’ એટલું કહીને ચાલ્યો ગયો. એક વરસ પછી ફાટડાપીડા જતાં ટપુલાઈને વગડમાં પેલો કાડી મળ્યો. વાંકડા બરછટ વાળ, ખૂની ચહેરા અને ફેડે લટકતી તરવાર !

આંખો મળી. જૂનું વેર જાગૃત થયું ને કાઠીએ તલવારની મૂઠ પર હાથ મૂક્યો. સત્તર વર્ષના આ છોકરાએ એકજ કુદકા મારી કાઠીનો હાથ જકડી લીધો. મહાવીરના ઉપાસકનો એ પંખે એટલે જાણે મડાગાંઠ ! કાઠીને બળની પરખ થઈ ગઈ ને તે નીચે મ્હોંએ ચાલ્યો ગયો. ”

ત્યાર પછી એક વાર ગીરનાર ચઢવા જતાં એક ભયંકર અધારી બાવાને તેણે લોહાણાની જીવાનીનો સ્વાદ એવો તો ચખાડી દીધો હતો કે ફરીને કાંઈનું નામ લેશે !

પણ એ જીવાને મુંબઈમાં જીવનવિગ્રહનાં મંડાણ કરતાં સાહસની અવધિ કરી.

ગરીબીને કારણે તે મઝગાંવની મસ્જદમાં સુવા જતા ! મુસલમાનોની વચમાં, તેના પવિત્ર ધામમાં આમ મદત સુવાનો લાલ એક હિંદુ લેવા જાય તે તો એક લોહાણા જીવાનનાંજ કામ. પણ એકવાર તેના બળની કસોટી થઈ.

મધરાતે એક ફાટેલી ગોદડી સાથે એ મસ્જદમાં દાખલ થયો. ખુણે ગોદડી ખીજાવી. પોષ મહિનાની ટાઢ અને બરફ જેવો ઠંડો પવન ફુંકાતો હતો. બીજા ખુણામાં પડેલા એ પડાણો આ અજાણ્યા જીવાનને રોજ જોઈ જરા વિચારમાં પડેલા. આજ તેમણે કાવતરું કર્યું, ને તેને મારી કુટીને હાંટવાનો સંકેત કર્યો, કારણ કે તે ‘ કાફરની ઝોલાદ ’ છે એવો તેમને શક ગયેલો !

એક વાગે દીવો ઝોલવાતાં એક પડાણુ સર્પની જીભ જેવો ઊંચે લઈ તેની છાતીપર ચઢી બેઠો ને બીજાએ તેનાં ખીસાં તપાસવા માંડ્યાં. યુવક પ્રસંગ ચેતી ગયો. પડાણુનો બીજો હાથ ગળુ દાખી રહ્યો હતો ને ચું કે ચાં કરે ત્યાં જાન જાય તેમ હતું. તે ધડીભર શાન્ત પડી રહ્યો. પડાણુને ખીસામાંથી કંઈ ન મળ્યું એટલે દાઝના બળ્યા ઉભા થઈ લાત મારી બોલ્યા: “મવાલી ! બદમાશ કે પાસ એક પાછબી નહિ હે !” આકાશમાંથી વીજળી પડે તેમ ટપુ જમવજાંચની ગર્જના કરતો ઉભો થઈ એક પડાણુપર તૂટી પડ્યો, હજી એ પડાણુ

એતે તે પહેલાં તો બન્નેના લમણાપર બે મુકા એટલા તો બેરથી લગાવ્યા કે બન્ને ધરણીપર બેભાન અવસ્થામાં ઢાળી પાડ્યા. મુસ-લમાનો જાગી ગયા ને આ બહાદુર છોકરાની બહાદુરીપર કુરબાન થયા.

આવો સાહસિક! આવો શરવીર લોહાણો ક્ષત્રિય જુવાન! આખર એક “ હાય ગરીબી ” ને કારણે મુંઝાઈમાં ગળાઈ ગળાઈને દેશમાં ગયો. એને પાંડુ રોગ લાગુ પડ્યો ને એ ઇશ્વરનું નામ લેતાં આ ફાની જગત-બેકદર લોહાણા યાત્રિને છોડી ગયો છે. એને માટે એક પ્રેક્ષકે ટીકા કરી છે:—

‘ He can maintain his self-respect without being arrogant and impress his personality, without being impertinent.’

આ જુવાન વિષે છેલ્લે રા. વ્યાસ કહે છે:—

‘ તે મેધાવિન હતો એટલો જ જળવાન હતો. મુદ્દલ શરીરની તાકાત એના વિશુદ્ધ બુદ્ધિવૈભવ જેટલી જ સમૃદ્ધ હતી. એ જેટલો તત્ત્વદર્શી હતો તેટલોજ પહેલવાન હતો. x x નિખાલસ વીરત્વ સાથે રૂદન પશુ સંકળાયું છે અને સાંચું રૂદન મદોજ કરી શકે છે. વસાણી જવાંમદ હતો એટલેજ તે બીજા જુવાનોની પામરતા, હલકાઈ, નિર્વાર્ચતા જોતો, ત્યારે આખી રાત રડયા કરતો.”

ખરેખર આ લોહાણોમુર્ખ કંઈક પોતાનાં કિરણો ફેલાવે તે પહેલાં જ રાહુનો ગ્રાસ થયો અને સૌરાષ્ટ્ર અને હિંદી તેા હીક, પરંતુ તેના અકાળ અવસાનથી લોહાણા યાત્રિએ એક એવો ભાવિ મહા-પુરુષ જોયો છે કે જે કરોડો આંસુ અને આત્મભોગો સિવાય તે પાછો નહિ મેળવી શકે!

ઇતિહાસપ્રસિધ્ધ લોહાણા વીરો

અને

જુદે જનારા જીવાનોનો

હું કે પરિચય

રાણા અગમસિંહ

ઈ. સ. ૭૦૦

આ રાણા સિંધમાં આશરે ઈ. સ. ૭૦૦ માં રાજ્ય કરતા હતા, અને તે લોહાણા ક્ષત્રિય હતા એમ ‘અચ્ચનામા’ નામના પુસ્તકમાંથી જણાય છે. આ હટીકત બતાવે છે કે એ સૈદ્ધ સુધી ઉત્તર-પશ્ચિમ હિંદમાં આપણાં રાજ્યો પ્રસરેલાં હતાં. રાણા અગમ બહાદુર નર હતા અને એણે અનેક લડાઈઓ લડી ક્ષત્રિવટ સાચવી હતી. મુસલમાનોની સ્વારીઓ સામે ટક્કર ઝીલી હતી. વીરોને જ માથે દુશ્મન હોય છે પરંતુ દાના તો થોડાક હોય છે. રાણા અગમને દુર્ભાગ્યે એના દ્રોહી સારસ્વત દીવાન ચચ્ચે એનો વિશ્વાસઘાત કરી દગાથી ઝેર દઈ એને મારી નાખ્યો, અને ખાલાણરાજ્ય સ્થાપ્યું. આપણું છેલ્લામાં છેલ્લું રાજ્ય આમ એક દગાખોર પુરોહિતને લીધે કાયમને માટે ગયું. એ બ્રહ્મદેવના રાજમાં લોહાણાઓને માથે જીલમ વરસવામાં બાકી નથી રહી. હશે ! એવાં ક્યાંથી ધન્યભાગ્ય કે બ્રહ્મ-પુત્રોને હાથે ક્ષત્રિપુત્રોનું સત્યાનાશ જાય ?

વીર હાહા જશરાજ

ઈ. સ. ૧૧૦૦-૧૨૦૦

જસોડ તખ સમરિયે, જળ કુકુમ કરવ ધરે,
હાથાં ત્રિશલ ઝલઝલે સદા સમરતાં એકદ હરે.

દીક્ષ દયાવંત હીંગારક્ષા કરી સાર સેવકતણી
નવનિધ સંપન્ન સેવિયા, વીર જસા બેલે ધણી

ખારોટાનાં વીરકાવ્યમાંનાં ઉપલક્ષાં અવતરણો પરથી વીર દાદા જસરાજ સીંધમાં બેઠાના રાજા હતા એમ જણાય છે. તેમની વીરતા પ્રાતઃસ્મરણીય છે એમ કહીએ તો ચાલે. એમણે મુસલમાનો પાસેથી દાદાએ ગુમાવેલું રાજ લડીને લાંધેલું. છેવટ ઐતિહાસિક માન્યતા પ્રમાણે તેમનાં લક્ષ્મણ યત્તાં હતાં તે વખતે જુમ પડી કે દુશ્મનો ગાયો હાંકી જાય છે; એ વખતે આક્રુપાણું કાંઈ ન જોતાં એમણે લક્ષ્મણ-પ્રમાથી રણક્ષેત્રમાં પ્રયાણ કરી દુશ્મનો સામે લડાઈ કરી. લડતાં લડતાં દાદા મરાયા પણ તેમનું ધડ લડતું જ રહ્યું ! જ્યારે લોહાણા-ઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ લગ્ન વખતે અમે શોકચિન્હો ધારણ કરી આ પ્રસંગની કાયમ યાદ રાખશું. જેથી તેમના જીવને શાંત થઈ ને તેઓ સ્વર્ગે પ્રયાણ કરી ગયા. આપણામાં લગ્ન વખતે કન્યાને સફેદ પાનેતર ને વરરાજાને માથે સફેદ સાફા હોય છે, એ શોકનાં ચિન્હો, આ વીર દાદાની વીરતાનું સ્મરણ કરી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં એનાજ જેવા વીર થા! માટે સૂચવે છે.

શ્રી અમરલાલ, (ઉડરાલાલ અથવા હરિયાદેવ) ઇ.સ. ૧૪૦૦

સિન્ધ પ્રાંતમાં નસરપુર ગામમાં આ દેવાંશી વીર પુરુષનો જન્મ વિ. સં. ૧૪૫૪માં થયેલો. એ વખતે હિંદુઓનું-લોહાણા-ઓનું રાજ્ય જવાથી મુસલમાનોનાં રાજ્ય થયેલાં. અને જુલમ વધી પડેલા. આ મહાપુરુષને મુસલમાનો સામે ક્ષત્રિયો દોરીને લડવાની જરૂર ન પડી; કારણ કે પોતાના અમલકારોથી એમણે મુસલમાનોને નમસ્કાર કરાવી દીધા. નદી પર આદર પાથરી પોતે મોક્ષી સાથે પ્રાણત્યાગ કરવા બેઠા અને મોક્ષી કુળના એ એક જ અમલકાર

તેમણે મુસલમાનોને નમાવી દીધા. એટલે એમની પૂજા લોહાણાઓ વીર પુરૂષ કરતાં દેવ તરીકે વધારે કરે છે. પરંતુ એમનું સંવિરતર જીવન જોતાં પોતે વીર હતા એમ આભાસ થાય છે. (જુઓ પા. ૭૪, લોહાણા રત્નમાળા) લાઈ ડોસાણી કહે છે:—“ પોતાના અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ, ચરિત્ર અને જ્ઞાનથી પરધર્મીઓના હૃદયોમાં હઠાવી હિંદુઓનું રક્ષણ કરનાર આ મહાન વિભૂતિની પૂજા લોહાણા જાતિમાં એક વીર તરીકે થવી જોઈએ. ” ને એ નિધાન ખરેખર સત્ય છે.

દિવાન દેવકરજી શેઠ

વિ. સં ૧૭૫૦

“ શરવીરાનું શરાતન છુપું રહેતું નથી. માત્ર તેને પ્રસંગોનીજ જરૂર છે ” આ વાક્યની સત્યતાની સાક્ષી આ વીર લોહાણા દિવાનનું જીવન આપે છે.

આ દિવાન કચ્છના રાજ શ્રી પહેલા દેશગજ ગાદીનશીન થયા ત્યારે પટરાણી શ્રી રાજ્યા વાઘેલીના કારભારી હતા. અમદાવાદના મુસલમાન બાદશાહે ખંડણી વસુલ કરવા કચ્છ પર મોટા લશ્કર સાથે ચઢાઈ કરી ત્યારે આ વીર લોહાણા દીવાને તેનો સામનો કરવા ખીડું ઝડપ્યું. આ લડાઈમાં દીવાનનો ભત્રીજો માર્યો ગયો. પરંતુ એકંદરે તેમની વીરતા અને કુનેહથી એ લશ્કરને જખરી હાર ખવડાવી. ત્યારપછી એમણે નાની નાની લડાઈઓ લડી કચ્છનો મુલક વધાર્યો અને રાજ્ય આબાદ કર્યું. ઇર્ષાખોર અમલદારોએ તેમને એક દિવસ એકાંતમાં દગાથી મારી નાખ્યા. ખરેખર, લોહાણા ક્ષત્રિયો દગા સિવાય કદી મરે તેવા નહોતા અને નથી !

દિવાન પૂજારી

ઈ. સ. ૧૯૪૧

કચ્છના રાવ લાખાજીએ પિતા રાવશ્રી દેવળજીને કદ કરી રાજ્યસત્તા કબજે કરીને આ બીજા લોહાણા વીરને પ્રધાન બનાવ્યા. આ વીર એટલે મહાન અટકી પ્રતાપ કહીએ તો ચાલે; કહે છે કે એમના બાળને કાઈ દુશ્મને મારી નાખ્યા. પરંતુ પુંજ શેઠે બાઈની મરણ પોક ન મુકી અને સંકલ્પ મેલ્યો કે એ દુશ્મનને મારીને તેના શય પર ઉભો રહી બાઈની મરણ પોક મેલીશ. ખરેખર બીજે દિવસેજ તેમણે એ વેર લીધું ને બાઈના આત્માને શાંતિ આપી. રાજની ધતરાજી થતાં તેમણે નવો દિવાન નીમ્યો-જેણે પૂજા શેઠના ૬૫ કુટુંબીઓને મારી નાંખ્યા. આ વેર પુંજ શેઠ કદી ભૂલે તેમ નહોતા. ફરી લાગ લાગ પોતે દીવાન થયા અને પહેલેજ દિવસે એ ધાતકી દીવાન રૂપજી શેઠના એકેએક સંબંધીને તેણે કતલ કરાવ્યા. પણ વળી પાછા રાવ બગડ્યા ને વળી પુંજ શેઠને હેરાનગતિ થઈ. આથી તેમણે રાવની સખત ખખર લઈ નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સિંધના સુલતાન સાથે મસલત કરી તેનું લશ્કર લઈ પોતે કચ્છપર ચઢી આવ્યા. પોતાનો નોકર જીવણ જે હાથ કચ્છનો દીવાન થઈ બેઠો હતો તેને લડવા બોલાવ્યો. મોટું યુદ્ધ થયું-જે ઝારાનું યુદ્ધ કહેવાય છે; તેમાં લાખજીએ ચોક્કાની કતલ થઈ ને રાવને પુંજ શેઠે હાર ખવરાવી. સુલતાનને ઘણી ખટપટ કરી પાછો વાળ્યો ને પુંજ શેઠ રાવને નમાવી જમરજતીથી દીવાન થયો. પણ રાવે તેને છેવટ દેશકોહી ગણી ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો. આ પુંજ શેઠનો દેશકોહનો ગુન્હો હતો કે નહિ એની ચર્ચા ન કરતાં અમે એટલુંજ જોવા માંતિને નિનવીધે છીએ કે તેવા ટેકીલા વીર પુરૂષ હતા. પોતાના ગુન્હેગારને સજા કર્યા સિવાય તે કદી રહેતા નથી. લોહાણાઓ આવા ટેકીલાજી હોય.

દિવાન મેઘલ શેઠ

ઈ. સ. ૧૭૭૬

કચ્છના રાવશ્રી રાયધણુનું મગજ ઠીક નહિ હોવાથી પોતે મુસલમાન બની ગયા હતા અને પ્રજાપર ખુબ જુલમ વરસાવતા હતા. આ વખતે લોહા આ મેઘલ શેઠને પ્રજા પાસકે કહી તેને શરણે ગયા. એણે લશ્કર લઈ રાવના કિલ્લાપર હલ્લો કરી, રાવ તથા તેના પદાણુ સેનાપતિને કદ કયાં અને પ્રજાને ઉદ્ધાર કર્યો. આવા રાજાઓના માથા નમાવનાર વીર કોઈ લોહાણાજ હોય. પરંતુ એમનો પણ દગાથી જન લેવામાં આવ્યો હતો.

શેઠ કલ્યાણુલ કમલાણી

ઈ. સ. ૧૭૦૦

કચ્છના રાજકુમાર ગોડલ માથાના જખરા ફાટેલ હતા પરંતુ એથી બમણા ફાટેલા, રાવશ્રી લખપતજીના દિવાન આ કમલાણી હતા. કહે છે કે દરબારમાં આ લોહાણો સિંહ જતો ત્યારે ગોડલને સલામ નહોતો કરતો. આથી તેણે વેર બાંધ્યું અને કમલાણીને ત્યાં લગન હતાં એ વખતે જ સિપાઈઓ લઈ એણે યુદ્ધ કર્યું. એ યુદ્ધમાં એણે કેટલાક ભાઈઓ ખોયા અને પોતે દેશ મુકી ચાલ્યા જઈ બહારવટે ચઢ્યા. એ બહારવટામાં એમણે એવું પાણી મુકેલું કે ભૂજમાં રોજ એકવાર દેખા દઈ હુંદકાટ કરવી ને રાજાને ત્રાહ્યત્રાહ્ય પોકરાવવી અને એ પ્રમાણે એમણે કરી બતાવ્યું.

શેઠ મેઘલ રૂપા લેંડા

ઈ. સ. ૧૬૬૦

આ વીર લોહાણા કાઠિયાવાડના વતની હતા. નાનપણથી એમણે ધોરેસ્વારી, શિકાર વગેરે શોખ કેળવી કાઠીઓ સામે લડાઈ લડી વીરતાની સાખીતી આપવા માંડી હતી. તેઓશ્રી ફરતા ફરતા સુરત પહોંચ્યા પણ અસલ કાઠીઆવાડી લોહાણા કાઠિયાની ક્ષાત્રવંશ

છુપી ન રહી અને નવાખે તેમની મદાનગીની રમતો જોવા માંગી. નવાખ તેની રજીવિદા જોઈ અજબ થયા તે તેને હુલુર-જમાદાર બનાવ્યા. એકવાર નવાખને આક્રમકમાંથી જાનને ભોગે જવાવખાથી તેઓ નાયબ દિવાન બન્યા. ઇ. સ. ૧૬૬૨ માં શિવાજી સુરજ હુંટવા આવ્યા ત્યારે નવાખના લશ્કરના સેનાપતિ મેઘજી શેઠ હતા. જે પછી વાનવ્રસ્થ થઈ ઈશ્વરભક્તિમાં વૃદ્ધાવસ્થા ગાળતા હતા પરંતુ એક વાર હુંગરા આવવાથી તેમનું ક્ષાત્ર લોહી ઉછળી આવ્યું તે સામા થઈ તેમને ધાયલ કર્યો. ખરેખર, જહાદુર ક્ષત્રિય બન્યા

“વીર છુપે નહિ જુદાપો આયો”

વીર દામજી લખમસિંહ

વિ. સં. ૧૮૮૧

(રા. ક. મ. હકરના ‘સ્વદેશ’ તા. ૨૬-૫-૨૭ ના અંકમાના લેખ ઉપરથી)

આ વખતે કચ્છના લારમલજીનું રાજ્ય હતું. દિવાન મહેતા લક્ષ્મીદાસ અને લશ્કરમાં મુખ્યારક સીંધી અને રાયમલભાઈ આગેવાનો હતા. સીંધમાંથી અઢીહજાર માણસનું લશ્કર કચ્છ પર ચઢી આવ્યું તે રાજ્યમાં ચિંતા પેડી; પણ એ વખતે દામજી વીર લોહાણાએ હજાર માણસની સરદારી લીધી તે રજીવાટે સંચર્યો. અપશુકન થયા છતાં તેને ન ગણકારતાં એ ક્ષત્રિય બન્યો તો પોતાનો ધર્મ જાળવવા આગળ વધ્યો. દુશ્મનેના લશ્કર સામે જાવણી નાંખી તેણે લડાઈનું કહેણ મોકલ્યું. આ લડાઈમાં દામજીએ અપૂર્વ જહાદુરી દાખવી શત્રુને હરાવ્યા; પણ એનો પોતાનો દેહ તો તેની ધોડી સાથેજ પડ્યો. આ જહાદુરી બાટે દામજીના કુટુંબને રાવે નવાજેશો કરી હતી. હાલ દામજીનો પાળીચો નાગોર પાસે એની વીરતાની સાક્ષી પુરતો અને લોહાણાઓને ક્ષાત્રધર્મનો પડકાર દેતો હજી પણ ઉભો છે.

પેશાખનાં ભયંકર દરદોની છેલ્લામાં છેલ્લી
અજબ શોધ!

‘ગોનો-કીલર’

(૨ જી સ્ટ ડ)

પ્રમેહ અને પેશાખને લગતાં તમામ દરદોનો

અમત્કારીક ઇલાજ

“ **ગોનો-કીલર** ” પેશાખ અને ધાતુના દરદો માટે
એકજ છેલ્લી દવા છે, કે જેની

ખરોખર કોઇપણ દવા છેજ નહિ તેના સેવનથી દરદીને કદીપણ
નાસીપાસ થવું પડતું નથી. મોટા મોટા વૈદ્યો, હકીમો, ડોક્ટરોની
દવાઓ, અને ઇન્જેક્શનો લાઈ કંટાળી ગયા હો, અંગ્રિજ, જર્મન,
ફ્રેન્ચ અને અમેરિકન પેટ્ટ મેડિસનો (દવાઓ) માં પૈસા ગુમાવી
નીરાશ થઈ બેઠા હો ; ત્યારે છેવટના ઇલાજ તરીકે ગોનો-
કીલર એકજ ખીન જોખમી વનસ્પતીક રામખાણુ ઇલાજ છે. આહે
તેટલા ભયંકર પ્રમાણમાં આહે તેટલા વરસનો જીવો અથવા નવો
પ્રમેહ, એટલે પેશાખ માર્ગે રસીનું વહેવું, તેમાં થતી બળતરા, પેશાખ
થોડો થોડો તથા અટકીને આવવો, ગુપ્ત ભાગ (મુત્રાશય)ની અંદર
આવેલો સોનો તથા થયેલો જખમ, અને સ્ત્રીઓના ભયંકર પ્રદર
રોગો વગેરે પેશાખને લગતા તમામ વિકટ દરદોનો જડમુળથી નાશ
કરી ખરાબ થયેલી ધાતુને સુધારીને સ્વચ્છ અને ઘટ કરે છે.

૫૦ ગ્રામીની બાટલીની કીમત રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી.
અર્થ જુદું.

એકલા બનાવનાર

ડૉ. ડી. એન. જસાણી

૧૪૦ ગુલાલવાડી, મુંબઈ નં. ૪

Tel Add-

‘Gono-Killer’

હિન્દી લશ્કરનો ઇતિહાસ

પ્રાર્થનાવિઠ :

મારે મતે વખત આવ્યો છે ત્યારે લોહણાઓએ લશ્કરમાં દાખલ થવું પડશે. કોઈ પૂછશે : 'પણ શા માટે દાખલ થવું જોઈએ ?' એ માટે અહીં થોડી દલીલો કરું :

આપણા ભવ્ય ભૂનકાળ :

આપણા પૂર્વજ શ્રી રામચંદ્રજી હિંદના ચક્રવર્તી મહારાજ હતા. આપણા પૂર્વજોનાં રાજ્યો હતાં. આપણા પૂર્વજો બહાદુર જોદ્દાઓ હતા. આપણા પૂર્વજો સેનાપતિઓ હતા. આપણા પૂર્વજો વીર મહો હતા. આપણા બંધુઓ રાજ્યોનાં પ્રધાનપદો ધરાવતા હતા અને જરૂર પડ્યે રણમેદાનમાં જતા હતા. આ બધું બતાવે છે કે આપણે ક્ષત્રિયો હતા.

આપણા વર્તમાનકાળ :

આપણાં રાજ્યો ગયાં.

આપણાં સેનાપતિનાં પદો ગયાં.

આપણે જોદ્દા બનતા મરી ગયા.

માત્ર થોડું ક્ષાત્રતેજ ટકી રહ્યું હોય, તો તે

વાણિયાશાહી વેપાર ઉદ્યોગમાં, ક્ષત્રિયશાહી સાહસિકતા, હિંદુ-શાહી મુસાફરીમાં, આર્યશાહી તેજસ્વિતા આણ્ડાક્યશાહી રાજ્યનીતિમાં, વક્રીશાહી દીવાનગીરીઓમાં એ સિવાય આપણે ક્ષત્રિય છીએ તે પૂરવાર કરવા હવે આપણી પાસે કંઈપણ સાબીતી નથી રહી.

અમને સલાહ થાય છે, કે આ બ્રિટિશ સરકારના જેમ પ્રાંત પ્રાંતના ને જાતજાતના લશ્કરોની ટુકડીઓ ઝોળખાય છે, જેમકે '૬૪મી પંજાબી' '૩૬મી બર્મીસ', '૧૨મી ગુરખા' '૧૫મી ગૌડ બ્રાહ્મી' તેમ ૧લી લોહણા પલટણ કેમ ન હોય ? અને ત્યારપછી લોહણાની પલટણો કેમ ન હોય ? લોહણા લશ્કરમાં

જોડાય એ આપણા વર્ણધર્મ અનુસાર જરૂરી, અને ધાર્મિક ફરજ નથી શું ? અરે લોહાણાનાં લશ્કર તો ઘેર ગયાં પણ લશ્કરી નોકરીમાં એક પણ લોહાણો યુવક જોડાયેલો કેાઇ બતાવશો ? અરે, તેમાં જોડાવાની કેાઇની વૃત્તિયે બતાવશો ? આજકાલ તો બોડીંગો અને સ્કુલોનાં કારખાનાંઓમાં ગમે તેવા ભુદી ભુદી ભતતના છોકરાઓ ઓરો, તો પણ એ ધંડીમાંથી તો એક નિર્બળ કઠાકંને ડગ્ગો જ બનીને બહાર આવશે ! પછી વેપારીઓ એ મીઠો ખોરાક ખાય છે ! આપણે હવે પાછા ભતિ-ધર્મ પર જવાની કેટલી જરૂર છે ?

આપણા લબ્ધ લવિષ્યકાળ !

લોહાણા યુવકો ધારે તો ભૂતકાળ જેટલો લબ્ધ લવિષ્યકાળ ખડો કરી શકે. એ માટે અમે એક સૂચના કરીએ છીએ. બોડીંગોના મુદ્રાલેખમાં એક સુધારો ફરી આટલું ઉમેરવું જોઇએ:-

“ આ સંસ્થામાંથી ઓછામાં ઓછા ૧૦ ટકા લોહાણાઓ લશ્કરમાં જોડાવા બહાર પડે તેવી વ્યવસ્થા કરવી.”

હિન્દના ખુસ્કી (જમીન પર લઠનારા) લશ્કરનું પંધારણ કેવું છે અને તેમાં જોડાવા માટે લોહાણા ક્ષત્રિયોને ક્યાં ક્યાં અને કેવી કેવી સગવડો છે તેના વિવરણને હાલ બાબુપર મૂકી લોહાણા ક્ષત્રિયોએ શા માટે એ લાઇનમાં જોડાવું જોઇએ તે માટે એક દલીલ કરીએ:

એક તો લોહાણાઓ અસલથી રામચંદ્રજીના વંશ સાથે સંબંધ ધરાવતા શુદ્ધ આર્ય ક્ષત્રિયો છે, અને હિંદુ શાસ્ત્રોની આજ્ઞા અનુસાર લડવું કે લડનારા લશ્કરોમાં જોડાવું અને તે દ્વારા ખીજ વર્ણોની રક્ષા કરવી એ તો જન્મસિદ્ધ ધર્મ છે. એ ધર્મ આ પ્રજા ઇ. સ. ૭૦૦ સુધી બળાવતી આવી છે અને ઇ. સ. ૧૧૦૦ માં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના સામંતોમાં તેમજ બોળા બીમદેવના સામંતોમાં લોહાણાઓ જણાયા છે. ત્યારપછી કચ્છમાં પણ લોહાણાઓએ લશ્કરને મોખરે રહી રણાંગણે પ્રયાશ કરી ક્ષત્રિયધર્મ છેક ઇ. સ. ૧૮૦૦ સુધી

ખળેવેલો છે એમ ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે. તે સાથે પછી આપણે ક્ષત્રિયો અને હથિયાર ઉડાયાં છે અને હવે કોઇ પણ ડેકાણે લશ્કરમાં કે સીપાઇ દળોમાં રડ્યાખડ્યા લુહાણા નાને ઝોખે કામ કરતા જડે એ સિવાય આપણી પાસે આપણે ક્ષત્રિય છીએ અને તે ધર્મ ખળવી રહ્યા છીએ તેનો હવે એક પણ ભલેર પુરુષો નથી રહ્યો. કોઇ કોઇ લોહાણો વ્યક્તિગત બહાદુરી બતાવે અને સરેરાશ લોહાણો ભુસ્સાદાર જણાય એ તો આપણી ક્ષત્રિયતાનો ખ્યાનગી પુરાવો કહેવાય. આપણે અસહ્ય લશ્કરી યોદ્ધાઓ હતા તે તેનાં એ પડી ગયેલાં ખડેરાં કહેવાય. હવે જો એ દિશામાં પાછી દૃષ્ટિ નહિ દોડાવીએ તો હવે એ ભુસ્સો અને વ્યક્તિગત વીરતા પણ ભુત્તાઇ જશે અને આપણે ક્ષત્રિય મટી જઈશું. આપણે ક્યાં સુધી લશ્કરી સેવાથી દૂર થયા તે એક નીચેની વાતપરથી જણાય છે:-

લશ્કરી ખાતામાં હિંદની લડાયક જાતિઓ વિષે અમુક માન્યતાઓ પ્રસરે છે જેની મોંઘ 'ટાઇમ્સ'ની 'ઇપર લુક'માં નીચે પ્રમાણે છે:-

"હિંદના લશ્કરમાં મુખ્યત્વે ઉત્તર હિંદની જ લડાયક જાતિઓ જોડાયેલી જણાય છે. પરંતુ લગભગ પછી અલગલગ કામેની સેવાની એ જરૂર પડવાથી હવે કઇ જાતિ વધારે સારી લડાયક છે અને લશ્કરમાં કઈ જાતિનું પ્રમાણ કેટલું છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. આમ છતાં જન્મથી જ વધારે સરસ લડાયક જાતિઓ યોક્તસ ઘર્ષ મુજી છે. જેવી કે લડાઈ પહેલાં મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓ જ લશ્કરમાં મોટી સંખ્યામાં હતા (પાંચઠ્ઠ તેમજ હવઠ્ઠમાં) એના જ જેવી બહાદુર અને મોટી સંખ્યાવાળી ગુરખા જાતિ છે. લશ્કરમાં મુખ્યત્વે આ જ જાતિ પ્રખ્યાત છે. ત્યારપછી મીર્ઝા નંબરે મુસલમાન કામ આવે છે. જે સારા પ્રમાણમાં લશ્કરમાં જોડાય છે અને તેમની વીરતા પણ સમાન ગણાય. આ લોકો ઉત્તર અને દક્ષિણ હિંદ તેમજ સરહદપરથી જોડાય છે. મોડેરવારીમાં તો મુસલમાનો આગ્રહ છે.

સંખ્યાના પ્રમાણમાં એથે નંબરે હિંદના અસલી લોકોએ રાજપુતો આવે છે. જેઓ રાજપુતાના, અયોધ્યા અને યુક્ત પ્રાંતોમાંથી જોડાય છે. તેમાં પણ 'મરવાઝ' જાત ખુબ ખડતલ અને બહાદુર છે. પહેલી બંગાળી રેજીમેન્ટ આવા રાજપુતોથી જ બનેલી. જાટ લોકો પણ એવા પીર હિંદુ લડવૈયા છે. સંખ્યામાં છેલ્લે દક્ષિણના મરાઠા લોકો છે છતાં સૌથીમાં કાઠથી ઉતરતા નથી. આ ઉપરાંત દક્ષિણની શુદ્ર વર્ણમાંથી પણ ઘણા માણસો નાના લશ્કરી કામમાં જોડાય છે."

આ હકીકતપરથી તેમજ પહેલાની હકીકતોપરથી એટલું તો જણાય છે કે હિંદના દરેક ઈલાકાની લશ્કરી પદ્ધતિઓ છે. જેવી કે બંગાલ, મદ્રાસ, પંજાબ, દક્ષિણ વગેરે. માત્ર એક સિંધ, ગુજરાત-કાઠિયાવાડ પ્રાંતજ એવા છે કે જેમાંથી એક પણ પદ્ધતિ ઉભી થઈ નથી ! અને ખુબી તો એ છે કે અસલ ક્ષત્રિય લોકોએ એ ત્રણે પ્રાંતોમાં વસે છે છતાં ! આ સ્થિતિ જોઈ-સિંધ-ગુજરાતને માથે આ ઐતિહાસિક કલંક જોઈ સિંધી અને ગુજરાતીઓએ-તેમાં પણ ખાસ કરી લોકોએ-શરમાવું જોઈએ.

લશ્કરી કેળવણીમાં મહાગુજરાત તદ્દન નાલાયક હોઈ તેને કપાળે કેવું કલંક લાગેલું છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા. હવે કેટલાક દેશનેતાઓ એ કલંક દૂર કરવા દેશને પડકાર કર્યો છે. આપણા મહા-ગુજરાત (એટલે કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાત) માં લોકોએ જેવા રઘુવંશી ક્ષત્રિયો વસતાં છતાં આવું કલંક ગુજરાતને કપાળે ચોટેલું જણાય એમાં બધા કરતાં આપણે સૌથી વધારે શરમાવાનું છે. મને આશા છે, લોકોએ યુરફ નીચેની હકીકત વાંચી પોતાની વૈશ્યવૃત્તિ સળખાવી મેલશે અને વજ હૈયાં કરી આગળ આવશે.

મુંબઈના એક પારસી નેતા મી. કે. ઇ. દાદાશાનભાઈએ લશ્કરના સવાલને જ પોતાનો સવાલ બનાવ્યો છે અને તેઓથી જ્યારે

જ્યારે લશ્કરી ખર્ચ કે પ્રાંતોની જવાબદારીના સવાલો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ત્યારે આગ વર્ષાવતાં ભાષણો કરી હિંદી દષ્ટિબિંદુ રજુ કરે છે. માત્ર એક જ માસ પહેલાં તેઓશ્રી ગુજરાતના નવયુવકોને લશ્કરમાં જોડાવા માટે ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં પડકાર કરી ચૂક્યા છે. મુખ્યત્વે તેમના જ પ્રયાસને લીધે ખાસ પારસી કામની એક રક્ષણાત્મક (બટેલીયન) ટુકડી પાંચ વરસ પહેલાં ઉભી થઈ હતી. એમ કરી એમણે પોતાની કામની જવલંત સેવા કરી છે. હવે તેમણે સમગ્ર ગુજરાતને જે પડકાર કયો છે તે અમારી બુહાણ કામ ખાસ વધાવી લેશે અને પોતાનું પાણી ખતાવી આપશે.

શનિવાર તા. ૪-૯-૧૯૨૬ ને રોજ મુંબઈમાં 'વનિતા-વિશ્રામ' હોલમાં વિદ્યાર્થીસંઘના આશરે હેડળ હિંદી યુવકોના ભવિષ્યના સલાહ ઉપર એક સભા મળી હતી. તે વખતે મી. એમ. એ. જીના બારિસ્ટર, જેઓ હિંદી સરકારે નીમેલી છેલ્લી લશ્કરી કમીટી (સ્કીન કમીટી) માં મેંબર હતા તેમણે અંગ્રેજીમાં ભાષણ આપતાં આ પ્રમાણે ભાર આપી કહ્યું હતું:—

“x x x અમારી કમીટી હિંદી માટે લશ્કરી અમેલદારોના ખારણા ઉઘાડવા જરૂર લગામણ કરશે x x સ્વરાજ મેળવાની ચાવી લશ્કરનો કબજો મેળવવો તે છે x x ઇંગ્લાંડમાં લશ્કરી બહાદુરો બહાર પાડવાનું કાર્ય નિશાળો જ કરી રહી છે. x x મને ખાતરી છે કે કેળવણી આપનારાઓ સહકારથી હિંદ પહેલા વર્ગના યોદ્ધાઓ પેદા કરી શકશે. * * હિંદનું ભવિષ્ય હિંદના નવજુવાનોના હાથમાં છે.” વગેરે વગેરે.

આમાં કાળા અક્ષરો ઉપરથી જણાય છે કે મેં જે લોહાણા જાતિના યોદ્ધાઓના બ્યવસ્થાપકોને બહાદુર લોહાણા યોદ્ધાઓ ઓછામાં ઓછા ૧૦ ટકા બહાર પાડવાનો પડકાર કરેલો તે ખોટો નહોતો.

ત્યાર પછી મુંબઈ સરકારના ફેળવણી ખાતાના માણ પ્રધાન ડૉ. પ્રાંજપેએ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:—

“ x x x હિંદના નવયુવકો લશ્કરમાં જોડાશે તો જ, ગમે તેવું સ્વરાજ મળ્યું હશે તો પણ ભવિષ્યમાં પરદેશી દુશ્મનોના હુમલાથી સ્વરાજ ટકાની શકાશે. x x રાજ્યદ્વારી પ્રવૃત્તિમાં પણ લશ્કરમાં જોડાવાનો સવાલ હિંદના નવયુવકોએ સૌથી વધારે જરૂરી ગણી તેને ઉપાડી લેવો જોઈએ. (હું આ શબ્દોપર લો. હિતેચ્છુની પ્રભોતરીમાં જવાબ આપનાર રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં તન્મય રહેનાર કરાંચીના આપણા ડાક્ટર બંધુ ભૂપતકરનું નમ્રતાપૂર્વક અહીં ધ્યાન ખેંચુ છું) x x x ” આટલું કહ્યા પછી લશ્કરમાં જોડાવાથી સારા પગાર ઉપરાંત જોડના ને બીજા શું શું મહાન ફાયદાઓ થાય છે તે ગણાવતાં ડૉ. પ્રાંજપેએ જણાવ્યું હતું કે:—

“ જીવવા માટે ફાંફાં નહિ મારવાં પડે. નિયમિત થવાથી સારી ટેવો પડશે; શરીર ધરતી ધમધમારે તેવું મજબુત બનશે; શહેરના માછકાકલા રોગી શરીરની આફતોમાંથી બચી જવાશે, નમાલી બાયલી પ્રભ પેટ પડતી અટકશે; તેથી અનીતિના ગુન્હા ઝોછા થશે; જાતિભેદ ને રંગભેદ ભૂલાશે; દેશસેવા થશે ” વગેરે વગેરે.

લોહાણા યુવકોમાંથી અમુક ટકાએ લશ્કરમાં શા માટે જોડાવું જોઈએ તે ફરી ફરી સાબીત કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પોતાના મરણ પધારીએ પડેલાં જાતિધર્મ-સાત્રધર્મને ફરી સતેજ કરવા લશ્કરમાં જોડાવા સિવાય લોહાણા પ્રજા પાસે બીજો ઉપાય જ નથી.

લોહાણા જ્ઞાતિ શું, પણ વડનગરા નાગર આસક્તો, જેમનો ‘લડવું’ એ ધર્મ નથી છતાં પણ જાગવા માટે અથવાળ કરી રહ્યા છે, ગયા ગણેશચતુર્થીના તહેવારને દિને મુંબઈમાં શ્રી વડનગરા નાગર મંડળ તરફથી સેંહસ્ટરોડપર જ્ઞાતિસંમેલન ભરાયું હતું. તેના પ્રભુ-

સ્થાનેથી જીનાગઢના માણ દીવાન રા. ત્રીભુવનરાય રાણાએ યુવ-
કાના આરિત્ય અને શારીરિક શક્તિની જરૂરીયાત વિષે લાંબાકાલી
લાંબા આપી નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:—

“x x x આપણા દેશના સંરક્ષણના કાર્યમાં ઉપયોગી થવાય
તે માટે તેમજ આપણા પૂર્વજોની લશ્કરી કામેલીયતનો વારસો નલા-
વવા માટે જમાના પ્રમાણેની લશ્કરી કેળવણી લેવાની ખાસ અમત્ય
છે. નિશાળો અને કોલેજોમાં લશ્કરી શિક્ષણ ફરજીઆત કરવા માટે
હિંદમાં ફટકાક રાજદારી નેતાઓ મંથન કરી રહ્યા છે. વળી તાજે-
તરમાં સ્કીન કમીટીની યોજનાને પરિણામે હિંદુસ્થાનમાં જ રહીને
લશ્કરી કેળવણી અને લશ્કરી ઓફિસ મેળવવાની સમવડો પ્રાપ્ત
થવા સંભવ છે.” વગેરે વગેરે.

આમ નાગરો પણ જાગે છે તો લોહાણા ક્ષત્રિયો હજીયે શું
સુધે રહેશે ? આ તકે લોહાણા ગાંધીની પેલી ગંજ્યાખંધ બોડીંગો
અને સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોને ફરીવાર યાદ આપવા રજા લઉં છું,
કે તેઓશ્રી પોતાની સંસ્થાના બાળકો-યુવકોમાંથી અમુક ટકાને આ
દિશામાં વાળવા કમર કરી તૈયાર થાય. તેઓશ્રી સંસ્થાશ્રીતાની એક
સલા જરી પુછી જીએ કે એમાંથી લશ્કરમાં જોડાવાની કામની
મરજી છે ખરી ? આમ દરેક સંસ્થા તપાસ કરી અમને નામ લખી
મોકલશે તો તે નામ અમારા વીરતાને ચોપડે હાથ તુરત નોંધી રાખીશું.
અમે સરકારી અમલદારો સાથે આ બાબતમાં હાલ પત્રવ્યવહાર કરી
રહ્યા છીએ; જે દરમ્યાન સંસ્થાઓ તરફથી નામ મળેથી જણાવ
આવશે કે કઈ સંસ્થામાં રજુ કરીના પાણી વધારે પ્રમાણમાં છે.

“સીપાઇગીરીનો સાદ” નામના અગ્રલેખ દ્વારા દેશના
જીવાનોને હાકલ કરતું આગેવાન પત્ર ‘સૌરાષ્ટ્ર’ તા. ૩-૩-૨૮ ના
અંકમાં લખે છે:—

“એક યુવાન અખાડામાં જતો હતો. તેના માતાપિતા તે સામે કકળી ઉઠ્યાં. તેના અખાડાના મિત્રને કહે છે કે ‘છોકરાને અખાડામાં નથી મોકલવો. તેનાં હાડકાં દુઃખવા આવે.’ જવાબમાં પેલા અખાડાવાળા ભાઈએ કહ્યું કે ‘અખાડામાં આવવાથી, આજ તો માત્ર બે ચાર દિવસ હાડકાં જ દુઃખશે; પણ અખાડામાં નહીં આવવાથી કાલે કોઈ મળશે તે હાડકાંના ચૂરેચૂરા કરી નાંખશે અને તે અને તમે બધાં આંસુડાં સારતાં રહેશો.’”

આ કોઈ એક માતૃપિતાની મનોદશા નથી. એ તો સાર્વત્રિક મનોદશા છે. ખુદ ગરાસીયા અને રાજપૂતોનાં કુટુંબોમાં આજ માતા-ઓને પોતાના કુંવરોને બહાર કાઢતાં કંઈ કંઈ થઈ જાય છે. સિપાઈનો પોષાક પહેરવો, રાત દિવસ છાવણીમાં કાઢવા, ગામે ગામે કેમ્પફાયરો કરવી, કવાયત શીખવી કવાયતી ચાલ ચાલવી: એ વસ્તુઓ આપણી પ્રગ્નને નથી સમજતી. એમાં તે શક્તિનો અપવ્યય અને શરીરની નિરર્થક હીનતા વેંચ રહી છે. આજના જુવાનની ચાલમાં સિપાઈગીરી નથી, સ્વરમાં મર્દાનગી નથી, કાર્યમાં બહાદૂરી નથી; અને બહાદૂરી, હીમ્મત વગેરે બધું જ જાણે કોઈ ગત જુગની વસ્તુ હોય, તેને તો પૂજાય, પણ અમલમાં મૂકી ન શકાય એવી આજે મનોદશા પ્રવર્તે છે. આપણો જુવાન આજ રામાયણ મહાભારત સાંભળતો નથી. અર્જુન અને બીમનાં પરાક્રમે એના કાન ઉપર પડતાં નથી. એને ભાગ્યે આજે માણસદત્તની કથાઓ નથી. એટલે જ આજે એની રમતોમાં એ અભિમન્યુના ચકાવા અદશ્ય થયા છે. તીરકામકાં એ કોઈ પ્રદર્શન જેવી ચીજ થઈ રહી છે. એટલે જ એ આજે કોઈ વૃક્ષની ચાલે વાંકો વાંકો, મદિ મદિ ચાલે છે; અને બીજા કોઈ સિપાઈની ચાલે ચાલતા હોય તેની મનક કરવા દોડે છે.

જાણે આપણા મર્દાનગીના કિલ્લાના પાણા ઉખડી ઉખડી પડી રહ્યા છે. જાણે આપણો આદેશ કોઈ ઉંડો અને ઉંડો, પાછા નીકળી

ન થકીએ તેવી અગાધ ખાઇમાં પડી રહ્યો છે. ડુંગરે ડુંગરાની કાંકરીએ કાંકરી સાથે દોસ્તી ધરાવનારા, જંગલોની કાંખળીએ કાંખળીએ બેસી એનાં પાંદડા અને વનફળ ઉપર દિવસોના દિવસો ગાળનારા, પ્રતાપ અને શિવાજી આજે ભૂલાતા જાય છે. આપણો ક્ષત્રીસમાજ પણ તેનો ધર્મ ભૂલતો જાય છે. એ સમાજને પણ આજે સિપાઇગીરી કડવી, દરજ્જાને હાનીકારક લાગે છે. ભારતવર્ષનું બાવી કોઈ કાળી, આંત કાળી, અચળ પાકાશના ગુણવાળી કાળી શાહીથી લખાતું જાય છે. ભારતવર્ષમાં એનાં બૈરાં છોકરાંની આખરું મર્દની માફક રક્ષણ કરવા જેટલી તાકાત પણ આજ નથી રહી અને એના જુવાનની તો એવી ખૂરી દશા થઈ રહી છે કે એ જુવાનની સંતતિ પશુની ગુલામી કરતાં થે પણ વિશેષ ગુલામી સહન કરવા તૈયાર થશે, એવી બીતિ ખડી થઈ છે.

આવો જ ભય ઇટલીના ભાગ્યવિધાતાઓને આજથી ૭-૮ વર્ષ પહેલાં લાગ્યો. ટ્રીપોલી તેમણે ગુમાવ્યું; યુરોપના મહાન યુદ્ધને અંતે તેનો દરજ્જો હલકો પડ્યો. એ વખતે એના પુત્રોમાં સાચી ભાવના જાગી. એમણે નાટકો અને રીતેમાં ખંધ કર્યા. મોજશોખનાં સાધનો તરફ અભાવ ફેલાવ્યો. સમસ્ત જનતાને લસ્કરી તાલીમ તરફ દોરી, સિપાઇના કપડાં પહેરવાં; સિપાઇઓની ચાલે ચાલવું, સિપાઇઓની છાવણીઓમાં રખડવું, એવો નવો આદેશ થયો. શ્રીમંત અને ગરીબ સૌ એ માર્ગે દોડ્યા; આખું ઇટલી જાણે લસ્કરી છાવણી સ્વરૂપ બની ગયું. ઇટલીની આખી જુવાની જાણે છલકાઇ ઉઠી અને આજ સાત વર્ષમાં સમસ્ત યુરોપમાં ભય પેડો છે કે ઇટલી શું કરશે? ઇટલીએ એ વસ્તુને માત્ર આદર્શ-દૂર દૂરના ભવિષ્યમાં અમલમાં મૂકવાની આકરી વસ્તુ ન માની, પણ તેનો તત્કાળ અમલ કર્યો ; અને આખો જીવનપણટો સાધી લીધો.

આપણા દેશની મનોદશા આપણે પણ ફેરવવાની છે. અક્ષરજ્ઞાન, વિક્રતા, નોકરી, કામગીરી; એ બધું આજ આપણા દેશને કાંઈ લાગતું નથી.

મહામારી જેવું થઈ પડ્યું છે. તેને ફેંકી દેવાની જરૂર છે. ભલે ધડીવાર આપણે ભણ્યું જૂની જાણ; ભલે ધડીવાર હોરાન થઈ જાણ. આપણા દેશને સ્વતંત્ર બનાવવો હોય, આપણે મુલામ મટવું હોય, આપણે આપણી સ્વાધીનતા જમાવવી હોય, તો તેને માટે તો સર્વત્ર અરાજકતાને માટે પણ તૈયાર થવું પડશે. આપણાં ઘરખાર ભલે લૂંટાઈ જાય; આપણે બધા જગતના ચોકમાં ભલે રખડતા થઈ જાણ, આપણા કકડાબુકલા માટે આપણે જંગલનાં ફળપ્રુલ ઉપર આધાર રાખવાનો છો વખત આવે; એ બધું નહીં થાય ત્યાં સુધી, આ પરાશ્રયની આંતિનો નાશ શી રીતે થવાનો હતો ? જ્યારે પોલિસનું રક્ષણ ન હોય, જ્યારે આપણી ખૂમ સાંભળીને મદદ કરવા દોડી આવનાર કોઈ સરકાર ન હોય, જ્યારે આપણી તિજોરી અને આપણું કુટુંબ આપણા પોતાના બાવડાના બળ ઉપર જ જીવી શકે એવો સમય આવ્યો હોય, ત્યારે જ આપણી શક્તિ અશક્તિની સાચી પરીક્ષા થાય, ત્યારે જ આપણી આંખો ઉઘડે. આપણા દેશમાં પેઠેલા દર્દની સાચી પરીક્ષા તે દહાડે જ થવાની. આજ તો કોઈ એ દર્દની હૈયાતી પ્રત્યે લક્ષ આપતું નથી. પ્રભુને પ્રાર્થાએ કે એ દર્દ સમજનાર આપણા થોડા દેશાહતૈષીઓની ખૂમ સંભળાય, ઠેર ઠેર અખાડા, ગોબ્લર્સ અને સ્કાઉટોની પ્રવૃત્તિ જોર પકડે, આપણો જીવન એ ઘરનો ઉંદર નહીં પણ અખાડાનો પહેલવાન, જાવણીનો સિપાઈ અને વેરાનમાં રખડનારો વીર બને, એવી ભાવના ચોતરફ ફેલાય; રાજકોટનું અનુકરણ ઠેર ઠેર થાય, અને અક્ષરજ્ઞાનના ભામક પડકારો તૂટી, આપણી સ્થિતિનું સાચું જ્ઞાન આપનારી નવી દુનિયા અમારા દેશને સાંપડે. પ્રભુ પાસે અમારી એ પ્રાર્થના છે. અમારાં ભાઈબહેનો પાસે અમારી એ ભિક્ષા છે ”

* * * દેશના જીવનને અને મારા વીર બંધુઓને આથી વિશેષ મારે હવે કંઈ કહેવાનું નથી.

હર્ષા

[બંધારણ અને વિવરણ]

ઇતિહાસ :

પ્રકરણ ૧ છું.

(નોંધ:—હિંદી લશ્કર વિષેની જાણવાનો હકીકત ક્ષત્રિય લોકોમાં જાણીતા સમક્ષ મુકવાને હું આગ્રહાળી થયો છું. મને આશા છે કે આ હકીકતનો અભ્યાસ કરી મારા વીર જંધુઓ ક્ષત્રિય તરફ પાછા પળવા તેમજ અન્ય જંધુઓને પળાવવા પોતાનો ધર્મ જોશે અને અદા કરશે: કસ્ટ.)

જુનો ઇતિહાસ—(૧) ખુસ્કી: (જમીન પર લડનાર) લાલનું હિંદ દેશનું મહાન દેશી લશ્કર તે અંગ્રેજોની ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ પોતાની ઠાકીઓ સાચવવા અસહ્યમાં રાખેલા ચોકીદાર-અપરાધીઓની નાની નાની ટુકડીઓમાંથી વિકાસ પામીને બનેલું લશ્કર છે. તેનીયે પહેલાં ઈ. સ. ૧૬૬૫માં ચોકીદારો રાખવાની પ્રથા ફ્રેંચોએ પારેલી; જ્યારે બ્રિટિશોના ચોકીદારો વીલાયતથી સીધા મુંબઈ આવતાં તેમણે સૌથી પહેલો થાકો કીલો મસલીપટમ પાસેના આમાંગ્રાન પાસે કરેલા. જો કે અંગ્રેજોએ મદ્રાસ ૧૬૪૦માં જતેલું છતાં છેક ૧૬૫૪ સુધી (ફોર્ટ બ્લેન્ક) મદ્રાસના કીલાનું રક્ષણ કરનારી ટુકડીમાં માત્ર ૧૦ સીપાઇઓ જ હતા. ઈ. સ. ૧૬૬૧માં ૪૦૦ સીપાઇઓના બનેલા લશ્કરે મુંબઈનો કબજો લીધો, છતાં વળી થાકો ઈ. સ. ૧૬૬૮માં આજુસો ઘડીને ૨૮૫ થઈ ગયેલાં, જેમાં અંગ્રેજો માત્ર ૬૩ હતા અને બાકીના ફ્રેંચ, પોર્ટુગિઝો તથા હિંદીઓ હતા.

ઈ. સ. ૧૭૪૪માં ફ્રેંચો સામે લડતા બહેર ક્યાં પછી લશ્કર ખુબ વધારવામાં આવ્યું. છતાં ઈ. સ. ૧૭૪૬માં ફ્રેંચો અંગ્રેજો

પાસેથી મદ્રાસ જતી ગયા. ઈ. સ. ૧૭૪૮માં મેજર લોરેન્સ મદ્રાસને કીનારે લશ્કરના સેનાપતી તરીકે આવ્યા. એ વખતે અંગ્રેજી રાજ્યના પાયા હચમચતા હતા, કારણ કે દુષ્કેની સરદારી હેઠળ ફ્રેંચો જ્યાં ત્યાં હુમલા કરી, અંગ્રેજોને હરાવતા હતા. આમ અંગ્રેજોને જીવન-મરણનો ભયંકર સવાલ હોવાથી તેમને લશ્કરી બળ વધારવાની જરૂર પડી. નવા સેનાપતીએ લશ્કરમાં ભરતી અને તેના સુયોગ્ય બંધારણનું કામ તુરત હાથમાં લીધું અને સૌથી પહેલી મદ્રાસી ગેરીસનની પુનઃ રચના કરી, તેને કંપની બનાવી. હિંદી લશ્કરને યોદ્ધા સ્વરૂપ આપવાનો આ પહેલો પ્રયત્ન થયો અને આખરે એ સેનાપતી મુખ્ય સેનાપતી થયો હતો. મદ્રાસમાં યુરોપીયન કંપનીઓ ત્યાર પછી મદ્રાસ ફ્યુઝીલીયર્સ (fusiliers) તરીકે ઓળખાયા. એ જ પ્રમાણે બંગાળ અને મુંબઈમાં પણ લશ્કરની મોટી કંપનીઓ સ્થપાઈ ને ત્યાર પછી ૧ લી બંગાળ અને ૧ લી મુંબઈ તરીકે ઓળખાતી હતી. દેશી પાયદળની પણ લોરેન્સ તેમ જ કલાધવે પુનઃ રચના કરી. ત્યાર પછી ઇંગ્લાંડના રાજની લશ્કરી પદ્ધતિઓ પણ હિંદુસ્તાનમાં મોકલવામાં આવી: જેમાં સૌથી પહેલી વિભાગીયતા ઉદ્ભવી પાયદળ પદ્ધતિ ઇ. સ. ૧૭૫૪માં આવેલી.

ત્યાર પછી ૪૨ વર્ષ સુધી ફ્રેંચો તેમ જ હિંદના ખીજા સત્તા-ધીશો સાથે અંગ્રેજોને કાયમ અથડામણ થવા કરતી હતી અને ઇ. સ. ૧૭૬૬માં અંગ્રેજોએ વળી પાછું લશ્કરમાં નવું બંધારણ આદ્યું. તે વખતે કુલ અંગ્રેજો ૧૩૦૦૦ અને હિંદીઓ ૬૭૦૦૦ હજાર હતા તેની ૭૫ પદ્ધતિઓ બનાવી અને દરેક પદ્ધતિમાં બે ‘ બેટલીયનો ’ ગણાતી તેને બદલે બંગાળમાં દશ દશ કંપનીઓની બેટલીયનોને ભેગી કરી એક પદ્ધતિ બનાવી અને તેમાં અંગ્રેજ અમલદારો વધાર્યા. આ જ પ્રમાણે મુંબઈ-મદ્રાસમાં પણ બંધારણ બંધાયું અને સાથે સાથે ધોડેશ્વાર અને નાપચી દુકડીઓ પણ બનાવવામાં આવી.

આવા અસરકારક બંધારણના જોરે ત્યારપછી ૧૭૬૮માં આવેલા નવા ગવર્નર માર્કીસ વેલેસ્લીએ મોગલ, મરાઠા અને ફોર્ગીસને જોર તોડ્યું અને અંગ્રેજી રાજ્યનો પાયો મજબુત કર્યો.

લસ્કરમાં વારંવાર ફરતાં બંધારણ અને તેને લગતા નીકળતા નતનવા હુકમોના ત્રાસને લીધે તેમ જ સ્વદેશના માન ખાતર હિંદી પક્ષટણમાં બેદીલીની આગ ગુપચુપ ધુધવાઈ રહી હતી પરંતુ તેને પ્રગટ થવાને વાર હતી. આમ છતાં ૧૮૫૭ના મહાન બળવાનું મૂળ નાખનારો નાનો બળવો વેલ્લોરમાં ૧૮૦૬માં બન્યો. સીપાઈઓ ફરી ગયા તે અંગ્રેજોની કાપાકાપી આલી. પરંતુ કર્નલ ગીલેસ્પીએ એ બળવો દાબી દીધો.

આ ખુસ્કી લસ્કરની મદદથી દરિયાપારના મુલકો જીતવા માટે પણ અંગ્રેજોએ હાથ બાંહેલી અને તે વખતે બુર્જોઆ ટાપુ, સીલોન, જાવા વગેરે ટાપુઓ તેમણે જીતેલા. ત્યાર પછી દક્ષિણમાં ૧૮૧૭માં મરાઠાઓએ બુઝાતા દીપક માફક છેલ્લું છેલ્લું ભયંકર જોર કરી લીધું. અંગ્રેજોને આ વખતે આખા હિંદી લસ્કરનો ઉપયોગ કરવા વખત આવ્યો. તેઓ ફાવ્યા અને દક્ષિણીઓ હુમલોને માટે હાર્યા હોય તેમ ત્યાર પછી દક્ષિણમાં ફરી મોટું યુદ્ધ થવા પામ્યું નહિ. યુદ્ધનો પતન ત્યાર પછી ઉત્તર હિંદમાં પડ્યો.

આ વખતે એ બેટેલીયનની એક પક્ષટણનું બંધારણ વળી પાછું ભાંગીને તેના સ્વતંત્ર વિભાગો પાડવામાં આવ્યા અને જે તારીખે એક બેટેલીયન ઉભી કરવામાં આવી તે તારીખનો નંબર આપી તે નંબરથી તે બેટેલીયન ઓળખવાની રીત આત થઈ. બંગાળી લસ્કરમાં ત્રણ ધોડેશ્વાર તોપખાના ઓફિસ, પાંચ પાયદળ તોપખાના બેટેલીયન, એ યુરોપીયન પાયદળ અને ૬૮ હિંદી પાયદળ પક્ષટણ, તેમજ ૫ કાયમી ધોડેશ્વાર અને ૮ કામચલાઉ ધોડેશ્વાર પક્ષટણનું બનાવવામાં આવ્યું. મુંબઈ અને મદ્રાસમાં પણ એ નવું બંધારણ દાખલ થયું.

ત્યારપછી બ્રિટિશ લશ્કરની નજર અફઘાનીસ્તાન તરફ પડી. ૧૯૩૯ માં દોડી અને કાબુલ લીધું; પરંતુ પાછી સખત હાર ખાઈ પાછા વળવું પડ્યું. જે વખતે પંજાબમાં શીખો સાથે અથડામણ થઈ અનેક ઠેકાણે અનેક હારજીતો થયા પછી, લાંબો સમય વીત્યા પછી સુબાહિન અને ગુજરાત પાસે શીખોને છેલ્લી મરણીતોલ હાર ખાવી પડી અને પંજાબ બ્રિટિશ રાજ્યમાં જોડાયું. ત્યારપછી સીંધ અને ખરમા હાથ આવ્યાં, પણ પંજાબમાં એમ લશ્કરી રીતે શાંતિ થાય તેમ નથી અને આજ સુધી સરહદપર એ જુના ધીંગાણાંની અસરોને લીધે નતનવી તકલીફો ઊભી હોય છે જ.

૧૯૫૭ ના બળવા વખતે લશ્કરની સ્થિતિ આ પ્રમાણે હતી: બંગાળી લશ્કરમાં ૨૧૦૦૦ બ્રિટિશ અને ૧૩૭૦૦૦ દેશીઓ હતા. મદ્રાસી લશ્કરમાં ૮૦૦૦ અંગ્રેજ અને ૪૬૦૦૦ દેશીઓ હતા અને મુંબઈ લશ્કરમાં ૯૦૦૦ અંગ્રેજ અને ૪૫૦૦૦ હજાર દેશીઓ હતા. આ આંકડાઓ જોતાં અંગ્રેજોના જનમાલને જખડું જોખમ હતું અને તેમનાં મૂળ હલી જાય તેવી પરિસ્થિતિ હતી. બળવાનાં કારણો ઇતિહાસમાં જગજગહેર છે. જેમાં લશ્કર ઉપર અમલદારોનો ઓછો કાબુ એ પણ એક કારણ હતું. ત્યારપછી બળવો દેવો સખત હાથે દાખી દેવામાં આવ્યો તે તો ઇતિહાસમાં જાણીતી ખીના છે એટલે તેના પિષ્ટપેશણની અહીં જરૂર નથી. પરંતુ બળવામાંથી અંગ્રેજ સરકારને લશ્કરી વ્યવસ્થામાં સુધારા કરવાને ધણા પાઠો શીખવાના મળ્યા અને તેથી ત્યાર પછી પુનર્વ્યવસ્થા હાથમાં લેવામાં આવી.

સૌથી પહેલાં તો ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીને બદલે અંગ્રેજ રાજ્યએ હિન્દી લગામ-હાથમાં લીધી. આ વખતે ઉપર જણાવેલાં ત્રણ પ્રાંતિક મુખ્ય લશ્કરો હતાં જેમાં કુલ ૬૫૦૦૦ બ્રિટિશ અને ૧૪૦૦૦૦ દેશીઓ હતા. મુખ્ય સુધારો એ થયો કે ત્રણે લશ્કરોને એક જ નીચે મુકવામાં આવ્યાં. ઉપરાંત તેનું વર્ગીકરણ (classing regi-

ments અને companies) કરવામાં આવ્યું. ૧૮૬૫ માં વળી પાછો એટલે સુધારો થયો જેમાં એ ત્રણે પ્રાંતિક લશ્કરોનાં નામો રદ કરી તેને ઠેકાણે 'કમાન્ડ' સીસ્ટમ દાખલ થઇ. જે દ્વારા પંજાબ, બંગાળ, મદ્રાસ અને મુંબઈ એમ ચાર 'કમાન્ડો' ઉભા કરવામાં આવ્યા.

આ પદ્ધતિ વળી ૧૯૦૪ સુધી ચાલી. જે વખતે હોર્ડ કીમનરે વળી મદ્રાસ કમાન્ડ રદ કર્યો અને પ્રાંતિક નામો મેલી દઇ, ઉત્તર કમાન્ડ (એટલે પંજાબ), પૂર્વ કમાન્ડ (એટલે બંગાળ) અને પશ્ચિમ કમાન્ડ (એટલે મુંબઈ) એવાં નામો આપ્યાં. પણ ૧૯૦૭માં વળી અમલદારોને આ પદ્ધતિએ કામ કરતાં દીલ થવાની ફરિયાદ આવી. જેથી કરી બધા જુદા જુદા કમાન્ડો રદ કરી તેની જગ્યાએ બે જ વિભાગ બે મોટા અમલદારો (જનરલ ઓફીસરો) ના હાથ નીચે સોંપવામાં આવ્યો. ઉત્તર અને દક્ષિણ કમાન્ડ એ નામ અપાયાં. આ અમલદારોને માત્ર કમાન્ડ, તપાસ અને ફેળવણીનું જ કામ કરવાનું હતું જ્યારે લશ્કરી વહીવટની માથાગ્રીકનું કામ તેમને માથે નહોતું.

છેલ્લી મોટી લડાઈમાં બંને કમાન્ડોએ ભાગ લીધો, અને ૧૯૧૭-૧૮ સુધી એમનું એમ ચાલુ રહ્યું. જે દરમિયાન બવસ્થામાં ઘણી ખામીઓ દેખાઇ, કારણ કે જુદા જુદા પ્રાંતિક અમલદારોનું કામ આમ એક છત્રપર આવી પડવાથી કામનો બોજો વધી ગયો. એટલે વળી જવાબદારીઓના વિભાગ પાડી તેને બેઠેથી દેવામાં આવી, અને એમ કરી મધ્ય સ્થળ પરથી કામનો બોજો ઓછો કરવામાં આવ્યો. લશ્કરનું નામ 'અર્મી' હતું તે ફરથીને 'કમાન્ડ' રાખવામાં આવ્યું અને વહીવટી સ્થાન વધારી પ્રાંતિક જનરલ ઓફીસરોને વધારે જવાબદારીઓ આપી. ૧૯૨૦ માં બેને બદલે ૪ કમાન્ડ થયા હતા.

હાલનું બંધારણ:

પ્રકરણ ૨ જી.

હિંદી લશ્કરમાં ખુસ્કી (જમીન) લશ્કરનો જીનો ઇતિહાસ, જેમાં હાલના બંધારણના મૂળીયાં છે તેની આછી રૂપરેખા આપણે જોઈ ગયા. એ બધાં જીનાં ક્ષારફેરીને પરીણામે તેનું હાલનું બંધારણ ફેલું છે તે ટુંકામાં આપણે હવે જોઈએ.

આ બંધારણની વિગતવાર સમજણ “ધી આર્મી ઇન ઇન્ડિયા એન્ડ ઇટ્સ ઇવોલ્યુશન” નામના ૧૯૨૪ માં બહાર પડેલા, સરકારી સત્તાધારી પ્રકાશનમાં આપવામાં આવી છે; જેનો ટુંક સાર નીચે પ્રમાણે છે.

વિલાયતમાં ખેસનો હિંદી પ્રધાન હિંદી લશ્કરી ખાતાના વહીવટમાં ખાસ સત્તા અને જવાબદારી ધરાવે છે, તેનો હિંદી લશ્કરી સલાહકાર તે વિલાયતની ઇન્ડિયા ઓફીસમાંના હિંદી લશ્કરી ખાતાનો સેક્રેટરી છે. આ જગ્યાએ હિંદી લશ્કરમાં ઉંચો હોદ્દો ધરાવનારની જ નીમણુંક કરવામાં આવે છે. ઘણું કરીને અનુભવી ‘જનરલ’ને જ તે પદની આપવામાં આવે છે. તેને વળી હિંદી લશ્કરમાંથી ચુટેલો અમલદાર “ફર્સ્ટ ગ્રેડ સ્ટાફ ઓફીસર”ને નામે મદદનીશ હોય છે. આમ છતાં એ સેક્રેટરી હિંદી બાબતોથી હંમેશા જાણીતો રહી શકે તે માટે તેને પોતાની મુક્ત દરમ્યાન હિંદની મુલાકાત લેવી પડે છે. આ ઉપરાંત એક પ્રથા જીના વખતથી એવી પડી જ ગઈ છે કે હિંદી લશ્કરમાંથી રીટાયર્ડ થયેલો એક ઉંચો હોદ્દેદાર અમલદાર સ્ટેટ કાઉન્સિલમાં સભ્ય તરીકે ખેસે છે.

હિંદના વાઈસરોયના હાથમાં દેશની ‘સીવીલ તેમજ લશ્કરી’ એમ બન્ને વહીવટની લગામ સોંપવામાં આવી છે અને તેનીપર તેની જ સત્તા, હકુમત, અને દેખરેખ રહે છે, જો કે તે માટે તેને

માટે તેને વિલાયતથી રેટ સેક્રેટરીના આવતા હુકમો બરોબર પાળવા પડે છે. વાઇસરોયની એક્ઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલને બીજાં ખાતાંઓ જેટલી જ લશ્કરી ખાતામાં સત્તા હોય છે પરંતુ ૧૯૧૬ ના સુધારામાં લશ્કરી ખાતાને ધારાસભાની સત્તામાંથી ખાતલ કરવામાં આવ્યું છે.

હિંદી લશ્કરના સર્વોપરી અમલદારોમાં આ રેટ સેક્રેટરી, મીલીટરી સેક્રેટરી અને વાઇસરાય ઇન કાઉન્સિલથી બીજે નંબરે હીઝ એક્સેલન્સી ધ કમાન્ડર ઇન ચીફ ગણાય છે, જે રિવાજ પ્રમાણે વાઇસરાયની કાઉન્સિલ (મંત્રીમંડળ) માં પણ સભ્ય તરીકે બેસે છે. હિંદી લશ્કરનો કુલ વહીવટ, શાન્તિના કે લડાઇના વખતમાં, આ કમાન્ડર ઇન ચીફ અને આર્મી મેંજરના હાથમાં રહે છે. આ ઉપરાંત તેને રોયલ ઇન્ડીયન મરીન (યાને તરી-દરીયાઈ લશ્કર) તેમજ રોયલ એર ફોર્સ (યાને હવાઇ લશ્કર)નો વહીવટ પણ સંભાળવો પડે છે. [લશ્કરના ૪ બુદ્ધાં બુદ્ધાં મુખ્ય ખાતાઓમાં તેને મદદ કરવા માટે દરેક ખાતાનો સર્વોપરી અમલદાર હોય છે : જેવાં કે (૧) જનરલ સ્ટાફનો ચીફ (જે લશ્કરી નીતિ, હિંદના રક્ષણ માટેની યોજના, અને ફેરવણી વગેરે સંભાળે છે) [સામાન્ય ખાતું] (૨) ધી એડજુટન્ટ જનરલ (લડાયક ખાતું : જે નવાં લશ્કરો ઉભાં કરવાં, ગોઠવવાં, નીભાવવાં, સુલેહ સાચવવી, વ્યવસ્થા જાળવવી, તેમાં દવાઈ અને ન્યાયનકાં કામ વગેરે સંભાળે છે) (૩) ક્વાર્ટર માસ્ટર જનરલ [ખાધ ખોરાકી લશ્કરી સામગ્રી ખાતું] અને (૪) માસ્ટર જનરલ ઓફ સપ્લાઇ [જે ખાધ ખોરાકી અને પોષાકી મેળવવા માટેના કારખાના, કોન્ટ્રાક્ટ વગેરેપર દેખરેખ રાખે છે.]

૧. મીલીટરી સેક્રેટરી, ઘણું કરી મેજર જનરલ, જે લશ્કરના અમલદારોની નીમણૂકો, ફેરવણીઓ, રબ, પગાર, રીટાઇરમેંટ વગેરે સંભાળે છે.

ઉપરાંત ઘોડેચારી અને તોપખાનાના ખાતાંઓ માટે પણ ખાસ અમલદારો, મેજર જનરલો ખાસ સલાહ આપનારા હોય છે.

આ હિંદી લશ્કરનું મુખ્ય મથક (હેડક્વાર્ટર્સ) સીમલામાં છે. ત્યાં આર્મી હીપાર્ટમેન્ટ યાને લશ્કરી ખાતાની ગોઠવણ ખીળાં સીવીલ ખાતાંઓ જેવી જ છે અને જેમ દરેક ખાતાંનો સેક્રેટરી વાઇસરાયની હુમેશ નિકટમાં રહે છે, તેમ આ ખાતાંના સેક્રેટરી પણ વાઇસરાયની નિકટ રહે છે. ત્યાર પછી ડેપુટી સેક્રેટરી, ત્રણ મદદનીશ સેક્રેટરીઓ જેમાંનો એક હિંદી સોલજરોની બોર્ડનો સેક્રેટરી પણ ગણાય છે. ઉપરાંત ડાયરેક્ટર અને લશ્કરી મિલ્કતોનો એક ઇન્સપેક્ટીંગ ઓફીસર પણ હોય છે. રાજસલામાં આ ખાતાના પ્રતિનિધિ તરીકે આર્મી મેજર રહે છે અને ધારાસલામાં આર્મી સેક્રેટરી રહે છે. આ ખાતાના વહીવટને સરળ કરવા માટે એ ખાતાની જ એક કાઉન્સીલ, મીલીટરી કાઉન્સીલને નામે વખતો વખત ભરાય છે; જેમાં પ્રમુખ કમાન્ડર-ઇન-ચીફ અને સભ્યો ઉપર ગણાવેલા સર્વોપરિ અમલદારો છે.

લશ્કરી વહીવટ માટે હિંદની લશ્કરી દૃષ્ટિએ ૪ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, જેને 'કમાન્ડ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દરેક કમાન્ડ નીચે ૧૩ જિલ્લા મુકી દેવામાં આવ્યા છે. જેમકે:- (૧) ઉત્તર કમાન્ડ જેમાં મુખ્ય જિલ્લાઓ વજીરીસ્તાન, લાહોર, રાવળ-પીંડી, કાહાટ અને પેશાવર સમાયલા છે અને તેની ડાયરેક્ટર મુરીમાં રહે છે. (૨) પશ્ચિમ કમાન્ડ જેમાં મુખ્ય જિલ્લાઓ તરીકે સીંધ, રવ-પુતાના, બલુચીસ્તાન, અને જોગ્ય સમાય છે. તેની ડાયરેક્ટર કવેટામાં છે. (૩) પૂર્વ કમાન્ડ જેમાં બંગાળ અને આસામ, સુક્તપ્રાંત અને દીલ્હી તેમજ અલ્લાહાબાદ સમાય છે, જેની ડાયરેક્ટર નૈનીતાલમાં છે. (૪) દક્ષિણ કમાન્ડ જેમાં મદ્રાસ, મુંબઇ, પુના અને સંયુક્ત મરાઠા સમાય છે, જેની ડાયરેક્ટર પુનામાં છે. આ સર્વ મુખ્ય કમાન્ડો સર્વોપરિ અમલદાર જનરલ ઓફીસર-કમાન્ડીંગ ઇન-ચીફ તરીકે

ઓળખાય છે. આ ચાર મુખ્ય વિભાગ ઉપરાંત બર્મા અને એડનના કમાંડ ખાસ જુદા વિભાગ તરીકે ગણવામાં આવે છે ; કારણ કે ભૂગોળમાં તે હિંદથી ઘણા અલગ દેખાય છે. આ દરેક મુખ્ય સેનાપતિને પોતાના વિભાગમાંના લશ્કરનો કુલ વહીવટ સંભાળવાનો હોય છે અને તે માટે તેની સત્તા તેમજ જવાબદારી રહેલી છે.

દરેક વિભાગમાં લશ્કરની વહેંચણી કરવામાં એક સિદ્ધાંત ખાસ રાખવામાં આવ્યો છે, જેથી કરી લડાઇને વખતે દરેક કમાંડ તરફથી તુરત લશ્કર તૈયાર થઈ જાય. આ હેતુથી લશ્કરના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે:—

૧) ક્વરીંગ ટ્રુપ્સ (જે સરહદપરના નાના ઝઘડાઓને સંભાળે છે અને મોટી લડાઇઓમાં લડતા લશ્કર પાછળ એવી રીતે ગોઠવાઈ જાય છે કે તેની પાછળ નવી ભરતી અડચણ વગર ચાલ્યા કરે. આ લશ્કર ૧૨૧ પાયદળ બ્રીગેડ તેમજ બીજા સંજ્ઞાનું બનેલું છે.)

૨) શીલ્ડ ટ્રુપ્સ (યાને લડાયક લશ્કર. જેમાં ૪ ડીવીઝનો અને ૫ ઘોડેસ્વાર બ્રીગેડો હોય છે. હિંદનો આધાર આ લશ્કર પર જ છે.)

૩) ઇન્ટરનલ સીક્યુરીટી ટ્રુપ્સ (માત્ર દેશની અંદર મુલેહ જાળવવા માટે જ આ નાનો વિભાગ છે.)

હિંદી લશ્કરના વહીવટની સાંકળમાં ૫૦૦૦ માઇલ દુર વિલાયતમાં બેઠેલા હિંદી પ્રધાનથી માંડી વાઇસરોય, કમાન્ડર ઇન ચીફ મારફત છેક નાના અમલદારની કડીઓ કેમ ગોઠવાઈ ગયેલી છે તે આપણે જોઈ ગયા. એ વહીવટની રૂપરેખા જોઈ ગયા. પછી હવે આપણે હાલનું હિંદી લશ્કર કેટલું છે, તેમાં કેાણ કેાણ, કેટલા અને કેવી રીતે રહેલા છે, તે બધું હુંકમાં જોઈએ.

હિંદમાં બ્રીટીશ પલટણો

હિંદમાં રહેલા બ્રીટીશ ઘોડેસ્વાર અને પાયદળ સૈનિકો માત્ર

ખીટીશ નોકરીમાં જ છે એમ માનવા. કોઇ પણ સૈનિકને અહીં કાયમની નોકરી કરવાની હોતી નથી. વિશ્વાયતના ખીટીશ લશ્કરમાંના સૈનિકને જીંદગીમાં પરદેશ-ખીટીશ છત્ર નીચેના દેશોમાં નોકરી ભરવી પડી છે. જેમાં મોટા ભાગને ફાળે હિંદ જ આવે છે. ખીટીશ પાયદળ ફોર્સમાં એવો રિવાજ છે કે એક રેજીમેન્ટમાંની એક એટેલીયન પરદેશમાં નોકરી પર હોય છે, ત્યારે બીજીએ સ્વદેશમાં રહેવું જ પડે છે. આ પ્રમાણે એક એટેલીયનને પરદેશમાં કુલ ૧૬ વર્ષ નોકરીમાં ગાળવાં પડે છે. ઘોડેસ્વાર પદ્ધતિમાં આવા બે વિભાગ ન હોવાથી તેમને આ રિવાજ લાગુ પડતો નથી, અને તેમનામાંથી ટુકડીઓ ચુંટી કાઢીને મોકલવામાં આવે છે, જેને ૧૪ વર્ષની પરદેશી નોકરીની મુદત છે. લડાઇ કરતાં મુલેહના વખતમાં ગ્રેટખીટનમાં ઘણું ઓછું લશ્કર નીલાવવામાં આવે છે, જ્યારે હિંદમાં લડાઇને વખતે જોઇએ તેથી પણ વધુ લશ્કર મુલેહના વખતમાં નીલાવવામાં આવે છે; કારણકે હિંદમાં રહેલું ખીટીશ લશ્કર કાયમી નહિ હોવાથી વધારાનું ગણાય છે અને લડાઇને વખતે એવા લશ્કર પર જ આધાર રાખવો પડે છે. આ પ્રમાણે હિંદને માથે ખીટીશ લશ્કર નકાર્યું લાદવામાં આવેલું છે અને તેમાં પણ નોકરી કરે વિશ્વાયતની જ્યારે તેમના પગાર હિંદી તીજેરીમાંથી ચુકવાય છે !

હિંદમાં આવી ખીટીશ ઘોડેસ્વાર પદ્ધતિ કુલ પાંચ છે. દરેક પદ્ધતિમાં ૨૭ ઓશીસરો અને ૫૭૧ નાના અમલદારો તથા સોલ્જરો હોય છે. ખીટીશ પાયદળમાં કુલ ટુકડીઓ (એટેલીયન્સ) ૪૫ છે, જેમાં દરેકમાં ૨૮ ઓશીસરો અને ૮૮૨ નાના અમલદારો તથા સોલ્જરો હોય છે. આ હિસાબે અનુક્રમે ૨૯૬૦ ઘોડેસ્વાર ખીટીશો તેમજ ૪૦૬૫૦ પાયદળ ખીટીશો મળી કુલ ૪૩૬૪૦ નું બનેલું ખીટીશ લશ્કર હિંદમાં રહે છે.

આ રીતની ટુકડીઓ ૧૯૨૧ સુધી હતી, પરંતુ ૧૯૨૧માં તેમાં

ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. મશીનમન દુકડી ૨૬ કરવામાં આવી હોવાથી પામળોને આઠ મશીનમનો આવવામાં આવી અને તે ચલાવવા માટે હીંદી લાડવૈયાઓ ઉમેરી ૪૧ હીંદી અને એક હીંદી અમલદારની ' પ્લેટુન ' બનાવવામાં આવી. દરેક દુકડીમાં આવી એક પ્લેટુન તે વરસથી દાખલ થઈ છે. ત્યારે બીટીસ દુકડી વિશ્વાયત ભય છે ત્યારે ઉપલી આખી પ્લેટુન બીજી દુકડીને સોંપી દેવામાં આવે છે.

બાદશાહી તોપખાનામાં હીંદીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે અને તેમનું કામ ડાર્બર, ગનર અને આર્ટીશીસર તરીકે હોય છે. સરહદની બીટીસ બેટલીયનમાં તેઓ ગનર્સ અને આર્ટીશીસરનું કામ કરે છે, ત્યારે હીંદી હેવી બેટરીમાં તેઓ માત્ર ગનર્સ તરીકે કામ કરે છે. સુબેહના વખતમાં તોપખાનામાં આટલું બળ રહે છે:— (૧) શાહી હોડેન્બાર હોપખાનું: એક બીગેડ જેમાં હેડક્વાર્ટર્સ, ત્રણ બેટરી, ત્રણ દારૂગોળાના કાલમો, અને એક અનબીગેડ બેટરી તેમજ દારૂગોળાનું કાલમ રહે છે. દરેક બેટરીમાં ૬, ૧૩ પાઉન્ડના ગોળાની તોપો રહે છે. (૨) ફીલ્ડ મોટી અને નાની) બીગેડો: મોટીમાં સાત બીગેડો હોય છે જેમાં દરેકમાં હેડક્વાર્ટર્સ અને ૪ બેટરી હોય છે, તેમજ નાનીમાં ત્રણ બીગેડો અને દરેકમાં હેડક્વાર્ટર્સ અને ૪ બેટરી હોય છે. મોટી સાત બીગેડોમાંની ૪ માં ૧૮ શેરીયા ગોળાની ૬ તોપોની બે બેટરી હોય છે અને બીજી બે ૪ માં ઈથમાંની હોવીટ્ઝર તોપો હોય છે. બાકીની ત્રણ બીગેડો પાંચ સેની ત્રણ બેટરી દરેકમાં ૧૮ શેરીયા ગોળાની ૬ તોપો અને એક હોવીટ્ઝર હોય છે. નાની ત્રણ બીગેડોમાંની બે પાસે ત્રણ બેટરીમાં ૧૮ શેરીયા ગોળાની તોપ તથા એક હોવીટ્ઝર હોય છે, ત્યારે એક બીગેડ પાસે બે બેટરીમાં એક પ્રમાણે હોય છે. (૩) ફીલ્ડ (હાર્સી ખાનું) બીગેડ: આની પાસે ત્રણ હોપર પ્રમાણેની બેટરીઓ બેટરી

સંખ્યામાં રહે છે. (૪) ધ્વનીઆન પેક બ્રીગેડસ : આ ટુકડીઓ પાસે ૬ બ્રીગેડ દરેકમાં હેડક્વાર્ટર્સ, એક બ્રીટીશ અને ત્રણ હિંદી બેટરી તેમજ એક અનબ્રીગેડેડ બેટરી અને સેક્શન રહે છે. જેમાંની બ્રીગેડેડ બેટરીઓમાં ૩૩ ઇચ્છી હોતીટ્રક્ટર હોય છે, જ્યારે બાકીનીમાં ૩૩ ઇચ્છી તોપો હોય છે. (૫) હાઈગ્રાઉન્ડ કોલમ : તોપખાનાની બ્રીગેડોને જંગલમાં ચાલુ હાઈગ્રાઉન્ડ સંસ્થાપ કર્યા કરે તે તે માટે લડી નાંખે એવી બે ટુકડીઓ હોય છે. (૬) મીટીંગમ બ્રીગેડસ : બે હોય છે જેમાં દરેક પાસે એક ઘોડાથી ખેંચાતી અને બે હાથથી ખેંચાતી બેટરી હોય છે. બે પાસે ૬ ઇચ્છી ૧ ટનની હોવીટ્રક્ટર હોય છે અને એક ૬૦ શેરીયા ગોળાની તોપ હોય છે. (૭) બારી બ્રીગેડ : હેડક્વાર્ટર્સ અને બેટરી સાથે એક મુખ્ય, એક કન્નકતા અને કરાંચીમાં રહે છે. (૮) સરહદ પરની બ્રીગેડ : એક જે કોહાટમાં રહે છે, જેની ટુકડીઓ લોખાટ, સડોગી, મંડક, રઝની, ડમડીલ વગેરે ઠેકાણે છે.

દેશી લશ્કર

હિંદમાં બ્રીટીશ પલટણો ફેટલી છે, વગેરે હકીકત આપણે જોઈ ગયા. હવે દેશી પલટણોનું ફેટલું જાણ છે તે આપણે જોઈએ.

આવી દેશી છાઉસ્વાર પલટણો દેશમાં કુલ ૨૧ છે. સુલેહના વખતમાં આવી એક ઘોડેસ્વાર પલટણમાં ૧૪ બ્રીટીશ અમલદારો, ૧૬ હિન્દી અમલદારો અને ૫૧૨ નાના અમલદારો તથા સૈનિકો હોય છે.

દેશી પાયદળ પલટણો કુલ ૩૪ છે. જેમાં ૨૦ મુખ્ય પાયદળ પલટણો, ૩ પાયોનીયર પલટણ, એક સ્વતંત્ર પાયોનીયર બટાલીયન (૪ થી હાજરા) અને ૧૦ ગુરખા પલટણો છે. મુખ્ય પાયદળ પલટણોમાં કુલ ૧૦૬ બટાલીયનો છે અને આવી દરેક બટાલીયનમાં ૧૨ મોરા અમલદારો, ૨૦ હિંદી અને ૭૪૨ સૈનિકો; ત્રણ પાયોનીયરમાં

૧૨ બટાલીયનો જેમાંની દરેકમાં ૧૨ ગોરા અમલદારો, ૧૬ હીંદી અને ૭૨૦ સૈનીકા હોય છે. મુરખા પક્ષતનમાં કુલ ૨૦ બટાલીયનો છે, જેમાંની દરેકમાં અતુલ ૧૩-૨૦ અને ૯૨૧ માણસો હોય છે. આ પક્ષતણાનું બળ લડાઇના વખતમાં ટકાવી રાખવા માટે રીઝર્વ પશુ રાખવામાં આવે છે.

‘રીઝર્વ’ બે જાતના હોય છે. ‘એ’ વર્ગ અને ‘બી’ વર્ગ. ‘એ’ વર્ગના રીઝર્વીસ્ટને કુલ ૮ વર્ષ નોકરી ભરવી પડે છે અને ‘બી’ વર્ગને કુલ ૧૫ વર્ષ. રીઝર્વમાં નોકરી ફરજિયાત છે. એક માણસને તેમાં દાખલ થવા પછી ૫ વર્ષ લશ્કરમાં અને ૧૫ વર્ષ બન્નેમાં નોકરી કરવી પડે છે. ‘એ’ વર્ગને વરસમાં એક જ મહિનો ફેળવણી લેવી પડે છે. અને ‘બી’ વર્ગને વર્ષમાં બે વખત. ફેળવણી લેતી વખતે રીઝર્વીસ્ટને પુરો પગાર મળે છે. બાકીના મહાત્મામાં (તે ઘેર બેઠો હોય છે ત્યારે) તેને દર મહિને ‘એ’ વર્ગને રૂ. ૭) અને ‘બી’ વર્ગને રૂ. ૪) મળ્યા જાય છે. ૧૫ વર્ષની નોકરી પછી રીઝર્વીસ્ટને છુટો કરવામાં આવે છે જે પછી તેને દર મહિને રૂ. ૩) પેન્શન મળે છે અથવા તેની બદલીમાં રોકડા જોઈતા હોય તો રૂ. ૩૦૦) માં તેને હક્ક રદ કરવામાં આવે છે. એક માણસ જો મુદત દરમિયાન નોકરી કરવાને અશક્ત બની જાય તો તેને ત્રણથી છ માસનો પગાર તેમજ સારી વર્તણૂક માટેની રકમ બક્ષીશ આપવામાં આવે છે.

[નોંધ: દેશમાં રહેલા જે ગરીબ લોકોના બહુઓને ગાડાં હાંકતાં, ખેતરે ચાકરી કરતાં છતાં પુરું નથી થતું તેવા અસલી ક્ષત્રીય બહુઓ માટે આ ક્ષત્રીયતાની લાઇન લેવી વધારે સારી છે, ક્યો મારો અધીન મત છે. આ રીઝર્વની નોકરીમાં પગાર, મળતર, નિયમો વગેરે શું છે તે ઉપર સ્પષ્ટ કરીને જણાવ્યાં છે—સંપાદક.]

આવા રીઝર્વીસ્ટોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે રહે છે:—

ધોડેસ્વાર ૨૬૪૩; તોપખાનું ૨૫૨૦; સાપર્સ અને માઇનર્સ

૧૭૧૦; સીગનલ કોર ૬૦૧, પાયદળ ૨૪૩૨૦; ગુરખા ૨૦૦૦
પાયોનીયર ૧૨૪૦; સ્વતંત્ર પાયોનીયર ૮૧.

આ ઉપરાંત પાયદળમાં આર્મડકારવાળી રોયલ ટેંકકોરની પણ
બે ટુકડી ઉભી કરવામાં આવી છે.

આ લશ્કર ઉપરાંત દવાખાતું, માલ લાવ-લઇખ ખાતું વગેરેમાં
પણ સ્થાન મેળવી શકાય છે. એમાં અભારે ૪૦ થી ૫૦ હજાર મા-
ણસો કામપર રોકાયેલા હશે.

નોકરીની મુદત

ધોડેસ્વારને કુલ ૭ વર્ષ નોકરી કરવી પડે છે. તોપખાનામાં
કુલ ૬ વર્ષ (ભારી કામ કરનારને ૪ અને ૫ વર્ષ), માલખાતામાં
૭ વર્ષ, પાયદળમાં ૫ વર્ષ અને ત્યારપછી ૧૦ વર્ષ રીઝર્વમાં જન-
વરખાતામાં ૪ વર્ષ અને ૬ વર્ષ. રીઝર્વ બેંડવાળાને ૧૦ વર્ષ; લ-
શ્કરીખાતાના દરજ્જા, મોટી, સુતાર, ક્લાર્ક, શિક્ષક વગેરે શાન્ત
કામ કરનારને ૧૦ વર્ષ. વખત પ્રમાણે આ મુદત વધારવામાં પણ
આવે તો વાંધો ન લેવાય.

આ દેશી લશ્કરમાં જુદા જુદા વર્ષોમાં કુલ નીચે પ્રમાણે
સૈનિકો હતા, જેમની શરીરસ્થિતિ પણ જણાવેલી છે:—

હિંદુ દેશી લશ્કર

સાલ	સરેરાસ સંખ્યા	મરણ	માંદા	કાયમના માંદા
૧૯૧૦/૧૪	૧૩૦૨૬૧	૫૭૩	૬૬૯	૨૬૬૨
૧૯૧૫	૧૧૯૯૫	૧૦૨૬	૫૪૧૫	૪૦૬૫
૧૯૧૮	૩૪૧૪૫૮	૯૯૫૬	૬૫૩૬	૧૩૮૬૭
૧૯૧૫/૧૯	૨૦૪૨૯૮	૩૪૩૫	૪૬૨૪	૭૭૬૨
૧૯૨૪	૧૩૪૭૪૨	૭૭૨	૧૭૩૧	૨૪૩૨

આપણે જોઈ ગયા કે હિંદુ જે સામાન્ય હિંદી લશ્કર છે, તે
દૃઢ છે અને તેને લગતા શું નિયમો છે. આ સામાન્ય લશ્કર

ઉપરાંત (૧) ઓકીલીયરી ફોર્સ તેમજ (૨) ટેરીટોરીયલ ફોર્સ નામના બે ખાસ સાખા-લશ્કરો છે, જેમાંના બીજા નંબરમાં દાખલ થઈ શકાય તેવા સંભવો છે.

ઓકીલીયરી ફોર્સ:—

આ લશ્કર ખાસ યુરોપીયન ગ્રહસ્થાનું સ્વયંસેવક લશ્કર કહીએ તો યાલે. લગાઇ પછી બીટનને જણાવ્યું, કે લશ્કરની સંખ્યા એકસ કરવાથી દિ વળે તેમ નથી ! પ્રજા વિરુદ્ધ પ્રજાના મુદ્દમાં તો જેનું સંખ્યાબળ વધારે તે ફાવે તેમ હોવાથી બીટને યુરોપીયન નાગરિકોમાંથી લશ્કર બનાવવાની નીતિ આદરી અને તેને આ નામે ઓળખવામાં આવે છે. દરેક દરેક યુરોપીયન માટે ભાગે આમાં ફેળવણી પામેલો હોય છે, જેની મુદત ઊંમરના પ્રમાણમાં રાખવામાં આવે છે. તેને સારા પગારો પામી મળે છે.

ઇન્ડિયન ટેરીટોરીયલ ફોર્સ :

હીન્દના લશ્કરને હિંદોમય બનાવવા માટેની ચળવળનું એક પગથીયું તે આ લશ્કર ગણાય, એમ સરકાર કહે છે. જે પ્રજા વંશપરંપરાથી લડાયક પ્રજા ન હોય, જેને વારસામાં લડાયક ધર્મ ન મળ્યો હોય, છતાં જેને લડાયક થવાના કોડ હોય તેવી પ્રજાના કોડ પુરાં તેને સતોષવા માટે આ લશ્કરની સ્થાપના છે.

(નોંધ: જો કે ૮૦૦ વર્ષ પહેલાં આપણે લડાયક પ્રજા હતા જ, તે દિવસે વારસામાં આપણને લડાયક ખમીર મળેલું હતું જ. પરંતુ ૮૦૦ વર્ષ સુધી બરછી ઉતારી કલમ હાથમાં ઝાલી રાખવાથી આપણે વંશપરંપરાની લડાયક પ્રજા હોવાનો દાવો ગુમાવી બેઠા છીએ. તે મેળવવા માટેનો એક માર્ગ તો આ લશ્કર આપણી પોતાની એક ઈશ્તિયા પસંદગી હોવી કરી આ લશ્કરમાં જોડી શકાય.)

આ લશ્કરને દેશમાં જ નહિ, પરંતુ દેશ બહાર પણ લડવા જવું પડે: તેનાથી ના ન પડાય. લડાઈ દરમ્યાન ‘ ઇન્ડિયન ડિફેન્સ ફોર્સ ’ માંથી આ શાખા જન્મેલી છે, અને તે ઈંગ્લાંડના જુના લશ્કરી બંધારણમાંથી શોધી કાઢવામાં આવી હતી. આ લશ્કરમાં જે જોડાય તેને આખું વર્ષ નહિ, પરંતુ દર વર્ષે અમુક મુદત ફેળવણી લેવી પડે છે. અમુક વર્ષો સુધી આવી ફેળવણી સુલેહના વખતમાં અપાતી જાય એટલે જરૂર પડે નિયામત લશ્કરની જગ્યા પુરવાને આ લશ્કર લાગેક થઈ ઉભું રહે છે.

આમાં મુખ્ય બે વિભાગો છે:—(૧) પ્રાંતિક ટુકડીઓ અને (૨) યુનીવર્સીટી ટુકડીઓ. ખીજમાં હાંદની કેલેન્ડેરમાંથી નોકરો અને વિદ્યાર્થીઓને નોંધવામાં આવે છે. આખું વર્ષ તેમને યુરોપીયન અમલદારો ફેળવણી આપે છે. વિદ્યાર્થીક હાડતાંની સાથે લશ્કરી ફેળવણીમાંથી પણ તે છૂટવા પામે છે. સામાન્યતઃ એમને લડાઈને વખત ઉપયોગ કરવાનો ઈરાદો નથી, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓમાં વ્યક્તિત્વ ખીલવવા માટે જ એ ચળવળ ચલાવાય છે. આમ છતાં જરૂર પડે પ્રાંતિક ટુકડીઓમાં તેમને જોડાવું પડે ખરું.

પ્રાંતિક ટુકડીઓને લડાઈમાં જોડાવું જ પડે છે. સૌથી પહેલી આવી સાત ટુકડીઓ ઉભી થઈ હતી. અત્યારે આવી ૨૦ ટુકડીઓ થઈ છે. (નોંધ: અમારી ઈચ્છા છે કે લોહાણા ટુકડી ઉભી થાય તે એ સંખ્યા ૨૧ પર પહોંચાડે.) જે કે દરેક ટુકડીમાં પુરતી સંખ્યા નથી, છતાં લોકોનો ઉત્સાહ સારો છે. હાલ તુરત આમાં પાયદળ અને દવાખાતું જ છે, પરંતુ ખીજ લડાયક ખાતાઓ ઉભાં કરવાની વિચારણા થઈ રહી છે.

આમાં જોડાનારને પહેલાં છ વર્ષ (અમુક કેસોમાં ૪ વર્ષ) ફેળવણી લેવાની ફરજ પડે છે. જેમાં દર વર્ષ કુલ તેને ૨૮ દહાડા ગાળવા પડે છે.

હિંદીઓ લરકરી અમલદારો પણ થઇ શકે છે. જે માટે ઇંડીયન સેંડહસ્ટ્ સ્થાપવાની હાલમાં ચળવળ ચાલી રહી છે. એનો અર્થ એ છે. કે આજ દિવસ સુધી ઉંચા હોદ્દા રાજ તરફથી નીમાયલા અમલદારોને મળતા; જ્યારે નીચેના હોદ્દા વાઇમગય તરફથી નીમાયલાઓને મળતા. પહેલી જાતના હોદ્દા માટે આજ સુધી હિંદીઓને દક્ષ નહોતો, પરંતુ ત્યારપછી વીલાયતની સેંડહસ્ટ્માં હિંદીઓને અમુક સંખ્યામાં દાખલ કરવામાં આવતા ને તેમની જવદલે જ રાજ તરફથી નીમણુંક થતી. હવે એ અધું હિંદમાં જ દાખલ થતું હોવાથી અમલદારોમાં રંગના બેદો ધીમે ધીમે દુર થતા જાય છે.

લરકરી કળવણી લેવા માટે નીચે પ્રમાણે સરકારી નિશાળો છે:—

(લરકરી નોકરી)	૧	સ્ટાફ કોલેજ.	કવેટા.
(ઉંચા હોદ્દા માટે)	૨	સીનીયર ઓરીમર્સ સ્કુલ.	બેલગામ
(તોપખાના માટે)	૩	સ્કુલ ઓફ આર્ટીલરી.	કાકુલ
(સામાન્ય)	૪	ઇકવીટેશન સ્કુલ.	સાહિગોર
(")	૫	સ્મોલ આર્મ્સ સ્કુલ	પાયમારી
(શારીરીક)	૬	સ્કુલ ઓફ ફીઝીક્સ ટ્રેનીંગ	અંબાલા
(તોપખાનું)	૭	મશીનગન સ્કુલ	અલમહનગર
(લરકરી)	૮	આર્મી સીઝનલ સ્કુલ	પુના
(ટેંક ગાડી)	૯	રોયલ ટેંક કોર સ્કુલ	અલમહનગર
(સામાન્ય)	૧૦	આર્મી સ્કુલ ઓફ એન્જીનેયરિંગ.	બેલગામ
(રાષ્ટ્રીય)	૧૧	" " " કુર્કી	પુના
(પશુરક્ષણ)	૧૨	" " " વેટરનરી	અંબાલા
(શિક્ષણ)	૧૩	" સર્વિસ એસ્ટ.	રાવલપીંડી

સૈનિકાના બાલકો માટે હેલ્થ અને જલંદરમાં નિશાળો છે.

લશ્કરમાં દાખલ કેવી રીતે થવાય ? પ્રકરણ ૩ ભુ.

ધંડીઅન ટેરીટોરીયલ ફોર્સ

(નોંધ: ૧૧-૫ મી મરાઠા લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રી)

બેલગામ તરફથી મળેલા આ કાયદામાં લશ્કરમાં દાખલ થવા માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો છે. —કર્તા

“ દરેક શહેરીની પહેલી ફરજ એ છે, કે દેશની સરહદનું પાટોશીઓના હુમલામાંથી રક્ષણ કરી દેશને સુરક્ષિત રાખવું. બ્રિટીશ સામ્રાજ્યમાં તેમજ હિંદમાં દેશની સરહદનું રક્ષણ નાનું, ધંધાદારી વોલન્ટરી લશ્કર કરે છે, જે ધણું જ કેળવાયેલું અને કુશળ હોય છે. છતાં તે ધણું જ નાનું હોય છે અને રક્ષકોની એ પહેલી હાર છે.

જરૂર પડે એ પહેલી હારને બળ આપવા બીજી હાર તૈયાર રાખવા માટે ૧૯૨૦ માં આ કાયદો અમલમાં આવ્યો છે.

[નોંધ: લોહાણાઓ આ પરથી જોશે, કે આ લશ્કરમાં કેળવણી લેવા માટે દાખલ થવાથી સરકાર કોઇ પરદેશની લડાઇ પર મોકલી દેશે તેવું નથી. પરંતુ કેળવણી પુરી થયા પછી, એટલે કે છ વર્ષ પછી, સરહદ પર લડાઇ બંધ ને તેમાં પણ ચાલુ લશ્કર ખપી જાય તે પછી જ જરૂર પડે તો જ આ કેળવણી પામેલા યોદ્ધાઓને બોલાવવામાં આવશે. એટલે કે દેશમાં જ, દેશની સરહદ પર જ વખત આવે તો બુધ્ધિ ચઢવાનું છે. વળી હાલ તુરત અમે માત્ર ૪૦ લોહાણા બુવાનીઓએ મંગેલા હોવાથી કદાચ યુદ્ધ છ વર્ષ પછી સળંગ, ને બધાયને ખપી જવું પડે એ તો લાંબી લવિષ્ય વાણી છે—વાણીનો સદો છે. કારણ કે લડાઇમાં જેટલા જાય છે તેટલા બધા જ ખસાસ થઇ જાય છે એવું નથી. આમ છતાં એ ૪૦ વીર લોહાણા કદાચ મેદાનમાં પડે તો તેમને વીરચિત સ્વર્ગ મળે અને

એ ૪૦ વીરોને લીધે લોહાણા પ્રગતું નામ રહેશે. ક્ષત્રિયોને મન મેદાનમાં મરવું એ તો એક ઉત્સવ છે અને એ વખત આવે તો તે દિવસે એ ૪૦ વીરોને લોહાણાજગત દેવ તરીકે પૂજશે. જ. હ. ખ.]

દાખલ કોણ થઈ શકે ?

કાંઈ પણ હીંદી જે બ્રિટીશ અથવા દેશી રાજ્યની પ્રજા હોય તે આ લશ્કરમાં જોડાઈ શકે છે. તેની ઉંમર ૧૮ થી ૩૦ વર્ષની અંદર હોવી ન જોઈએ. લશ્કરમાં કામ કરી આવેલા હોય અને ત્રણ વર્ષ નોકરી ભરી હોય તો તેમની ઉંમર પણ ૩૫ વર્ષથી વધુ હોવી ન જોઈએ. આ ઉમેદવારો શરીર તેમજ રીતભાતમાં સારા અને લાયક હોવા જોઈએ.

નોકરીની મુદત:

અરજ મંજૂર થયા પછી ઉમેદવારોને માત્ર છ વર્ષ સુધી કેળવણી લેવી પડે છે. લશ્કરમાં કામ કરી આવેલા હોય તેને ૪ વર્ષ.

દરેક ઉમેદવારને એક પદ્મટલુમાં જોડી દેવામાં આવશે અને તેને દર વર્ષમાં એક વાર વધારેમાં વધારે ૨૮ દિવસ કેળવણી લેવા માટે બોલાવવામાં આવશે, ત્યારે તેમને આવવું પડશે. (પહેલે વર્ષે ૩૦ દિવસ અરજ મંજૂર કરવા માટે પ્રાથમિક કેળવણીના વધારે ગણવા એટલે ૩૦ તેમજ ૨૮ મળી કુલ ૫૮ દિવસ.) પછી દર વર્ષે માત્ર ૨૮ દિવસ આમ કુલ છ વર્ષ કેળવણી લેવી પડશે.

નોકરી કરવાની ફરજ

આ પ્રમાણે કેળવાયલો દરેક ઉમેદવાર જે પદ્મટલુમાં તેને કેળવણી મળી હોય તે પદ્મટલુની સાથે જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે નીચે પ્રમાણે નોકરી કરવા બંધાયલો રહેશે:—

જો દેશમાં શહેરી પોલીસને રમખાણ બપોડા વખતે જરૂર પડે ત્યારે મદદ કરવા જ્યારે જ્યારે મીલીટરી ઓફીસર બોલાવે ત્યારે હાજર થવું પડશે.

વ હિંદમાં જ નિયમિત લશ્કરમાં ઉમેરે કરવાની જરૂર પડે
ત્યારે વાઇસરોયનો હુકમ બહાર પડતાં હાજર થવું પડશે.

પોતાની મરજીથી પોતે કોઈ નિયમિત લશ્કરની પલટણમાં
કેળવણી લેવા જોડાયો હોય તો તેમાં નોકરી કરવાની તેને ફરજ પડશે.
વાઇસરોયના આસ હુકમ વગર આ કાયદા નીચે કેળવાયલા કોઈ
પણ લશ્કરીને હિંદ બહાર લશ્કરી નોકરી કરવા મોકલવામાં આવશે નહિ.

લશ્કરી વ્યવસ્થા:

આ લશ્કરનો દરેક કમીશનડ ઓફીસર અને દરેક નોન-કમી-
શનડ ઓફીસર, તેમજ દરેક ચોક્કો જ્યારે જ્યારે લશ્કરી નોકરી માટે
વોલાવવામાં આવે ત્યારે અથવા કોઈ નિયમિત લશ્કરમાં જોડાયેલો
હોય ત્યારે ૧૯૧૧ ના લશ્કરી કાયદા અને તેના પેટા કાયદા પ્રમાણે
ચાલવા માટે બંધાયેલો રહેશે. એટલે કે જે તે હાજર ન થાય તો તેને
પકડીને લશ્કરી કોર્ટમાં લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે સજા કરવામાં આવશે.

પગાર ભથ્થાં વગેરે

દરેક ઉમેદવારને કેળવણી લેતી વત તેમજ નોકરી કરતી
વખતે નીચે પ્રમાણે પગાર ભથ્થાં વગેરે મળશે:-

જ્ઞાનરરી લેફ્ટેનન્ટ અને સુબેદાર માસિક ... રૂ. ૧૩૦

„ બીજા „ અને જમાદાર રૂ. ૭૫

હવાલદાર ... રૂ. ૨૫

નાયક ... રૂ. ૨૨

લેન્સ નાયક ... રૂ. ૧૮

સિપાઈ ... રૂ. ૧૬

ઉપરાંત ખાવાપીવાનું, રહેવાનું, કપડાં અને ભથ્થું

અરજી મંજૂર કરાવવા તેમજ કેળવણી લેવા તેમજ નોકરી પર
હાજર થવા માટે જે ઉમેદવારને મુસાફરી કરવી પડે તે માટે:-મફત
રેલવે ભાડું જવા આવવાનું ; સ્ટેશન સુધી રસ્તો હોય તો ૧૫ માઇલે
જે આના અને મુસાફરી દરમ્યાન રોજના ચાર આના ભથ્થું.

કાશી સ્મારક ગ્રંથમાળાની

:: ધે અપૂર્વ યોજનાઓ ::

(૧) જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે તેવાં ૩૦ પુસ્તકો,
૩ ડગા ની કિંમતનાં રૂ. ૧૬)માં.

(૨) ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપે તેવી ૨૫ નાની
લીલી જ્ઞાન પોથીઓ, રૂ. ૫)માં

[વિગત માટે લખો:—

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન

કેશવ હ. શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મળા

આર રસ્તા, અમદાવાદ.

